

ВІСНИК **КОНСТИТУЦІЙНОГО** **СУДУ УКРАЇНИ**

Загальнодержавне періодичне видання

Засноване

19 лютого 1997 року

Свідоцтво

про державну реєстрацію
Серія КВ № 2444

Виходить

шість разів на рік

Засновник:

Конституційний Суд України
Адреса: 01033, м. Київ-33,
вул. Жилянська, 14

5–6 / 2022

РЕДАКЦІЙНА РАДА

І. Сліденко – суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник (голова редакційної ради);

А. Селіванов – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України (заступник голови редакційної ради);

Ю. Барабаш – проректор з науково-педагогічної роботи та стратегічного розвитку Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

В. Бесчастний – керівник Секретаріату Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, доктор наук з державного управління, професор;

В. Городовенко – суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

М. Гранат – суддя Конституційного Трибуналу Республіки Польща у відставці, доктор наук, професор;

І. Гриценко – доктор юридичних наук, професор;

М. Гульгай – суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор юридичних наук, доцент, академік Національної академії наук вищої освіти України;

М. Козюбра – суддя Конституційного Суду України у відставці, професор кафедри загально-теоретичного правознавства та публічного права Національного університету «Києво-Могилянська академія», доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

В. Колісник – суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

Т. Комарова – професор кафедри права Європейського Союзу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, доктор юридичних наук;

О. Користін – головний науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України, доктор юридичних наук, професор;

М. Костицький – суддя Конституційного Суду України у відставці, професор кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;

С. Кузніченко – завідувач відділу економіко-правових досліджень Причорноморського науково-дослідного інституту економіки та інновацій, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

Я. Лазур – декан юридичного факультету Ужгородського національного університету, доктор юридичних наук, професор;

В. Лемак – суддя Конституційного Суду України, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України;

М. Мельник – суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор юридичних наук, професор;

О. Петришин – президент Національної академії правових наук України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;

В. Стеценко – завідувач кафедри правознавства та галузевих юридичних дисциплін Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, доктор юридичних наук, професор;

В. Тихий – суддя Конституційного Суду України у відставці, радник президентів НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України;

О. Тупицький – суддя Конституційного Суду України (2013–2022), кандидат наук з державного управління;

Г. Федотова – начальник науково-організаційного відділу Державного науково-дослідного інституту МВС України, доктор юридичних наук;

Б. Футей – суддя Федерального суду претензій США, доктор права, професор;

О. Хотинська-Нор – завідувач кафедри нотаріального, виконавчого процесу та адвокатури, прокуратури, судоустрою Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка, доктор юридичних наук, професор;

Н. Шаптала – суддя Конституційного Суду України у відставці, доктор юридичних наук, академік Національної академії наук вищої освіти України;

В. Шишкін – суддя Конституційного Суду України у відставці, кандидат юридичних наук, доцент.

||| У НОМЕРІ |||

Указ Президента України «Про призначення О. Петришина суддею Конституційного Суду України» від 26 листопада 2021 року № 597/2021	6
Біографія О. Петришина	7

АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційними скаргами Жиденка Володимира Вікторовича та Петренка Віктора Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI (щодо соціальних гарантій для захисників і захисниць України) від 12 жовтня 2022 року № 7-р(II)/2022	8
Окрема думка судді Конституційного Суду України Олега Первомайського у справі № 3-102/2021(231/21, 415/21) за конституційними скаргами Жиденка Володимира Вікторовича, Петренка Віктора Олексійовича щодо соціальних гарантій для захисників і захисниць України	20
Рішення Конституційного Суду України (Перший сенат) у справі за конституційною скаргою Унуковича Романа Андрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення абзацу другого частини першої статті 204 ³ Кодексу України про адміністративні правопорушення від 12 жовтня 2022 року № 8-р(I)/2022	24

Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним поданням

50 народних депутатів України щодо відповідності

Конституції України (конституційності) Закону України

«Про внесення змін до статті 80 Конституції України

(щодо недоторканності народних депутатів України)»

(щодо конституційного контролю змін до Конституції України після набрання ними чинності)

від 1 листопада 2022 року № 2-р/2022 36**Окрема думка (збіжна) судді****Конституційного Суду України Лемака В. В.**

стосовно Рішення Конституційного Суду України

у справі за конституційним поданням

50 народних депутатів України

щодо відповідності Конституції України (конституційності)

Закону України «Про внесення змін до статті 80

Конституції України (щодо недоторканності

народних депутатів України)» (щодо конституційного

контролю змін до Конституції України після

набрання ними чинності) 51

Окрема думка судді Конституційного Суду України**Олега Первомайського**

у справі за конституційним поданням

50 народних депутатів України стосовно

конституційності змін до статті 80 Конституції України

(щодо недоторканності народних депутатів України) 61

Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат)

у справі за конституційною скаргою

Приватного акціонерного товариства

«Одестеплокомуненерго» щодо відповідності

Конституції України (конституційності)

окремого припису статті 37 Закону України

«Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме

майно та їх обтяжень» (щодо непорушності права власності)

від 16 листопада 2022 року № 9-р(II)/2022 70

ВІЙСЬКОВА АГРЕСІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Солоткий С. Сучасні світові виклики в аспекті забезпечення миру і безпеки людства	88
---	----

КОНФЕРЕНЦІЇ, СИМПОЗИУМИ, КОЛОКВІУМИ

Гришук О. Конституційні цінності та принципи в рішеннях Конституційного Суду України: особливості в умовах воєнного стану та загроз національній безпеці	96
---	----

ДИСКУСІЇ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Селіванов А. Конституційне правосуддя в ім'я Миру та Справедливості	107
---	-----

ЗОВНІШНІ ЗВ'ЯЗКИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Вересень — листопад 2022 року	114
Реферативний огляд джерел із конституційно-правової тематики, опублікованих у 2022 році	116
Вітаємо ювілярів	138

УКАЗ
Президента України № 597/2021

**Про призначення О. Петришина
суддею Конституційного Суду України**

Призначити **ПЕТРИШИНА** Олександра Віталійовича суддею Конституційного Суду України.

Президент України

В. ЗЕЛЕНСЬКИЙ

26 листопада 2021 року

ПЕТРИШИН Олександр Віталійович

Суддя Конституційного Суду України

Народився 30 квітня 1960 року в місті Городок Хмельницької області.

У 1985 році закінчив Харківський юридичний інститут (нині — Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого), в якому згодом пройшов шлях від стажиста-дослідника до професора.

У 1999–2000 роках — начальник Управління планування та координації правових досліджень Академії правових наук України (нині — Національна академія правових наук України).

З 2000 року — заступник директора з наукової роботи Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Національної академії правових наук України.

У 2002–2007 роках — головний вчений секретар Національної академії правових наук України; професор кафедри теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

У 2007–2010 роках — віце-президент, із грудня 2010 року — перший віце-президент, а з 3 березня 2016 року — президент Національної академії правових наук України. У цей період також обіймав посаду завідувача кафедри теорії держави і права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Брав участь у розробленні проектів змін і доповнень до Конституції України, законів України «Про державну службу», «Про підготовку наукових кадрів вищої кваліфікації», «Про наукову та науково-технічну діяльність», Концепції реформування кримінальної юстиції в Україні тощо.

Працював у складі Комісії з питань правової реформи при Президентові України, Комітету з Державних премій України в галузі науки і техніки, науково-консультативних рад Конституційного Суду України та Верховного Суду. Член спеціалізованої вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Член Президії Національної академії наук України.

Голова редакційної колегії наукового юридичного журналу «Вісник Національної академії правових наук України», член редакційних рад журналів «Вісник Конституційного Суду України», «Право України», «Нове українське право», «Проблеми законності», «Юрист України», «Щорічник українського права», міжнародного юридичного журналу «The Baltic journal of law». Автор понад 400 публікацій.

26 листопада 2021 року Указом Президента України за результатами конкурсу призначений суддею Конституційного Суду України. Присягу склав 21 вересня 2022 року.

Доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України.

Заслужений діяч науки і техніки України. Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки. Відзначений Почесною грамотою Верховної Ради України, Почесною грамотою Кабінету Міністрів України.

||| АКТИ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ |||

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ

Конституційного Суду України

Другий сенат

у справі за конституційними скаргами

**Жиденка Володимира Вікторовича, Петренка Віктора Олексійовича
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого
забезпечення реформування пенсійної системи»
від 8 липня 2011 року № 3668-VI
(щодо соціальних гарантій для захисників і захисниць України)**

м. Київ
12 жовтня 2022 року
№ 7-р(II)/2022

Справа № 3-102/2021(231/21, 415/21)

Другий сенат Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання),
Городовенко Віктор Валентинович (доповідач),
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович (доповідач),
Первомайський Олег Олексійович,
Сліденко Ігор Дмитрович,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційними скаргами Жиденка Володимира Вікторовича, Петренка Віктора Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI (Відомості Верховної Ради України, 2012 р., № 12-13, ст. 82) зі змінами.

Заслухавши суддів-доповідачів Городовенка В. В., Мойсика В. Р. та дослідивши матеріали справи, зокрема позиції, що їх висловили: Президент України Зеленський В. О.,

Голова Верховної Ради України Разумков Д. О., Прем'єр-міністр України Шмигаль Д. А., Уповноважений Верховної Ради України з прав людини Денісова Л. Л., заступник Міністра соціальної політики України Музиченко В. В., Міністр оборони України Таран А. В., Міністр внутрішніх справ України Монастирський Д. А., Міністр у справах ветеранів України Лапутіна Ю. А., а також науковці: Національного університету «Одеська юридична академія» — доктор юридичних наук, професор Лагутіна І. В.; Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України — старший науковий співробітник відділу проблем цивільного, трудового та підприємницького права, кандидат юридичних наук, доцент Трунова Г. А.; Донецького національного університету імені Василя Стуса — професор кафедри цивільного права і процесу юридичного факультету, доктор юридичних наук, доцент Амелічева Л. П., Конституційний Суд України

У С Т А Н О В И В:

1. Суб'єкти права на конституційну скаргу — Жиденко В. В., Петренко В. О. — звернулися до Конституційного Суду України з клопотаннями визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), приписи статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI зі змінами (далі — Закон № 3668).

У статті 2 Закону № 3668 встановлено, що «максимальний розмір пенсії (крім пенсійних виплат, що здійснюються з Накопичувального пенсійного фонду) <...> (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною), призначених (перерахованих) відповідно до <...> законів України <...> „Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб“, <...> не може перевищувати десяти прожиткових мінімумів, встановлених для осіб, які втратили працездатність».

Жиденко В. В. та Петренко В. О. вважають, що оспорювані приписи Закону № 3668 суперечать частинам першій, другій статті 8, частині п'ятій статті 17, частині третій статті 22, частинам першій, другій статті 46 Конституції України.

1.1. Зі змісту конституційної скарги Жиденка В. В. та долучених до неї копій судових рішень убачається таке.

Жиденко В. В. є звільненим зі служби в поліції відповідно до наказу Національної поліції України від 21 вересня 2017 року, має стаж служби в поліції для виплати надбавки за вислугу років, який становить 23 роки 1 місяць 28 днів, вислуга років на пільгових умовах — 6 днів. Із 30 вересня 2017 року Жиденко В. В. перебуває на обліку в Головному управлінні Пенсійного фонду України в місті Києві (далі — Управління в місті Києві) та отримує пенсію згідно із Законом України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 року № 2262-XII (далі — Закон № 2262) «в розмірі 59% грошового забезпечення. Враховуючи додаткові надбавки до пенсії

(учасник АТО, учасник бойових дій, особливі заслуги (25%)) розмір пенсії складає 22 757, 32 грн.», однак Управління в місті Києві обмежило розмір пенсії Жиденка В. В. десятьма прожитковими мінімумами для осіб, які втратили працездатність, і на 1 грудня 2019 року розмір його пенсії становив 16 380 грн.

Жиденко В. В. звернувся до Управління в місті Києві із заявою про перерахунок і виплату пенсії без обмеження її розміру, проте отримав відмову в такому перерахунку.

Автор клопотання звернувся до Окружного адміністративного суду міста Києва з позовом, у якому просив визнати протиправними дії Управління в місті Києві щодо обмеження виплати пенсії без обмеження її розміру з 30 вересня 2017 року, який рішенням від 26 листопада 2020 року, що його залишено без зміни постановою Шостого апеляційного адміністративного суду від 16 березня 2021 року, відмовив Жиденку В. В. у задоволенні його позовних вимог. Як зазначив суд апеляційної інстанції, зі змісту приписів Закону № 3668 убачається, що обмеження встановленням максимального розміру пенсії не застосовують до пенсій, які призначені до набрання чинності Законом № 3668, тобто до 1 жовтня 2011 року; ураховуючи, що пенсію Жиденку В. В. призначено на підставі Закону № 2262, тобто з 30 вересня 2017 року, суд апеляційної інстанції вважав, що на момент виникнення спірних правовідносин Управління в місті Києві мало достатні юридичні підстави для обмеження розміру такої пенсії на підставі приписів Закону № 3668.

Верховний Суд ухвалою від 26 квітня 2021 року відмовив Жиденку В. В. у відкритті касаційного провадження з огляду на те, що справа належить до категорії справ незначної складності та судові рішення не підлягає касаційному оскарженню.

Жиденко В. В. як «учасник бойових дій, що проходив службу у національній поліції на посадах офіцерського складу та звільнений зі служби» вважає, що встановлені в статті 2 Закону № 3668 «обмеження максимального розміру пенсій порушують його гарантовані Конституцією України права людини, зміст та обсяг яких не можуть бути звужені (ст. 22 Конституції України): право на отримання гарантій соціального захисту на підставі ст. 17 Конституції України для громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей; право людини на пенсійне забезпечення гарантоване ст. 46 Конституції України».

1.2. Зі змісту конституційної скарги Петренка В. О. та долучених до неї копій судових рішень убачається таке.

Петренко В. О. є військовослужбовцем, звільненим у запас згідно з наказом начальника Генерального штабу — Головнокомандувача Збройних Сил України від 23 березня 2020 року, має 38 років 7 місяців вислуги у збройних силах (з 4 серпня 1981 року по 23 березня 2020 року). З 11 червня 2020 року Петренко В. О. перебуває на обліку в Головному управлінні Пенсійного фонду України в Запорізькій області (далі — Управління в Запорізькій області) та отримує пенсію в розмірі 25 936 грн 27 коп. (із урахуванням таких видів грошового забезпечення: посадовий оклад, оклад за військовим званням, процентна надбавка за вислугу років, середньомісячна сума додаткових видів грошового забезпечення, учасник АТО, учасник бойових дій), але Управління в Запорізькій області обмежило розмір

пенсії Петренка В. О. десятьма прожитковими мінімумами для осіб, які втратили працездатність, і на листопад 2021 року розмір його пенсії становив 17 120 грн.

Петренко В. О. звернувся до Управління в Запорізькій області із заявою про перерахунок і виплату пенсії без обмеження її розміру, але Управління в Запорізькій області листом від 14 грудня 2020 року відмовило йому в такому перерахунку.

Петренко В. О. звернувся до Запорізького окружного адміністративного суду з позовом, у якому просив визнати протиправними дії Управління в Запорізькій області щодо обмеження виплати пенсії без обмеження її розміру з 11 червня 2020 року. Цей суд рішенням від 11 березня 2021 року, що його залишено без зміни постановою Третього апеляційного адміністративного суду від 11 червня 2021 року, відмовив Петренку В. О. в задоволенні його позовних вимог. Суд апеляційної інстанції зазначив, що зі змісту приписів Закону № 3668 убачається, що обмеження встановленням максимального розміру пенсії не застосовують до пенсій, які призначені до набрання чинності Законом № 3668, тобто до 1 жовтня 2011 року; ураховуючи, що пенсію Петренку В. О. призначено на підставі Закону № 2262, тобто з 11 червня 2020 року, суд апеляційної інстанції погодився з висновком суду першої інстанції стосовно правомірності обмеження розміру пенсії Петренка В. О. на підставі приписів Закону № 3668.

Верховний Суд ухвалою від 4 серпня 2021 року відмовив Петренку В. О. у відкритті касаційного провадження з огляду на те, що справа належить до категорії справ незначної складності та судові рішення не підлягає касаційному оскарженню.

Петренко В. О. твердить, що застосовані в судових рішеннях у його справі приписи статті 2 Закону № 3668 призвели до суттєвого звуження змісту й обсягу його прав і свобод як особи, яка має право на пенсійне забезпечення відповідно до норм попереднього законодавства України, оскільки під час проходження ним військової служби обмеження максимального розміру пенсії на законодавчому рівні не було встановлено.

2. Розв'язуючи порушені в конституційних скаргах Жиденка В. В. і Петренка В. О. питання, Конституційний Суд України виходить із такого.

2.1. Україна проголошена суверенною і незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, суверенітет якої поширюється на всю її територію (стаття 1, частина перша статті 2 Конституції України).

Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (частина друга статті 3 Основного Закону України).

В Україні визнається і діє принцип верховенства права; Конституція України має найвищу юридичну силу; зокрема, закони приймаються на основі Конституції України та повинні відповідати їй; норми Конституції України є нормами прямої дії; органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України (стаття 8, частина друга статті 19 Основного Закону України).

Відповідно до Конституції України захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу; оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності покладаються на Збройні Сили України; держава забезпечує соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей (частини перша, друга, п'ята статті 17); захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України є обов'язком громадян України (частина перша статті 65).

Громадяни мають право на соціальний захист у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, у старості та в інших випадках, установлених законом (частина перша статті 46 Конституції України). В Україні на конституційному рівні гарантовано право громадян на соціальний захист, для забезпечення якого необхідне здійснення комплексу державно-правових заходів, одним із яких є законодавче визначення основ соціального захисту, форм і видів пенсійного забезпечення (пункт 6 частини першої статті 92 Конституції України).

2.2. Обов'язок держави забезпечити соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей встановлено частиною п'ятою статті 17 розділу I «Загальні засади» Конституції України, який визначає основи конституційного ладу в Україні, зокрема, суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України, захист яких покладено на Збройні Сили України та інші військові формування, створені відповідно до законів України.

2.3. Конституційний Суд України неодноразово розв'язував питання, що стосуються реалізації конституційного права на соціальний захист, і сформулював юридичні позиції, згідно з якими за Конституцією України певні категорії громадян України потребують додаткових гарантій соціального захисту з боку держави; до них, зокрема, належать громадяни, які відповідно до статті 17 Конституції України перебувають на службі, у тому числі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, органах, що забезпечують суверенітет і територіальну цілісність, її економічну та інформаційну безпеку (абзац перший пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002, абзац третій пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 17 березня 2004 року № 7-рп/2004, абзац п'ятий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 20 грудня 2016 року № 7-рп/2016).

У Рішенні Конституційного Суду України (Другий сенат) від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022 констатовано, що відповідні конституційні принципи є осердям конституційного ладу України, від захисту яких залежить його втілення загалом, зокрема й гарантованих Конституцією України прав і свобод людини і громадянина (друге речення пункту 5 мотивувальної частини), а також наголошено на головній ролі Збройних Сил України та інших військових формувань в обороні України, які своєю мужньою боротьбою забезпечують ефективний захист Української держави та Українського народу від агресії Російської Федерації проти України, розпочатої 20 лютого 2014 року, яка набула повно-

масштабного характеру з 24 лютого 2022 року (абзац перший підпункту 5.1 пункту 5 мотивувальної частини).

За змістом статей 17, 65 Основного Закону України громадяни України, які захищають Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, виконують конституційно значущі функції, тож держава повинна надавати їм і членам їхніх сімей особливий статус та забезпечувати їх додатковими гарантіями соціального захисту відповідно до частини п'ятої статті 17 Конституції України як під час проходження служби, так і після її закінчення; щодо осіб, на яких покладено обов'язок захищати Україну, її незалежність та територіальну цілісність, та членів їхніх сімей частиною п'ятою статті 17 Конституції України встановлено особливий соціальний захист, який не обмежено умовами й рівнем, визначеними у статті 46 Основного Закону України [абзаци другий, третій пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 18 грудня 2018 року № 12-р/2018, абзац одинадцятий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 25 квітня 2019 року № 1-р(II)/2019].

У Рішенні Конституційного Суду України від 18 грудня 2018 року № 12-р/2018 наголошено, що припис частини п'ятої статті 17 Конституції України слід розуміти як такий, що покладає на державу обов'язок забезпечувати також соціальний захист громадян України — ветеранів війни, зокрема осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, та членів сімей осіб, які захищали Вітчизну, її незалежність, суверенітет та територіальну цілісність (абзац тринадцятий пункту 4 мотивувальної частини).

Конституційний Суд України також висловлював ще низку юридичних позицій, які є значущими для розгляду справи за конституційними скаргами Жиденка В. В., Петренка В. О., а саме: «З урахуванням встановленого Конституцією України функціонального призначення Збройних Сил України, в умовах триваючої збройної агресії Російської Федерації проти України законодавче регулювання порядку реалізації права на соціальний захист, гарантованого частиною першою статті 46 Конституції України, має здійснюватися у системному взаємозв'язку з вимогами щодо посиленого соціального захисту військовослужбовців у розумінні частини п'ятої статті 17 Основного Закону України»; припис частини п'ятої статті 17 Конституції України чітко покладає на державу конституційний обов'язок щодо створення системи посиленої соціальної підтримки військовослужбовців і членів їхніх сімей; «виконання державою конституційного обов'язку щодо забезпечення посиленого соціального захисту військовослужбовців, військовозобов'язаних або резервістів покликане не тільки забезпечити соціальний захист кожного з них індивідуально, а й сприяти виконанню громадянами України обов'язку щодо захисту Вітчизни — України, її суверенітету, незалежності та територіальної цілісності»; заходи в сфері оборони держави мають бути своєчасними, послідовними та комплексними, оскільки від їх ефективного запровадження залежить стан обороноздатності України [абзаци четвертий — сьомий підпункту 5.1 пункту 5 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022].

Розвиваючи зазначені юридичні позиції, Конституційний Суд України вважає, що зі змісту частин першої, другої, п'ятої статті 17 Конституції України у їх

взаємозв'язку з частиною першою статті 46, частиною першою статті 65 Основного Закону України впливає конституційний обов'язок держави надати спеціальний юридичний статус громадянам України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, членам їхніх сімей, а також особам, що збройно захищають суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України під час агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у лютому 2014 року, із забезпеченням відповідно до цього статусу соціальних гарантій високого рівня.

3. Досліджуючи предмет конституційних скарг та наведене в них обґрунтування, Конституційний Суд України вважає за доцільне перевірити на відповідність Конституції України (конституційність) обмеження встановленням максимального розміру пенсії, призначеної (перерахованої) за Законом № 2262.

3.1. Конституційний Суд України в Рішенні від 20 грудня 2016 року № 7-рп/2016 наголосив на тому, що організаційно-правові та економічні заходи, спрямовані на забезпечення належного соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей, пов'язані не з втратою працездатності, безробіттям або відсутністю достатніх засобів для існування (стаття 46 Конституції України), а з особливістю виконуваних ними обов'язків щодо забезпечення однієї з найважливіших функцій держави — захист суверенітету і територіальної цілісності України (частина перша статті 17 Основного Закону України); потреба в додаткових гарантіях соціального захисту цієї категорії громадян як під час проходження служби, так і після її закінчення зумовлена, зокрема, тим, що служба у Збройних Силах України, інших військових формуваннях пов'язана з ризиком для життя і здоров'я, підвищеними вимогами до дисципліни, професійної придатності, фахових, фізичних, вольових та інших якостей (абзаци шостий, сьомий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини).

Розвиваючи ці юридичні позиції, Конституційний Суд України наголошує на тому, що встановлений частиною п'ятою статті 17 Основного Закону України обов'язок держави забезпечити соціальний захист громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, поширюється як на громадян України, які безпосередньо перебувають на такій службі, так і на тих, яких звільнено з неї.

Конституційний Суд України (Другий сенат) у Рішенні від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022 вказав, що «частину п'яту статті 17 Конституції України викладено так, що реалізація права на соціальний захист осіб, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей потребує якісного і ефективного законодавчого регулювання та запровадження механізмів забезпечення їх державної підтримки» (абзац перший підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини); а також, що «з урахуванням вимог частини п'ятої статті 17 Конституції України метою законодавчого регулювання в цій сфері є як усебічне соціальне забезпечення військовослужбовців, яке компенсуватиме установлені законом обмеження та умови служби, властиві цій категорії громадян, так і підвищення мотивації особового складу Збройних Сил України у виконанні ними покладених на них

функцій щодо оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності (частина друга статті 17 Основного Закону України)» (перше речення абзацу п'ятого підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини).

Конституційний Суд України зазначав, що особи, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, створених відповідно до законів України, а також члени їхніх сімей мають спеціальний статус та особливі умови соціального захисту (абзац четвертий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 20 грудня 2016 року № 7-рп/2016); статус військовослужбовців будь-яких категорій обумовлено військовою службою, інститут якої надає їм спеціальний статус [друге речення абзацу десятого підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 25 квітня 2019 року № 1-р(II)/2019]; «статус військовослужбовців обумовлює високий ризик отримання поранення, ушкодження здоров'я чи навіть загибелі під час виконання службових обов'язків під час захисту Вітчизни» [друге речення абзацу п'ятого підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022].

Конституційний Суд України в аспекті частини п'ятої статті 17 Конституції України також наголошував, що держава не може в односторонньому порядку відмовитися від зобов'язання щодо соціального захисту осіб, які вже виконали свій обов'язок перед державою щодо захисту її суверенітету і територіальної цілісності; невиконання державою соціальних зобов'язань щодо ветеранів війни, осіб, на яких поширюється чинність Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», підриває довіру до держави (абзац другий пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 18 грудня 2018 року № 12-р/2018).

3.2. Конституційний Суд України в Рішенні від 20 грудня 2016 року № 7-рп/2016 висловив юридичну позицію, відповідно до якої норми-принципи частини п'ятої статті 17 Конституції України щодо забезпечення державою соціального захисту громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також членів їхніх сімей є пріоритетними й мають безумовний характер; тобто заходи, спрямовані на забезпечення державою соціального захисту вказаної категорії осіб, зокрема у зв'язку з економічною доцільністю, соціально-економічними обставинами, не можуть бути скасовані чи звужені (абзац восьмий підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини).

Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України наголошує, що пенсійне забезпечення як основний складник соціальних гарантій високого рівня стосовно громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також осіб, що збройно захищають суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України під час агресії Російської Федерації проти України, розпочатої в лютому 2014 року, не може бути скасоване або обмежене.

Конституційний Суд України також зазначав, що обмеження пенсії встановленням максимального розміру та зупинення виплати призначеної пенсії особам, яким право на пенсійне забезпечення встановлене Законом № 2262, порушують суть конституційних гарантій щодо безумовного забезпечення соціального за-

хисту осіб, зазначених у частині п'ятій статті 17 Конституції України, які зобов'язані захищати суверенітет, територіальну цілісність і недоторканність України.

Відповідно до оспорюваних приписів Закону № 3668 обмежено встановленням максимального розміру пенсію (крім пенсійних виплат, що здійснюються з Накопичувального пенсійного фонду) (з урахуванням надбавок, підвищень, додаткової пенсії, цільової грошової допомоги, пенсії за особливі заслуги перед Україною, індексації та інших доплат до пенсії, встановлених законодавством, крім доплати до надбавок окремим категоріям осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною), призначену (перераховану) відповідно до Закону № 2262.

У преамбулі Закону № 2262 вказано, зокрема, що цей «закон має на меті реалізацію особами, які мають право на пенсію за цим Законом, свого конституційного права на державне пенсійне забезпечення у випадках, передбачених Конституцією України та цим Законом, і спрямований на встановлення єдності умов та норм пенсійного забезпечення зазначеної категорії громадян України; держава гарантує гідне пенсійне забезпечення осіб, які мають право на пенсію за цим Законом, шляхом встановлення їм пенсій не нижче прожиткового мінімуму, визначеного законом, перерахунок призначених пенсій у зв'язку із збільшенням рівня грошового забезпечення, надання передбачених законодавством державних соціальних гарантій, вжиття на державному рівні заходів, спрямованих на їх соціальний захист».

Згідно з пояснювальною запискою до проекту Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» (реєстр. № 7455), ухваленого як Закон № 3668, метою проекту акта «є створення умов для подальшого удосконалення системи пенсійного забезпечення пенсіонерів та повноцінного впровадження багаторівневої пенсійної системи в Україні»; «реалізація проекту акта дозволить відновити соціальну справедливість щодо порядку призначення пенсії незалежно від закону, за яким вона призначається, а також передбачити розумне співвідношення між мінімальним та максимальним розмірами пенсій».

З огляду на це оспорювані приписи Закону № 3668, що обмежують максимальний розмір пенсії, призначеної (перерахованої) за Законом № 2262, зокрема особам, на яких поширено приписи частини п'ятої статті 17 Конституції України, не відповідають сутності соціальних гарантій високого рівня для таких осіб.

Отже, Конституційний Суд України дійшов висновку, що приписи статті 2 Закону № 3668, що поширюють свою дію на Закон № 2262, не відповідають приписам статей 1, 3, 8, частин першої, другої, п'ятої статті 17, частини першої статті 46, частини першої статті 65 Конституції України в тім, що вони не забезпечують соціальних гарантій високого рівня, які впливають зі спеціального юридичного статусу громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також осіб, що збройно захищають суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України під час агресії Російської Федерації проти України, розпочатої в лютому 2014 року.

4. Згідно з частиною другою статті 152 Конституції України, статтею 91 Закону України «Про Конституційний Суд України» закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність із дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.

Конституційний Суд України враховує, що в Україні у зв'язку з агресією Російської Федерації проти України введено воєнний стан (Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 року № 64/2022 зі змінами).

З огляду на викладене Конституційний Суд України вважає, що потрібно відтермінувати втрату чинності приписами статті 2 Закону № 3668, які суперечать Конституції України.

Конституційний Суд України вважає, що з метою забезпечення соціальних гарантій високого рівня, які впливають зі спеціального юридичного статусу громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також осіб, що збройно захищають суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України під час агресії Російської Федерації проти України, розпочатої в лютому 2014 року, Верховна Рада України має привести нормативне регулювання зазначених питань у відповідність із Конституцією України та цим Рішенням.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 55, 147, 150, 151¹, 151², 152, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 91, 92, 94, 97 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України у х в а л и в:

1. Визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), приписи статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI зі змінами, що поширюють свою дію на Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 року № 2262-XII, втім, що вони не забезпечують соціальних гарантій високого рівня, які впливають зі спеціального юридичного статусу громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також осіб, що збройно захищають суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України під час агресії Російської Федерації проти України, розпочатої в лютому 2014 року.

2. Приписи статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI зі змінами, визнані неконституційними, втрачають чинність через шість місяців із дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

3. Верховній Раді України привести нормативне регулювання щодо забезпечення соціальних гарантій високого рівня, які впливають зі спеціального юридичного статусу громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також осіб, що збройно захищають суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України під час агресії Російської Федерації проти України, розпочатої в лютому 2014 року, у відповідність із Конституцією України та цим Рішенням.

4. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

ДРУГИЙ СЕНАТ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated October 12, 2022 No. 7-r(II)/2022 in the case upon the constitutional complaints of Volodymyr Zhydenko and Viktor Petrenko regarding the compliance of the provisions of Article 2 of the Law «On Measures for Legislative Support of Pension System Reform» dated July 8, 2011 No. 3668-VI with the Constitution (constitutionality) (the case on social guarantees for defenders of Ukraine)

The subjects of the right to constitutional complaint V. Zhydenko and V. Petrenko filed complaints with the Constitutional Court to declare the provisions of Article 2 of the Law «On Measures for Legislative Support of Pension System Reform» dated July 8, 2011 No. 3668-VI as amended (hereinafter referred to as «the Law No. 3668») which established that «the maximum amount of pension (except for pension payments made from the Accumulated Pension Fund) < ... > (taking into account allowances, increases, extra pension, targeted cash assistance, pension for special services to Ukraine, indexation and other pension supplements established by legislation, except for supplements to certain categories of persons who have special services to the Motherland), assigned (listed) in accordance with < ... > laws of Ukraine < ... > „On Pension Provision of Persons Discharged from Military Service and Certain Other Persons“ < ... > cannot exceed ten subsistence minimums, established for persons who have lost their ability to work» to be inconsistent with the Constitution (unconstitutional).

V. Zhydenko and V. Petrenko believe that the contested provisions of the Law No. 3668 contradict Articles 8.1, 8.2, 17.5, 22.3, 46.1, and 46.2 of the Constitution.

The Constitutional Court considers that the constitutional obligation of the state to grant a special legal status to citizens of Ukraine who serve in the Armed Forces of Ukraine and in other military formations, members of their families, as well as persons defending with arms the sovereignty, territorial integrity and inviolability of Ukraine during the aggression of the Russian Federation against Ukraine, which began in February 2014, with the provision of high-level social guarantees in accordance with this status, follows from the content of Articles 17.1, 17.2 and 17.5 of the Constitution in their conjunction with Articles 46.1 and 65.1 of the Basic Law.

The Constitutional Court emphasises that the obligation of the state to ensure social protection of citizens of Ukraine who are in service in the Armed Forces of Ukraine and in other military formations, established by Article 17.5 of the Basic Law, applies both to citizens of Ukraine who are directly in such service, and to those who are discharged from it.

The Constitutional Court points out that pension provision as the main component of high-level social guarantees for citizens of Ukraine who serve in the Armed Forces of Ukraine and in other military formations, as well as persons defending with arms the sovereignty, territorial integrity and inviolability of Ukraine during the aggression

of the Russian Federation against Ukraine, which began in February 2014, cannot be cancelled or limited.

The Constitutional Court noted that the limitation of the pension by establishing the maximum amount and termination of payment of the assigned pension to persons entitled to pension provision established by the Law «On Pension Provision of Persons Discharged from Military Service and Certain Other Persons» dated April 9, 1992 No. 2262–XI, violate the essence of the constitutional guarantees regarding the unconditional provision of social protection for the persons specified in Article 17.5 of the Constitution, who are obliged to protect the sovereignty, territorial integrity and inviolability of Ukraine.

The Constitutional Court takes into account that in view of the aggression of the Russian Federation against Ukraine, martial law has been introduced in Ukraine (Decree of the President of Ukraine «On the Imposition of Martial Law in Ukraine» dated February 24, 2022 No. 64/2022 as amended).

In view of the above, the Constitutional Court considers that it is necessary to postpone the loss of effect of the provisions of Article 2 of the Law No. 3668, which contradict the Constitution.

Thus, the Constitutional Court of Ukraine held to declare the provisions of Article 2 of the Law «On Measures for Legislative Support of Pension System Reform» dated July 8, 2011 No. 3668–VI as amended, extending their effect to the Law of Ukraine «On Pension Provision of Persons Discharged from Military Service and Certain Other Persons» dated April 9, 1992 No. 2262–XI, as such that do not comply with the Constitution (are unconstitutional) as they do not provide high-level social guarantees arising from the special legal status of citizens of Ukraine who serve in the Armed Forces of Ukraine and other military formations, as well as persons defending with arms the sovereignty, territorial integrity and inviolability of Ukraine during the aggression of the Russian Federation against Ukraine, which began in February 2014. The said provisions shall lose their effect six months after delivering this Decision by the Constitutional Court.

The Verkhovna Rada shall bring a normative regulation on the provision of high-level social guarantees arising from the special legal status of citizens of Ukraine who serve in the Armed Forces of Ukraine and in other military formations, as well as persons defending with arms the sovereignty, territorial integrity and inviolability of Ukraine during the aggression of the Russian Federation against Ukraine, which began in February 2014, in accordance with the Constitution and this Decision.

References:

Decisions of the Constitutional Court of Ukraine:

- No. 5-rp/2002 dated March 20, 2002;
- No. 7-rp/2004 dated March 17, 2004;
- No. 7-rp/2016 dated December 20, 2016;
- No. 12-r/2018 dated December 18, 2018;
- No. 1-r(II)/2019 dated April 25, 2019;
- No. 1-r(II)/2022 dated April 6, 2022.

ОКРЕМА ДУМКА

судді Конституційного Суду України Олега Первомайського у справі № 3-102/2021(231/21, 415/21) за конституційними скаргами Жиденка Володимира Вікторовича, Петренка Віктора Олексійовича щодо соціальних гарантій для захисників і захисниць України

Другий сенат Конституційного Суду України (далі — Конституційний Суд) 12 жовтня 2022 року ухвалив Рішення № 7-р(II)/2022 у справі № 3-102/2021(231/21, 415/21) за конституційними скаргами Жиденка Володимира Вікторовича, Петренка Віктора Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI (щодо соціальних гарантій для захисників і захисниць України) (далі — Рішення).

Повністю підтримуючи ухвалене Рішення, на підставі статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» та § 74 Регламенту Конституційного Суду України, з огляду на значущість Рішення, вважаю за доцільне висловити кілька важливих, на мою думку, міркувань щодо Рішення в цілому та низки важливих і посутньо пов'язаних із ним явищ і понять.

Що ухвалив Конституційний Суд

1. Конституційний Суд визнав такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними), приписи статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI зі змінами (далі — Закон № 3668), що поширюють свою дію на Закон України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 9 квітня 1992 року № 2262-XII, у тім, що вони не забезпечують соціальних гарантій високого рівня, які випливають зі спеціального юридичного статусу громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також осіб, що збройно захищають суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України під час агресії Російської Федерації проти України, розпочатої в лютому 2014 року.

2. За пунктом 3 резолютивної частини Рішення «Верховній Раді України привести нормативне регулювання щодо забезпечення соціальних гарантій високого рівня, які випливають зі спеціального юридичного статусу громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, а також осіб, що збройно захищають суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України під час агресії Російської Федерації проти України, розпочатої в лютому 2014 року, у відповідність із Конституцією України та цим Рішенням».

3. Отже, установлена статтею 151² Основного Закону України обов'язковість рішень та висновків Конституційного Суду зобов'язує відповідні органи державної влади не лише ефективно поновити конституційні права скажників у цій справі, а й, що не менш важливо, привести нормативне регулювання у відповідність із Конституцією України та Рішенням з метою «<...> забезпечення соціальних гарантій високого рівня, які впливають зі спеціального юридичного статусу <...>» для всіх захисників і захисниць України.

Передумови ухвалення Рішення

4. Розпочата в 2014 році Війна за Незалежність України торкнулась мільйонів українців, водночас створивши ілюзію можливості напівмирного подальшого співіснування з державою-агресором, яка тимчасово анексувала та окупувала частину території України.

Повномасштабне вторгнення 24 лютого 2022 року Російською Федерацією в Україну та подальше масове вчинення збройними силами держави-агресора злочинів проти людяності (людства), воєнних злочинів та інших дій, що мають ознаки геноциду Українського народу, обірвали чи понівечили людські життя, втрутились у долю всіх і кожного, хто є громадянином України або так чи інакше пов'язаний з нашою державою.

Унаслідок повномасштабного вторгнення та вчинення подальших злочинів проти Українського народу остаточно розвіялась й ілюзія (або, за Михайлом Коцюбинським, *Fata Morgana*) псевдонаукових, а насправді винятково ідеолого-політичних тверджень про «братерство та дружбу українського, білоруського та російського народів».

Хаотична зміна мети агресивної війни проти України у висловлюваннях військово-політичного керівництва держави-агресора, разом із «демілітаризацією», «денацифікацією» та навіть «десатанізацією» України, поза сумнівів, є невдалим намаганням приховати справжню мету збройного нападу — знищення української державності, Українського народу та його національної ідентичності.

Тому збройний напад Російської Федерації як держави-агресора на Україну, Війна за Незалежність України, разом із повномасштабним вторгненням 24 лютого 2022 року, й навіть учинення збройними силами держави-агресора злочинів проти людяності (людства), воєнних злочинів та інших дій, що мають ознаки геноциду Українського народу, були історично, політично та іншим чином обумовлені.

Звісно, у низці цих подій значною мірою закономірним було й ухвалення Конституційним Судом Рішення, у якому він, розвиваючи власні юридичні позиції, сформулював думку про нагальну потребу в забезпеченні соціальних гарантій високого рівня для всіх захисників і захисниць України. Тобто йдеться про забезпечення зазначених гарантій не лише «<...> громадянам України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, членам їхніх сімей, а також особам, що збройно захищають суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України під час агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у лютому 2014 року <...>» (абзац сьомий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення).

Юридичні та інші наслідки Рішення

5. Має раціональне підґрунтя думка про те, що Конституція України вnormує передусім відносини, що виникають та існують у мирні часи.

Однак, мінімально перефразовуючи висловлювання Бена Шапіро, слід погодитись з його думкою про те, що *«права вимагають готовності їх захищати»*. Тому сучасна конституційна демократія функціонує завдяки, зокрема, дієвості її самозахисту.

А отже, приписи конституцій усіх сучасних демократичних держав мають бути застосовані в такий спосіб, аби забезпечити самозахист кожної з таких держав, зокрема від зовнішньої агресії. Інше розуміння значення конституції в обороні держави суперечить раціональній ідеї про те, що осердям будь-якої конституції є не лише захист прав і свобод людини і громадянина, наприклад, від свавільних рішень, дій або бездіяльності власного уряду, а й захист таких конституційних цінностей, як незалежність, суверенітет та територіальна цілісність держави, на-самперед від зовнішньої збройної агресії.

З цих міркувань приписи «живої» Конституції України узгіднені з відповідними приписами конституцій інших держав конституційної демократії.

Ураховуючи наведене, залишаюсь прибічником думки про те, що Конституцію України слід поважати, а не шукати в ній недоліків, яких насправді не існує. Вважаю, що такий підхід «шукачів конституційних недоліків» доволі красномовно дискредитує самих «шукачів», а не Основний Закон України.

6. За частиною першою статті 17 Конституції України *захист суверенітету і територіальної цілісності України*, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, *справою всього Українського народу*, тобто справою громадян України всіх національностей.

Цей конституційний імператив *може* бути застосований до відносин мирного часу, але він також *обов'язково має* бути застосований під час захисту України від зовнішньої збройної агресії.

7. У Рішенні на підставі приписів Конституції України та юридичних позицій Конституційного Суду вмотивовано те, що конституційний обов'язок усіх і кожного громадянина України щодо захисту суверенітету і територіальної цілісності України присутньо пов'язаний із конституційним обов'язком держави забезпечити відповідний рівень соціального захисту всім тим громадянам України, які збройно захищали суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України, незалежно від того, чи перебували вони у складі Збройних Сил України, інших військових формувань або були членами сімей таких осіб.

Власне, йдеться про констатацію існування на підставі приписів Основного Закону України *спеціального юридичного статусу захисника та захисниці України*, який має бути конкретизований, деталізований та розвинений у приписах законів України.

8. Згідно з Рішенням спеціальний юридичний статус захисника та захисниці України є у громадян України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, членів їхніх сімей, а також осіб, що *збройно*

захищають суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України під час агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у лютому 2014 року.

Використання у цій юридичній позиції Конституційного Суду слова «збройно», тобто зі зброєю в руках, є підставою для подальшого розвитку концепції «озброєного народу» в аспекті забезпечення реалізації припису частини першої статті 17 Основного Закону України та внормування у законах України *права на зброю*.

У цьому контексті доцільно навести відому Другу поправку до Конституції Сполучених Штатів Америки: «Через те, що для безпеки вільної держави потрібне добре організоване ополчення, право народу мати і носити зброю не повинно обмежуватись».

Мотивуючи потребу в ухваленні цієї конституційної поправки, Томас Пейн зазначав: «Як і закон, зброя збентежує і відлякує нападників та лиходіїв. Жажливий безлад стався би, якби половина світу була позбавлена її, адже поки в серцях людей є місце жадібності й честолюбству, слабкі будуть жертвами сильних».

Заключні висновки та міркування

9. Обмеження оспорюваним приписом статті 2 Закону № 3668 розміру пенсій захисникам і захисницям України, безперечно, є порушенням конституційної гарантії, визначеної у частині п'ятій статті 17 Конституції України, та атакує довіру цих осіб до держави, яку вони ціною свого життя і здоров'я захищали та захищають.

10. Розв'язання дилеми «право на зброю» та «право на безпечне оточення» — доволі складне завдання в суспільстві й державі, які болісно та тривало долають своє тоталітарне минуле.

Однак присутній зв'язок приписів частини першої статті 17 Конституції України з іншими конституційними приписами, зокрема з частиною першою статті 46, частиною першою статті 65, дає підстави для висновку про те, що на державу покладено не лише конституційний обов'язок забезпечити соціальні гарантії високого рівня для всіх громадян України, які збройно захищають або захищали суверенітет, територіальну цілісність і недоторканість України з лютого 2014 року, коли почалась Війна за Незалежність України, а й обов'язок унормувати відносно щодо реалізації *права на зброю*.

Ірраціональним є припущення про те, що можна виконати конституційний обов'язок із захисту суверенітету і територіальної цілісності України під час збройного нападу, будучи незброєним.

Не менш ірраціональною та самовбивчою є поведінка держави, яка відмовляється озброювати своїх громадян з метою захисту від держави-агресора, яка вже не криючись визначила метою свого збройного нападу знищення української державності, Українського народу та його національної ідентичності.

Суддя
Конституційного Суду України

Олег ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ
РІШЕННЯ
Конституційного Суду України
Перший сенат

**у справі за конституційною скаргою Унуковича Романа Андрійовича
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
окремого положення абзацу другого частини першої статті 204³
Кодексу України про адміністративні правопорушення**

м. Київ
12 жовтня 2022 року
№ 8-р(І)/2022

Справа № 3-144/2021(315/21)

Перший сенат Конституційного Суду України у складі суддів:

Кривенка Віктора Васильовича — головуючого,
Завгородньої Ірини Миколаївни — доповідача,
Кичуна Віктора Івановича,
Колісника Віктора Павловича,
Петришина Олександра Віталійовича,
Саса Сергія Володимировича,
Совгирі Ольги Володимирівни,
Філюка Петра Тодосьовича,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційною скаргою Унуковича Романа Андрійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремого положення абзацу другого частини першої статті 204³ Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Заслухавши суддю-доповідача Завгородню І. М. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

1. Унукович Р. А. звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням перевірити на відповідність частині першій статті 8, частинам першій, четвертій, шостій статті 41, частині першій статті 64 Конституції України (конституцій-

ність) положення абзацу другого частини першої статті 204³ Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі — Кодекс), а саме «з конфіскацією таких товарів», застосоване в остаточному судовому рішенні в його справі — постанові Луганського апеляційного суду від 17 травня 2021 року.

Згідно з частиною першою статті 204³ Кодексу «порушення порядку переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції — тягне за собою накладення штрафу на осіб, які переміщують такі товари, від десяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією таких товарів».

На думку автора клопотання, такий вид санкції, як штраф із конфіскацією товарів, є безальтернативним і «не залишає суду можливості знизити визначену статтею міру адміністративної відповідальності, вирішити питання застосування конфіскації частково чи не застосування взагалі, беручи до уваги конкретні деталі кожної справи і пом'якшувальні обставини, та зобов'язує суд застосовувати конфіскацію у кожному випадку доведення вини особи у вчиненні даного адміністративного правопорушення»; «конфіскація застосовується щодо майна особи, яке належить їй, у тому числі, на законних підставах, тому така конфіскація є несумісною з установленою частиною четвертою статті 41 Конституції України непорушністю права приватної власності».

Суб'єкт права на конституційну скаргу стверджує, що обов'язкове застосування конфіскації товарів не відповідає критеріям справедливості, домірності, тому положення абзацу другого частини першої статті 204³ Кодексу «з конфіскацією таких товарів» суперечить приписам частини першої статті 8, частин першої, четвертої, шостої статті 41, частини першої статті 64 Основного Закону України.

2. Вирішуючи порушені в конституційній скарзі питання, Конституційний Суд України виходить із такого.

2.1. У Конституції України визначено, що Україна є правова держава (стаття 1); людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю; права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (стаття 3); в Україні визнається і діє принцип верховенства права; Конституція України має найвищу юридичну силу; закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй (частини перша, друга статті 8); права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (друге речення статті 21); конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані (частина друга статті 22); ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності; право приватної власності є непорушним (частина четверта статті 41); права і свободи людини і громадянина захищаються судом (частина перша статті 55); юридична відповідальність особи має індивідуальний характер (частина друга статті 61); конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (частина перша статті 64); виключно законами України визначаються: права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод;

основні обов'язки громадянина; засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є злочинами, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них (пункти 1, 22 частини першої статті 92).

2.2. У Конституції України наголошено на важливості гарантій захисту прав і свобод людини і громадянина. Юридичний склад адміністративного правопорушення та заходи державно-примусового впливу за вчинення правопорушення визначає виключно закон; юридична відповідальність особи має індивідуальний характер; ніхто не може відповідати за діяння, які на час їх вчинення не було визнано в законі як правопорушення, та бути двічі притягнений до юридичної відповідальності одного виду за одне й те саме правопорушення.

Адміністративна відповідальність в Україні та процедура притягнення до адміністративної відповідальності ґрунтуються на конституційних принципах та правових презумпціях, які зумовлені визнанням і дією принципу верховенства права в Україні (перше речення абзацу першого підпункту 4.1 пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 22 грудня 2010 року № 23-рп/2010).

Конституційний Суд України в Рішенні від 21 липня 2021 року № 3-р(II)/2021 зазначив, що «принцип верховенства права, зокрема така його вимога, як принцип домірності, є взаємопов'язаними фундаментальними засадами функціонування усїєї юридичної системи України, у тому числі нормативного встановлення законодавцем адміністративної відповідальності. Отже, конкретні санкції за адміністративні правопорушення мають бути справедливими та відповідати принципів домірності, тобто законодавець має визначати адміністративні стягнення з урахуванням їх виправданості та потреби для досягнення легітимної мети, беручи до уваги вимоги адекватності наслідків, які спричинені такими санкціями (у тому числі для особи, до якої вони застосовуються), тій шкоді, що настає в результаті адміністративного правопорушення»; «суспільна користь адміністративних стягнень за адміністративні правопорушення полягає не в поповненні державного бюджету, а в забезпеченні конституційного правопорядку, безпеки суспільства та прав і свобод кожної особи» (перше речення абзацу першого підпункту 2.5 пункту 2, абзац четвертий пункту 3 мотивувальної частини).

Парламент може ухвалювати законодавчі акти виключно на розвиток конституційних приписів, конкретизуючи та деталізуючи їх; це означає, що Верховна Рада України, запроваджуючи законодавче регулювання, не може допускати довільного їх застосування (абзац третій підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 16 вересня 2020 року № 11-р/2020).

Конституційний Суд України наголошує, що Верховна Рада України має поновлення ухвалювати закони з унормуванням підстав та порядку притягнення осіб до адміністративної відповідальності, дотримуючись конституційних норм і принципів.

2.3. Згідно з частиною другою статті 61 Конституції України юридична відповідальність особи має індивідуальний характер.

Конституційний Суд України в Рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, досліджуючи принцип індивідуалізації юридичної відповідально-

сті при вирішенні питання відповідності покарання вчиненому злочину, зазначив, що справедливе застосування норм права — є передусім недискримінаційний підхід, неупередженість; це означає не тільки те, що передбачений законом склад злочину та рамки покарання відповідатимуть один одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного; адекватність покарання ступеню тяжкості злочину впливає з принципу правової держави, із суті конституційних прав та свобод людини і громадянина; при призначенні покарання суд має враховувати обставини справи (як ті, що обтяжують, так і ті, що пом'якшують покарання) щодо всіх осіб незалежно від ступеня тяжкості вчиненого злочину; призначене судом покарання повинно відповідати ступеню суспільної небезпеки злочину, обставинам його вчинення та враховувати особу винного, тобто бути справедливим; установлення законодавцем недиференційованого покарання та неможливість його зниження не дозволяє застосовувати покарання до осіб, які вчинили злочини невеликої тяжкості, з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого злочину, розміру заподіяних збитків (друге, третє, четверте речення абзацу п'ятого підпункту 4.1, третє речення абзацу сьомого, перше речення абзацу восьмого підпункту 4.2 пункту 4, абзац шостий пункту 5 мотивувальної частини).

У Рішенні від 26 травня 2015 року № 5-рп/2015 Конституційний Суд України наголосив, що з метою забезпечення дотримання прав особи, яку притягають до адміністративної відповідальності, індивідуалізації її відповідальності та реалізації вимог Кодексу щодо своєчасного, всебічного, повного й об'єктивного з'ясування обставин справи, вирішення її відповідно до закону уповноважений орган (посадова особа) при розгляді справи про адміністративне правопорушення зобов'язаний з'ясувати, зокрема, чи є обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність, а також інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи (перше речення абзацу третього підпункту 2.2 пункту 2 мотивувальної частини).

Конституційний Суд України зазначив, що принцип індивідуалізації юридичної відповідальності у процедурі притягнення особи до адміністративної відповідальності має виявлятися не лише в притягненні до відповідальності особи, винної у вчиненні правопорушення, а й у призначенні їй виду та розміру покарання з обов'язковим урахуванням характеру вчиненого протиправного діяння, форми вини, характеристики цієї особи, можливості відшкодування заподіяної шкоди, наявності обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність [абзац другий підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 15 червня 2022 року № 4-р(II)/2022].

Конституційний Суд України враховує практику Європейського суду з прав людини, за визначенням якого такі адміністративні стягнення, як адміністративний арешт і значні адміністративні штрафи, є співмірними з кримінальним покаранням [рішення у справах *Engel and others v. The Netherlands* від 8 червня 1976 року (заяви №№ 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72), *Гупенка проти України* від 6 вересня 2005 року (заява № 61406/00), *A. Menarini Diagnostics S.R.L. v. Italy* від 27 вересня 2011 року (заява № 43509/08)].

Унормовуючи порядок притягнення особи до юридичної відповідальності, законодавець має виходити також із рекомендацій, які містяться в Мінімальних

стандартних правилах стосовно заходів, не пов'язаних із тюремним ув'язненням (Токійські правила) (Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 45/110 від 14 грудня 1990 року): поряд з іншими обставинами мають бути враховані, зокрема, характер і ступінь тяжкості правопорушення, відомості про особу правопорушника, а також інтереси захисту суспільства тощо (пункт 2.3). За міжнародними рекомендаціями щодо застосування такого виду покарання (стягнення), як штраф, потрібно враховувати насамперед його адекватність матеріальному стану особи, яку притягають до юридичної відповідальності.

Кодексом встановлено необхідність індивідуалізації адміністративної відповідальності (частина друга статті 33), завдання провадження у справах про адміністративні правопорушення (стаття 245), оцінку доказів (стаття 252), права особи, яку притягають до адміністративної відповідальності (стаття 268), обставини, що підлягають з'ясуванню при розгляді справи про адміністративне правопорушення (стаття 280).

Адміністративну відповідальність за порушення порядку переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції запроваджено у зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо порядку переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції» від 17 липня 2015 року № 649-VIII (далі — Закон № 649).

Як зазначено в пояснювальній записці до проекту Закону України від 17 червня 2015 року (реєстр. № 2109а), ухваленого як Закон № 649, «метою прийняття законопроекту є запровадження механізму контролю за переміщенням товарів до району або з району проведення антитерористичної операції, виявлення порушень порядку їх переміщення, протиправних схем ухилення від проходження встановлених контрольних процедур, осіб, які їх вчинили, притягнення до відповідальності винних у таких порушеннях осіб».

Конституційний Суд України у рішеннях наголошував, що:

— установлені Кодексом види адміністративних стягнень, спрямовані на забезпечення конституційного правопорядку, безпеки суспільства, прав і свобод людини, є належними заходами, оскільки мають сприяти досягненню мети адміністративної відповідальності [абзац п'ятий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 21 липня 2021 року № 3-р(II)/2021];

— у низці приписів Основного Закону України йдеться про «інтереси національної безпеки», «економічну безпеку», «громадський порядок» та інші явища, потреба захисту яких є правомірною (легітимною) метою застосування обмежень конституційних прав і свобод людини і громадянина [абзац перший пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 15 червня 2022 року № 4-р(II)/2022].

Держава (орган державної влади), вживаючи відповідних заходів контролю за порядком переміщення товарів до або з непідконтрольних територій України, на думку Конституційного Суду України, має легітимну мету, адже контроль за рухом товарів не лише впливає на стан обороноздатності держави, можливість стримування збройної агресії, а й сприяє зменшенню кількості інших злочинів/правопорушень. Загальна вимога інформування про переміщення товарів, що застосовується до будь-якої особи, яка перетинає адміністративну межу на контрольних пунктах, запобігає прихованому ввезенню та вивезенню товарів/

готівки, а конфіскація унаслідок неповідомлення про них відповідних органів є частиною загальної системи регулювання, створеної для боротьби із цими злочинами/правопорушеннями.

Для досягнення легітимної мети в разі застосування обмежень щодо реалізації конституційних прав і свобод законодавче унормування порядку притягнення особи до юридичної відповідальності обов'язково має ґрунтуватися на конституційному принципі індивідуалізації юридичної відповідальності (призначення особі певного виду та розміру покарання/стягнення з обов'язковим урахуванням характеру вчиненого протиправного діяння, форми вини, характеристики винної особи, відшкодування заподіяної шкоди, обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність).

2.4. Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України (частина перша статті 64 Основного Закону України).

Конституційний Суд України зазначав, що встановлення обмежень прав і свобод людини і громадянина є допустимим виключно за умови, що таке обмеження є домірним (пропорційним) та суспільно необхідним (друге речення абзацу шостого підпункту 3.3 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 19 жовтня 2009 року № 26-рп/2009); обмеження щодо реалізації конституційних прав і свобод не можуть бути свавільними та несправедливими, вони мають встановлюватися виключно Конституцією і законами України, переслідувати легітимну мету, бути обумовленими суспільною необхідністю досягнення цієї мети, пропорційними та обґрунтованими, у разі обмеження конституційного права або свободи законодавець зобов'язаний запровадити таке правове регулювання, яке дасть можливість оптимально досягти легітимної мети з мінімальним втручанням у реалізацію цього права або свободи і не порушувати сутнісний зміст такого права (абзац третій підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016).

Право власності не є абсолютним, тобто може бути обмежене, однак втручання в це право може здійснюватися лише на підставі закону з дотриманням принципу юридичної визначеності та принципу пропорційності, який вимагає досягнення розумного співвідношення між інтересами особи та суспільства; при обмеженні права власності в інтересах суспільства пропорційними можна вважати такі заходи, які є менш обтяжливими для прав і свобод приватних осіб з-поміж усіх доступних для застосування заходів [абзац сьомий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 5 червня 2019 року № 3-р(І)/2019]. Обмеження права власності у вигляді конфіскації майна має бути обумовлене захистом конституційного правопорядку, прав, свобод та гідності людини і громадянина, інтересів суспільства, держави, бути належним та необхідним заходом для досягнення такої легітимної мети, а також забезпечувати справедливий баланс між вимогами публічних інтересів та захистом права власності особи, не допускаючи надмірного впливу на адресатів, стосовно яких спрямоване зазначене обмеження [четверте речення абзацу одинадцятого підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення Конституційного Суду України від 21 липня 2021 року № 3-р(ІІ)/2021].

Конституційний Суд України зауважує, що держава встановлює як необхідні ті заходи втручання у право власності, які дають змогу досягти легітимної мети з дотриманням принципів правомірного втручання; законодавець має визначити співмірну міру адміністративної відповідальності для досягнення легітимної мети, а суди — забезпечувати індивідуалізацію такої відповідальності залежно від обставин справи.

Положення статті 41 Конституції України кореспондуються з відповідними положеннями статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі — Перший протокол), за якими кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном; ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права (абзац перший). Конституційний Суд України бере до уваги практику тлумачення Європейським судом з прав людини наведених положень Першого протоколу.

Європейський суд з прав людини, зокрема, зазначав, що захід у виді конфіскації, навіть якщо він передбачає позбавлення власності, підпадає під дію абзацу другого статті 1 Першого протоколу [рішення у справі *Gabrić v. Croatia* від 5 лютого 2009 року (заява № 9702/04), § 33]; будь-яке втручання представників влади в безперешкодне користування особою своїм майном повинно бути «законним»; представники органів державної влади мають право контролювати використання майна лише на підставі законів; таке втручання повинно бути законним і не свавільним [рішення у справі *Viktor Kononov v. Russia* від 24 травня 2007 року (заява № 43626/02), § 42]; щоб втручання було пропорційним, воно має відповідати серйозності вчиненого правопорушення, а санкція — серйозності злочину [рішення у справі *Gyrlan v. Russia* від 9 жовтня 2018 року (заява № 35943/15), § 28]. Європейський суд з прав людини також зауважував, що необхідно визначити, чи дало змогу втручання у право власності досягти необхідного справедливого балансу між захистом права власності та вимогами загальних інтересів, беручи до уваги межі розсуду, залишені державі-відповідачу в цій сфері; необхідного балансу не буде досягнуто, якщо відповідний власник майна був змушений нести «індивідуальний і надмірний тягар»; крім того, хоч абзац другий статті 1 Першого протоколу не містить процесуальних вимог, Європейський суд з прав людини повинен розглянути, чи дав розгляд у цілому заявникам розумну можливість передати свої справи компетентним органам із метою надання можливості встановити справедливий баланс між конфліктними інтересами [рішення Європейського суду з прав людини у справі *Boljević v. Croatia* від 31 січня 2017 року (заява № 43492/11), § 41].

У статті 204³ Кодексу встановлено відповідальність за порушення порядку переміщення товарів до району або з району проведення антитерористичної операції та визначено їх конфіскацію як безальтернативний вид санкції — «накладення штрафу на осіб, які переміщують такі товари, від десяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з конфіскацією таких товарів». Зазначене положення Кодексу має імперативний характер; конфіскація предмета, який став безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, у такому випадку є обов'язковою.

Конституційний Суд України зауважує, що зі змісту частини першої статті 204³ Кодексу випливає, що законодавець не визначив справедливої міри адміністра-

тивної відповідальності для досягнення легітимної мети, унаслідок чого суди, зважаючи на імперативний характер оспорюваного положення вказаної статті Кодексу, не можуть забезпечити індивідуалізацію такої відповідальності залежно від обставин справи з огляду на неможливість змінити вид адміністративного стягнення з урахуванням характеру вчиненого протиправного діяння, форми вини, характеристики особи, можливості відшкодування заподіяної шкоди, наявності обставин, що пом'якшують або обтяжують відповідальність.

Конституційний Суд України в Рішенні від 21 липня 2021 року № 3-р(II)/2021 наголосив, що застосування обов'язкової конфіскації в будь-якому випадку і в повному обсязі у справах про адміністративні правопорушення здійснюється не за всіма принципами й гарантіями кримінального провадження, зокрема не враховуються конституційні гарантії у кримінальному провадженні щодо забезпечення справедливості призначення покарання, що вказує на надмірний та свавільний характер такого адміністративного стягнення (абзац восьмий підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини).

У рішенні у справі *Яремійчук та інші проти України* від 9 грудня 2021 року (заява № 2720/13 та шість інших заяв) Європейський суд з прав людини зазначив, що коли відповідне положення закону не залишає судам дискреційних повноважень щодо санкції, яка має бути накладена, оскільки конфіскація надлишкової суми є обов'язковою без будь-яких винятків, така обов'язкова конфіскація не може забезпечити необхідний баланс між вимогами загального інтересу та правом особи на мирне користування своїм майном (§ 30, § 31); національні органи влади не встановили, що конфісковані готівкові кошти були незаконно отримані заявниками або заявники займалися відмиванням грошей або будь-якою іншою злочинною діяльністю (§ 33).

Як убачається з матеріалів справи, на Унуковича Р. А. накладено штраф у розмірі десяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із конфіскацією переміщуваного товару — готівкових коштів у загальній сумі 3500 доларів США — без урахування наданих ним доказів правомірності (законності) набуття переміщених грошових коштів з огляду на імперативний характер норми щодо конфіскації переміщуваного товару.

Конституційний Суд України вважає, що застосування положення частини першої статті 204³ Кодексу унеможливорює вирішення судом питання доцільності застосування до винної особи стягнення у виді конфіскації товарів та не забезпечує досягнення справедливого балансу між вимогами публічних інтересів та захистом права власності особи, а отже, це положення Кодексу допускає невинуватене позбавлення такого права, оскільки встановлює, що обов'язковій конфіскації підлягає будь-який товар у будь-якому випадку в повному обсязі незалежно від правомірності джерела його походження, мети подальшого використання та негативного впливу такої конфіскації на майновий стан особи.

Незалежно від того, чи конфіскована сума (вартість конфіскованого товару) буде значною для особи, яку притягають до адміністративної відповідальності, чи завдано шкоди державі, у разі встановлення вини особи питання законності походження коштів не впливають на ухвалення судами рішень про конфіскацію. Відповідно, особа не зможе реалізувати своє право на справедливий суд, а отже, втручання у право власності не можна вважати пропорційним.

Таким чином, окреме положення частини першої статті 204³ Кодексу щодо безальтернативності конфіскації товарів є таким, що суперечить частинам першої, другої статті 8, частинам першої, четвертій статті 41, частині першої статті 64 Конституції України.

3. Згідно з частиною другою статті 152 Конституції України, статтею 91 Закону України «Про Конституційний Суд України» закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність із дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.

Конституційний Суд України вважає за доцільне з метою недопущення правопорушень, що посягають на встановлений порядок управління, відтермінувати втрату чинності окремим положенням абзацу другого частини першої статті 204³ Кодексу на шість місяців із дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

Верховна Рада України з дня ухвалення цього Рішення, але не пізніше шести місяців із дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення, має привести нормативне регулювання, установлене окремим положенням абзацу другого частини першої статті 204³ Кодексу, що визнане неконституційним, у відповідність із Конституцією України та цим Рішенням.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151¹, 151², 152, 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 91, 92, 94, 97 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України

у х в а л и в:

1. Визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), положення абзацу другого частини першої статті 204³ Кодексу України про адміністративні правопорушення, а саме «з конфіскацією таких товарів» (щодо безальтернативності конфіскації таких товарів).

2. Окреме положення абзацу другого частини першої статті 204³ Кодексу України про адміністративні правопорушення, визнане неконституційним, втрачає чинність через шість місяців із дня ухвалення Конституційним Судом України цього Рішення.

3. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

**ПЕРШИЙ СЕНАТ
КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ**

Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated October 12, 2022 No. 8-r(I)/2022 in the case upon the constitutional complaint of Roman Unukovych regarding the compliance of a separate provision of Article 204³.1.2 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses with the Constitution of Ukraine

The subject of the right to constitutional complaint argues that the mandatory application of the confiscation of goods does not meet the criteria of justice and reasonableness, therefore the provision of paragraph 2 of Article 204³.1 of the Code «with the confiscation of such goods» contradicts the provisions of Articles 8.1, 41.1, 41.4, 41.6, 64.1 of the Basic Law.

The Constitutional Court emphasises that the Verkhovna Rada has the authority to adopt laws regulating the grounds and procedure for bringing persons to administrative liability, observing constitutional norms and principles.

Administrative liability for violation of the procedure of movement of goods to or from the area of an anti-terrorist operation was imposed in view of the adoption of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Regarding the Procedure of Movement of Goods to or from the Area of an Anti-Terrorist Operation» dated July 17, 2015 No. 649–VIII.

According to the Constitutional Court, the state (a body of state power) using appropriate measures to control the movement of goods to or from uncontrolled territories of Ukraine has a legitimate goal, because control over the movement of goods not only affects the level of the state's defence capabilities, the possibility of deterring armed aggression, but also helps to reduce the number of other crimes/offences. The general requirement to notify the movement of goods, which applies to any person crossing an administrative border at checkpoints, prevents the clandestine import and export of goods/cash, and confiscation as a result of failure to report them to the relevant authorities is part of the overall regulatory framework established to combat these crimes/offences. In order to achieve a legitimate goal in the case of applying restrictions on the exercise of constitutional rights and freedoms, the legislative regulation of the procedure for bringing a person to legal liability must necessarily be based on the constitutional principle of individualisation of legal liability (assigning a person to a certain type and amount of punishment/penalty with mandatory consideration of the nature of the committed illegal act, form of guilt, characteristics of the guilty person, compensation for the damage caused, circumstances mitigating or aggravating liability).

The Constitutional Court observes that the state establishes as necessary those measures of intervention in the right to property, which make it possible to achieve a legitimate goal in compliance with the principles of lawful intervention; the legislator must determine a proportionate measure of administrative liability to achieve a legitimate goal, and the courts must ensure the individualisation of such liability depending on the circumstances of the case.

Article 204³ of the Code establishes liability for violation of the procedure for moving goods to or from the area of an anti-terrorist operation and defines their confiscation as an alternative type of sanction — «imposing a fine on persons who move such goods from ten to one hundred tax-free minimum incomes of citizens with confiscation of such goods». The specified provision of the Code has an imperative character; confiscation of the subject, which has become the direct object of an administrative offense,

is mandatory in such a case. The Constitutional Court notes that it follows from the content of Article 204^{3.1} of the Code that the legislator did not determine a fair measure of administrative liability to achieve a legitimate goal, as a result of which the courts, taking into account the imperative nature of the disputed provision of the specified Article of the Code, cannot ensure the individualisation of such liability depending on the circumstances cases in view of the impossibility of changing the type of administrative punishment taking into account the nature of the committed illegal act, the form of guilt, the characteristics of the person, the possibility of compensation for the damage caused, the presence of circumstances mitigating or aggravating liability.

The Constitutional Court considers that the application of the provision of Article 204^{3.1} of the Code makes it impossible for the court to resolve the issue of the expediency of applying to the guilty person a penalty in the form of confiscation of goods and does not ensure the achievement of a fair balance between the requirements of public interests and the protection of a person's property rights, and therefore, this provision of the Code allows unjustified deprivation of such a right, as it establishes that any goods are subject to mandatory confiscation in any case in full, regardless of the legality of the source of its origin, the purpose of further application and the negative impact of such confiscation on a person's property. Regardless of whether the confiscated amount (the value of the confiscated goods) will be significant for the person who is brought to administrative liability, or whether damage has been caused to the state, if the person is found guilty, the question of the legality of the origin of the funds does not affect the adoption of confiscation judgments by the courts. Accordingly, a person will not be able to exercise his right to a fair trial, and therefore the interference with the right to property cannot be considered proportionate. Thus, the specific provision of Article 204^{3.1} of the Code regarding the non-alternative nature of confiscation of goods is such that it contradicts Articles 8.1, 8.2, 41.1, 41.4, and 64.1 of the Constitution.

The Constitutional Court considers it expedient, in order to prevent offenses encroaching on the established management procedure, to postpone the loss of effect of a specific provision of paragraph 2 of Article 204^{3.1} of the Code for six months from the date of adoption of this Decision by the Constitutional Court. The Verkhovna Rada, from the date of adoption of this Decision, but no later than six months from the date of adoption of this Decision by the Constitutional Court, shall bring the normative regulation established by a specific provision of paragraph 2 of Article 204^{3.1} of the Code, which is declared unconstitutional, into compliance with the Constitution and this Decision.

Thus, the Constitutional Court of Ukraine held to declare the provision of the second paragraph of Article 204^{3.1} of the Code of Administrative Offenses, namely the wording «with the confiscation of such goods» (regarding the lack of alternative to the confiscation of such goods) as such that do not comply with the Constitution (are unconstitutional). The said provision shall lose its effect six months after delivering this Decision by the Constitutional Court.

References:

Decisions of the Constitutional Court of Ukraine:

- No. 15-rp/2004 dated November 2, 2004;
- No. 26-rp/2009 dated October 19, 2009;
- No. 23-rp/2010 dated December 22, 2010;

- No. 5-rp/2015 dated May 26, 2015;
- No. 3-rp/2019 dated June 5, 2019;
- No. 11-rp/2020 dated September 16, 2020;
- No. 3-r(II)/2021 dated July 21, 2021;
- No. 4-r(II)/2022 dated June 15, 2022.

Judgments of the European Court of Human Rights:

- Engel and others v. The Netherlands dated June 8, 1976 (applications Nos. 5100/71; 5101/71; 5102/71; 5354/72; 5370/72);
- Gurepka v. Ukraine dated September 6, 2005 (application No. 61406/00);
- A. Menarini Diagnostics S.R.L. v. Italy dated June 27, 2011 (application No. 43509/08);
- Gabric v. Croatia dated February 5, 2009 (application No. 9702/04);
- Viktor Konovalov v. Russia dated May 24, 2007 (application No. 43626/02);
- Gyrylan v. Russia dated October 9, 2018 (application No. 35943/15);
- Boljevic v. Croatia dated January 31, 2017 (application No. 43492/11);
- Yaremiychuk and others v. України dated December 9, 2021 (application No. 2720/13 and six other applications).

United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (The Tokyo Rules) (Adopted by General Assembly resolution 45/110 of 14 December 1990);

First Protocol to the 1950 Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms.

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ
Конституційного Суду України

у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» (щодо конституційного контролю змін до Конституції України після набрання ними чинності)

Київ
1 листопада 2022 року
№ 2-р/2022

Справа № 1-1/2020(39/20)

Велика палата Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання),
Грищук Оксана Вікторівна,
Кичун Віктор Іванович,
Колісник Віктор Павлович,
Кривенко Віктор Васильович (доповідач),
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович,
Первомайський Олег Олексійович,
Петришин Олександр Віталійович,
Сас Сергій Володимирович,
Сліденко Ігор Дмитрович,
Філюк Петро Тодосьович,
Юровська Галина Валентинівна,

розглянула на пленарному засіданні справу за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 3 вересня 2019 року № 27-ІХ (Відомості Верховної Ради України, 2019 р., № 38, ст. 160).

Заслухавши суддю-доповідача Кривенка В. В. та дослідивши матеріали справи, Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

1. Суб'єкт права на конституційне подання — 50 народних депутатів України — звернувся до Конституційного Суду України з клопотанням визнати таким, що не відповідає статтям 6, 8, 19, 155 Конституції України (є неконституційним), Закон України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 3 вересня 2019 року № 27-IX (далі — Закон), згідно з яким статтю 80 Конституції України викладено в такій редакції: «Стаття 80. Народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп». Отже, зі статті 80 Основного Закону України виключено приписи, які гарантували народним депутатам України депутатську недоторканність і за якими народні депутати України не могли бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані.

Суб'єкт права на конституційне подання вважає, що Закон є неконституційним, оскільки Верховна Рада України, ухвалюючи його, порушила встановлену Конституцією України процедуру розгляду й ухвалення закону України, принцип верховенства права та діяла у спосіб, не передбачений Конституцією України.

Автори клопотання зазначають, що зареєстрований у Верховній Раді України 17 жовтня 2017 року проект Закону України про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України) (реєстр. № 7203) (далі — Законопроект) відкликано, у Висновку Конституційного Суду України від 19 червня 2018 року № 2-в/2018 щодо нього містилися застереження, а новий законопроект з тим самим реєстраційним номером, зареєстрований 30 серпня 2019 року (далі — Законопроект № 7203), унесено з порушенням процедури його розгляду. Отже, Верховна Рада України не дотримала вимог щодо ухвалення Закону.

2. Конституційний Суд України відповідно до пункту 1 частини першої статті 150 Конституції України та пункту 1 статті 7 Закону України «Про Конституційний Суд України» уповноважено здійснювати контроль на відповідність Конституції України (конституційність) законів та інших правових актів Верховної Ради України, Президента України, Кабінету Міністрів України, Верховної Ради Автономної Республіки Крим.

2.1. До повноважень Верховної Ради України належить, зокрема, «внесення змін до Конституції України» (пункт 1 частини першої статті 85 Конституції України) у спосіб ухвалення відповідного законопроекту як акта установчої влади народу (конституційної поправки) згідно з вимогами розділу XIII «Внесення змін до Конституції України» Конституції України та «прийняття законів» (пункт 3 частини першої статті 85 Конституції України) у спосіб ухвалення відповідного законопроекту як акта законодавчого органу державної влади.

2.2. Конституційний Суд України вже досліджував питання конституційного контролю — як передувального (*a priori*), так і подальшого (*a posteriori*) — щодо конституційних поправок (рішення від 9 червня 1998 року № 8-рп/98, від

26 червня 2008 року № 13-рп/2008, від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010; Ухвала від 5 лютого 2008 року № 6-у/2008).

2.3. Зі статті 159 Конституції України випливає, що нею чітко визначено обов'язковість передувального (*a priori*) конституційного контролю. Це підтвердив і сам Конституційний Суд України у Рішенні від 9 червня 1998 року № 8-рп/98, наголосивши, що звернення «до Конституційного Суду України з метою перевірки відповідності законопроектів про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України є обов'язковим для Верховної Ради України» (абзац шостий пункту 2 мотивувальної частини). Однак Конституція України не містить чіткої вказівки на те, що Конституційний Суд України може здійснювати подальший (*a posteriori*) конституційний контроль щодо конституційних поправок після набрання ними чинності.

2.4. Конституційний Суд України з урахуванням своєї юридичної позиції, висловленої в абзаці третьому підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 26 червня 2008 року № 13-рп/2008, та для забезпечення послідовності своєї судової практики, юридичної визначеності й конституційної стабільності наголошує на такому.

Конституція України не містить застережень щодо можливості здійснення Конституційним Судом України подальшого (*a posteriori*) конституційного контролю щодо закону про внесення змін до Конституції України як конституційної поправки після його ухвалення Верховною Радою України. Конституційному Суду України належить здійснювати подальший (*a posteriori*) конституційний контроль щодо конституційних поправок після набрання ними чинності, оскільки відсутність судового контролю за процедурою розгляду та ухвалення відповідних законів, що їй визначено приписами розділу XIII Конституції України, може мати наслідком обмеження чи скасування прав і свобод людини і громадянина, ліквідацію незалежності чи порушення територіальної цілісності або зміну конституційного ладу у спосіб, не передбачений Конституцією України. Не лише дотримання встановленої Конституцією України процедури розгляду, ухвалення та набрання чинності законами, що як конституційні поправки є актами конституціодавця, який діє через Верховну Раду України, є неодмінною умовою легітимності установчої влади народу. Як випливає зі статті 157 Конституції України, установча влада експліцитно обмежила себе тим, що не дозволила змінювати ті приписи Конституції України, що захищають «права і свободи людини і громадянина», «незалежність» і «територіальну цілісність».

3. Конституційний Суд України, розв'язуючи порушені в конституційному поданні питання, виходить із такого.

3.1. Конституцією України встановлено, що Україна є демократичною, правовою державою (стаття 1); носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в Україні є народ; народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та органи місцевого самоврядування (частина друга статті 5); в Україні визнається і діє принцип верховенства права (частина перша статті 8).

Законопроект про внесення змін до Конституції України може бути поданий до Верховної Ради України Президентом України або не менш як третиною народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України (стаття 154 Основного Закону України).

Згідно зі статтею 155 Конституції України законопроект про внесення змін до Конституції України, крім розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України», попередньо схвалений більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, вважається прийнятим, якщо на наступній черговій сесії Верховної Ради України за нього проголосувало не менш як дві третини від конституційного складу Верховної Ради України.

3.2. Законопроект про внесення змін до Конституції України розглядає Верховна Рада України за наявності висновку Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту вимогам статей 157 і 158 Конституції України (стаття 159 Основного Закону України).

Відповідно до частини першої статті 158 Основного Закону України законопроект про внесення змін до Конституції України, який розглядала Верховна Рада України, і закон не був прийнятий, може бути поданий до Верховної Ради України не раніше ніж через рік з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту.

4. Суб'єкт права на конституційне подання зазначає, що 17 жовтня 2017 року Президент України вніс до Верховної Ради України Законопроект та визначив його як невідкладний.

Комітет Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя за дорученням Голови Верховної Ради України від 17 жовтня 2017 року та відповідно до рішення Погоджувальної ради депутатських фракцій (депутатських груп) у Верховній Раді України, розглянувши Законопроект на своєму засіданні 18 жовтня 2017 року, рекомендував Верховній Раді України включити його до порядку денного сьомої сесії Верховної Ради України восьмого скликання та направити до Конституційного Суду України для надання висновку щодо відповідності Законопроекту вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

Верховна Рада України Постановою «Про включення до порядку денного сьомої сесії Верховної Ради України восьмого скликання законопроекту про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України) і про його направлення до Конституційного Суду України» від 19 жовтня 2017 року № 2171-VIII включила до порядку денного сьомої сесії Верховної Ради України восьмого скликання Законопроект і направила його до Конституційного Суду України.

Конституційний Суд України надав Висновок у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності Законопроекту вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 19 червня 2018 року № 2-в/2018 (далі — Висновок), у якому Законопроект визнав таким, що відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України, але висловив ряд застережень.

Комітет Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя 11 липня 2018 року розглянув Законопроект та рекомендував Верховній Раді

України вирішити питання про подальшу роботу над ним із урахуванням застережень, висловлених Конституційним Судом України.

Народні депутати України стверджують, що Законопроект був відкликаний, оскільки закінчився строк повноважень Президента України, який його вносив на розгляд, та Верховної Ради України восьмого скликання, а 30 серпня 2019 року Верховна Рада України дев'ятого скликання попередньо схвалила Законопроект № 7203.

4.1. Порядок роботи Верховної Ради України встановлюється Конституцією України та Регламентом Верховної Ради України (частина п'ята статті 83 Конституції України).

Відповідно до Регламенту Верховної Ради України, затвердженого Законом України «Про Регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 року № 1861-VI зі змінами (далі — Регламент), Верховна Рада України розглядає питання за спеціальними процедурами (розділ V), до яких, зокрема, віднесено розгляд законопроектів про внесення змін до Конституції України (глава 26).

Згідно з частиною першою статті 147 Регламенту «підготовка законопроекту про внесення змін до Конституції України до попереднього схвалення його Верховною Радою (стаття 155 Конституції України) або прийняття (частина перша статті 156 Конституції України) здійснюється лише після включення відповідного законопроекту до порядку денного сесії Верховної Ради».

4.2. На сьомій сесії Верховної Ради України восьмого скликання 17 жовтня 2017 року було зареєстровано Законопроект, суб'єктом законодавчої ініціативи якого був Президент України.

Законопроект було включено до порядку денного пленарного засідання сьомої сесії Верховної Ради України восьмого скликання 19 жовтня 2017 року, на якому Верховна Рада України прийняла Постанову «Про включення до порядку денного сьомої сесії Верховної Ради України восьмого скликання законопроекту про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України) і про його направлення до Конституційного Суду України» від 19 жовтня 2017 року № 2171-VIII.

Конституційний Суд України за конституційним зверненням Верховної Ради України розглянув Законопроект і визнав його таким, що відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України.

Згідно зі статтею 147 Регламенту «отриманий Верховною Радою висновок Конституційного Суду України щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України невідкладно надається народним депутатам, направляється Президенту України, і про його отримання головуючий на найближчому пленарному засіданні Верховної Ради робить повідомлення» (частина дев'ята); «висновок Конституційного Суду України щодо законопроекту про внесення змін до Конституції України є обов'язковим для розгляду Верховною Радою» (частина десята); «якщо у висновку Конституційного Суду України законопроект визнаний в цілому таким, що відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України, і щодо його положень Конституційний Суд України не висловив застережень, то роз-

гляд питання про попереднє схвалення законопроекту (стаття 155 Конституції України) чи, відповідно, прийняття законопроекту (частина перша статті 156 Конституції України) включається до порядку денного пленарного засідання Верховної Ради не раніше ніж через сім днів після надання народним депутатам відповідного висновку головного комітету або в інший визначений Верховною Радою строк. Головний комітет та інші комітети, яким була доручена подальша робота над законопроектом, готують висновки щодо законопроекту» (частина одинадцята).

Висновок було надано народним депутатам України 3 липня 2018 року, а 20 вересня 2018 року Верховна Рада України прийняла Постанову «Про подальшу роботу над законопроектом про внесення змін до Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» за № 2557–VIII, якою установила строк: подання пропозицій та поправок до Законопроекту — до 19 жовтня 2018 року (включно); опрацювання комітетами Верховної Ради України з питань Регламенту та організації роботи Верховної Ради України, з питань бюджету, з питань запобігання і протидії корупції, з питань європейської інтеграції пропозицій та поправок до Законопроекту та надання висновків Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя в період до 7 листопада 2018 року (включно). Згідно із зазначеною постановою Комітет Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя мав опрацювати пропозиції та поправки до Законопроекту та організувати надання народним депутатам України документів, визначених частиною третьою статті 150 Регламенту, у період до 21 листопада 2018 року (включно).

Голова Верховної Ради України восьмого скликання 29 серпня 2019 року на підставі статті 105 Регламенту погодив перелік законопроектів, які залишено незрозглянутими і вважають відкликаними у зв'язку із припиненням повноважень Верховної Ради України восьмого скликання. До цього переліку включено Законопроект.

Таким чином, Верховна Рада України восьмого скликання після отримання Висновку попередньо не схвалювала Законопроект.

Перше пленарне засідання першої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання відбулося 29 серпня 2019 року. До порядку денного цього засідання було включено Законопроект № 7203. Того ж дня, під час перерви у пленарному засіданні Верховної Ради України дев'ятого скликання, Комітет Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя провів засідання, на якому розглянув Законопроект № 7203 та рекомендував Верховній Раді України визнати такою, що фактично втратила чинність, Постанову Верховної Ради України «Про подальшу роботу над законопроектом про внесення змін до Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 20 вересня 2018 року № 2557–VIII у зв'язку зі впливом установлених нею строків та попередньо схвалити Законопроект.

4.3. Порядок відкликання законопроектів про внесення змін до Конституції України, пропозицій, поправок до них передбачено статтею 144 Регламенту, згідно з якою:

— «законопроект про внесення змін до Конституції України вважається відкликаним за зверненням у паперовій формі ініціатора його подання до Верховної Ради, якщо зазначений законопроект ще не включено до порядку денного сесії Верховної Ради. Про відкликання законопроекту оголошується на найближчому пленарному засіданні Верховної Ради» (частина перша);

— «законопроект про внесення змін до Конституції України, який включено до порядку денного сесії Верховної Ради, але постанова про звернення Верховної Ради щодо нього ще не направлена Верховною Радою до Конституційного Суду України, може бути відкликаний лише за згодою Верховної Ради. Така згода надається шляхом прийняття рішення про виключення відповідного законопроекту з порядку денного сесії Верховної Ради» (частина друга);

— «за зверненням у паперовій формі ініціатора подання до Верховної Ради законопроекту про внесення змін до Конституції України або за вмотивованою пропозицією у паперовій формі народного депутата Верховна Рада може відкликати із Конституційного Суду України своє звернення про надання висновку Конституційним Судом України щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України вимогам статей 157 і 158 Конституції України у будь-який час до початку розгляду на пленарному засіданні Конституційного Суду України відповідно до Закону України „Про Конституційний Суд України“. Постанову про відкликання свого звернення Верховна Рада приймає більшістю голосів народних депутатів від її конституційного складу без окремого включення питання про її розгляд до порядку денного сесії Верховної Ради. Щодо конкретного законопроекту це питання у Верховній Раді може порушуватися лише один раз» (частина п'ята);

— «у разі отримання Верховною Радою ухвали Конституційного Суду України про відмову у відкритті або про припинення конституційного провадження у зв'язку з відкликанням Верховною Радою свого звернення до Конституційного Суду України відповідний законопроект про внесення змін до Конституції України вважається знятим з розгляду (без додаткового голосування щодо цього питання), про що головуєчий на найближчому пленарному засіданні Верховної Ради робить повідомлення» (частина шоста).

Таким чином, приписи Регламенту не передбачають можливості відкликання законопроекту про внесення змін до Конституції України після отримання висновку Конституційного Суду України щодо відповідності цього законопроекту вимогам статей 157 і 158 Конституції України у зв'язку із закінченням строку повноважень Верховної Ради України відповідного скликання.

Якщо повноваження Верховної Ради України припинено, але вона не розглянула питання про прийняття відповідно до частини першої статті 156 Конституції України законопроекту про внесення змін до Конституції України, щодо якого є не розглянутий Верховною Радою України висновок Конституційного Суду України, питання про розгляд такого законопроекту включають до порядку денного першої сесії новообраної Верховної Ради України без голосування (частина четверта статті 149 Регламенту).

Конституційний Суд України вважає, що Законопроект обґрунтовано включено до порядку денного першої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання, оскільки він не був у встановленому порядку відкликаний або розглянутий Верховною Радою України попереднього скликання.

5. Суб'єкт права на конституційне подання вважає, що «черговими сесіями можуть бути лише ті, що розпочинаються першого вівторка лютого і першого вівторка вересня кожного року, тобто перша сесія Верховної Ради України IX скликання, яка проводилась 29 серпня 2019 року, не може вважатися черговою. Натомість прийняття Верховною Радою України Законопроєкту № 7203 від 30 серпня 2019 року як Закону відбулося на першому засіданні другої сесії Верховної Ради України IX скликання, тобто через три дні після його попереднього схвалення на першому засіданні першої сесії новообраної Верховної Ради України IX скликання. Відтак, Верховна Рада України, прийнявши Законопроєкт № 7203 як закон на першому засіданні другої сесії Верховної Ради України IX скликання (першого вівторка вересня), порушила вимоги статті 155 Конституції України».

5.1. Відповідно до Конституції України Верховна Рада України працює сесійно, тобто протягом певних періодів — сесій, на які вона збирається у визначені Конституцією України строки: на першу сесію — не пізніше ніж на тридцятий день після офіційного оголошення результатів виборів (частини перша, третя статті 82); на чергові сесії — першого вівторка лютого і першого вівторка вересня кожного року (частина перша статті 83). Натомість позачергові сесії Верховної Ради України, із зазначенням порядку денного, Голова Верховної Ради України скликає на вимогу Президента України або на вимогу не менш як третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України (частина друга статті 83 Конституції України).

Конституційний Суд України наголошував, що «у Конституції України визначено такі види сесій Верховної Ради України: чергова (ординарна), на якій робота парламенту проводиться у звичайному порядку, та позачергова (екстраординарна)» (друге речення абзацу п'ятого підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 15 березня 2016 року № 1-рп/2016).

Згідно з частиною п'ятою статті 83 Конституції України порядок роботи Верховної Ради України встановлено в Конституції України та Регламенті. Відповідно до Регламенту Верховна Рада України проводить свою роботу сесійно; сесії є чергові та позачергові (частина перша статті 9); чергові сесії Верховної Ради України, крім першої сесії, починають першого вівторка лютого і першого вівторка вересня кожного року (частина перша статті 10).

Отже, перша сесія Верховної Ради України нового скликання є черговою сесією, і її починають в інші, ніж зазначено для решти чергових сесій Верховної Ради України, строки.

Дні проведення другої чергової сесії Верховної Ради України та наступних за нею сесій безпосередньо визначені Конституцією України, однак такі сесії можуть і не бути розпочаті першого вівторка лютого або першого вівторка вересня з установлених у Конституції України підстав (наприклад, дострокове припинення повноважень парламенту). Натомість першу сесію новообраної Верховної Ради України мають почати обов'язково в установлений Конституцією України строк.

Із наведеного вбачається, що чергові сесії Верховна Рада України має почати у визначений Конституцією України строк:

— чергові сесії Верховної Ради України — першого вівторка лютого, першого вівторка вересня кожного року;

— в інший строк, коли неможливо наперед визначити день проведення чергової сесії, оскільки на це впливають: дата оголошення результатів виборів (яка наперед невідома) та воля новообраних народних депутатів України щодо зібрання на першу сесію, яку вони мають проявити в будь-який день упродовж тридцяти днів після офіційного оголошення результатів виборів.

На відміну від чергових сесій Верховної Ради України, позачергові сесії Верховної Ради України скликають не у визначені строки, а на вимогу Президента України або на вимогу не менш як третини народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України в особливих випадках.

Конституція України не визначає дня проведення першої сесії Верховної Ради України нового скликання, проте така сесія є обов'язковою і строки її проведення встановлені.

Визначені сесії Верховної Ради України послідовно проводять одну за одною, вони мають наскрізну нумерацію в межах кожного скликання Верховної Ради України. За останньою сесією Верховної Ради України попереднього скликання обов'язково йде перша сесія Верховної Ради України нового скликання. Отже, перша сесія Верховної Ради України нового скликання є черговою сесією щодо останньої сесії Верховної Ради України попереднього скликання.

Ураховуючи викладене, Конституційний Суд України вважає, що першу сесію Верховної Ради України нового скликання проводять у конституційно визначені строки, із цієї сесії починають відлік роботи новообраної Верховної Ради України, вона є першою черговою сесією Верховної Ради України нового скликання.

5.2. Згідно зі статтею 155 Конституції України законопроект про внесення змін до Конституції України, крім розділу I «Загальні засади», розділу III «Вибори. Референдум» і розділу XIII «Внесення змін до Конституції України», попередньо схвалений більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, вважають прийнятним, якщо на наступній черговій сесії Верховної Ради України за нього проголосувало не менш як дві третини від конституційного складу Верховної Ради України. У цих приписах Основного Закону України не визначено, на якій сесії Верховної Ради України має відбуватися попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України, однак указано, що ця сесія має передувати черговій сесії Верховної Ради України, на якій законопроект буде прийнято. Єдиною конституційно визначеною умовою прийняття законопроекту про внесення змін до Конституції України є його схвалення більшістю від конституційного складу Верховної Ради України.

Отже, Конституційний Суд України вважає, що попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України може відбутися на першій сесії новообраної Верховної Ради України. Прийняття законопроекту про внесення змін до Конституції України як закону має відбутися на наступній черговій сесії Верховної Ради України, під якою потрібно розуміти лише чергову сесію Верховної Ради України, яку починають першого вівторка лютого і першого вівторка вересня кожного року.

На першій сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання за Постановою Верховної Ради України «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депута-

тів України)» від 30 серпня 2019 року № 24–ІХ, яка набрала чинності з дня її прийняття, проголосували 363 народних депутати України.

Верховна Рада України розглянула Законопроект № 7203 і прийняла його як Закон на першому засіданні другої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання 3 вересня 2019 року, яка є наступною черговою сесією Верховної Ради України в розумінні частини першої статті 83 Конституції України. За Законопроект № 7203 проголосували 373 народних депутати України, тобто більш як дві третини від конституційного складу Верховної Ради України, з дотриманням вимог статті 155 Конституції України.

Конституційний Суд України зазначав, що «конституційна процедура розгляду парламентом питання щодо внесення змін до Конституції України послідовно у два етапи встановлена з метою розведення у часі попереднього схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України і його остаточного прийняття як закону, що унеможлиблює прийняття законопроекту про внесення змін до Конституції України як закону на одній черговій сесії Верховної Ради України, а також дає народним депутатам України час для додаткового аналізу змісту цього законопроекту, з'ясування можливих наслідків внесення змін до Основного Закону України тощо» (абзац перший підпункту 2.7 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 15 березня 2016 року № 1-рп/2016).

Здійснюючи конституційний контроль за дотриманням конституційної процедури розгляду, ухвалення або набрання чинності законами України відповідно до частини першої статті 152 Основного Закону України, Конституційний Суд України перевіряє не тільки дотримання формальних процедур, передбачених у Конституції України. Перевірці також підлягає додержання парламентом як представницьким органом народу своєї демократичної сутності, зокрема зваженість, послідовність та обґрунтованість процесу обговорення рішень, які він ухвалює, реальна можливість народних депутатів України здійснити свої права в цьому процесі.

З огляду на наведене в цій справі Конституційний Суд України робить конституційне застереження стосовно практики підготовки й ухвалення законів про внесення змін до Конституції України, які не мають належних ознак зваженості та послідовності, що іманентно мають бути властивими для ухвалення конституційних поправок. Зокрема, це стосується реального розведення в часі двох голосувань Верховною Радою України за законопроект, про що неодноразово зазначав Конституційний Суд України у своїх попередніх юридичних позиціях.

6. Суб'єкт права на конституційне подання вважає, що Верховна Рада України, приймаючи Законопроект № 7203 як Закон, не дотримала приписів Регламенту, не розглянула застережень Конституційного Суду України, викладених у мотивувальній частині Висновку, а отже, порушила вимоги частини першої статті 8, статті 19 Конституції України.

6.1. Згідно з частиною першою статті 152 Конституції України закони та інші акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо було порушено встановлену Конституцією України процедуру їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності.

За юридичними позиціями Конституційного Суду України, викладеними в його рішеннях, «неконституційним може бути визнаний, зокрема, той правовий акт, стосовно якого були порушені процесуальні вимоги, що встановлюються Конституцією України, а не іншими правовими актами» (друге речення абзацу другого пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 12 липня 2000 року № 9-рп/2000); «критерієм визнання актів неконституційними, зокрема, може стати порушення саме тих процесуальних вимог їх розгляду, ухвалення або набрання чинності, які встановлені Конституцією України, а не іншими правовими актами» (перше речення пункту 7 мотивувальної частини Рішення від 26 квітня 2018 року № 4-р/2018).

Приписи частини першої статті 8, статті 19 Конституції України не регулюють питань конституційної процедури розгляду, ухвалення Верховною Радою України законів або набрання ними чинності, тому не можуть бути застосовними у цій справі.

Отже, Конституційний Суд України вважає, що конституційну процедуру розгляду, ухвалення та набрання чинності Законом не було порушено.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151², 153 Конституції України, на підставі статей 7, 32, 35, 51, 52, 65, 66, 74, 84, 88, 89, 92, 94 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України у х в а л и в:

1. Визнати таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), Закон України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 3 вересня 2019 року № 27-IX, оскільки конституційну процедуру розгляду, ухвалення та набрання чинності цим законом не було порушено.

2. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

КОНСТИТУЦІЙНИЙ СУД УКРАЇНИ

Summary to the Decision of the Constitutional Court of November 1, 2022 No. 2-г/2022 in the case upon the constitutional petition of 50 People's Deputies regarding the conformity of the Law On Amendments to Article 80 of the Constitution of Ukraine (regarding the Immunity of People's Deputies of Ukraine) with the Constitution (constitutionality) (concerning the constitutional review of amendments to the Constitution after their taking effect)

The subject of the right to constitutional petition — 50 People's Deputies — appealed to the Constitutional Court with a request to declare that the Law On Amend-

ments to Article 80 of the Constitution of Ukraine (Regarding Immunity of People's Deputies of Ukraine) of September 3, 2019 No. 27-IX (hereinafter referred to as «the Law»), whereby the provisions that guaranteed People's Deputies parliamentary immunity and according to which People's Deputies could not be without the consent of the Verkhovna Rada prosecuted, detained or arrested were excluded from Article 80 of the Basic Law, does not correspond to Articles 6, 8, 19, 155 of the Constitution (is unconstitutional).

It follows from Article 159 of the Constitution that it clearly defines the obligation of preliminary (*a priori*) constitutional review. However, the Constitution does not provide a clear indication that the Constitutional Court may exercise subsequent (*a posteriori*) constitutional review over constitutional amendments after their taking effect.

The Constitution of Ukraine does not provide for reservations on the possibility of the Constitutional Court of Ukraine to exercise the subsequent (*a posteriori*) constitutional review over the law concerning the amendments to the Constitution of Ukraine as a constitutional amendment after its adoption by the Verkhovna Rada of Ukraine.

The Constitutional Court of Ukraine shall exercise the subsequent (*a posteriori*) constitutional review over constitutional amendments after they had entered into force, since the lack of judicial review over the procedure for consideration and adoption of relevant laws, defined by the provisions of Chapter XIII of the Constitution of Ukraine, may result in restricting or abolishing human and citizen's rights and freedoms, eliminating independence or violating territorial integrity, or changing the constitutional order in a manner that is not allowed by the Constitution of Ukraine.

Not only compliance with the procedure established by the Constitution of Ukraine for consideration, adoption and entry into force of the laws, which as constitutional amendments are acts of the constitution-maker acting through the Verkhovna Rada of Ukraine, is an indispensable condition for the legitimacy of the constituent power of the people. As follows from Article 157 of the Constitution of Ukraine, the constituent power explicitly limited itself by not allowing amending those provisions of the Constitution of Ukraine that protect «human and citizen's rights and freedoms», «independence» and «territorial integrity».

The subject of the right to constitutional petition notes that on October 17, 2017, the President submitted to the Verkhovna Rada a draft Law of Ukraine on Amendments to Article 80 of the Constitution of Ukraine (Regarding the Immunity of People's Deputies of Ukraine) (Reg. No. 7203) (hereinafter referred to as «the Draft Law») and defined it as urgent.

The Verkhovna Rada by its Resolution «On inclusion into the agenda of the seventh session of the Verkhovna Rada of Ukraine of the eighth convocation of the draft law on amendments to Article 80 of the Constitution of Ukraine (Regarding the Immunity of People's Deputies of Ukraine) and on its submission to the Constitutional Court of Ukraine» dated October 19, 2017 No. 2171-VIII included the Draft Law into the agenda of the seventh session of the Verkhovna Rada of the eighth convocation and submitted it to the Constitutional Court.

The Constitutional Court provided an Opinion in the case upon the constitutional petition of the Verkhovna Rada to provide an opinion on the compliance of the Draft Law with the requirements of Articles 157 and 158 of the Constitution dated June 19, 2018 No. 2-v/2018 (hereinafter referred to as «the Opinion»), in which the Draft

Law was declared as complying with the requirements of Articles 157 and 158 of the Constitution, however the Court made a number of reservations.

The Opinion was presented to the People's Deputies on July 3, 2018, and on September 20, 2018, the Verkhovna Rada adopted the Resolution «On further work on the draft law on amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding the Immunity of the People's Deputies of Ukraine)» under No. 2557-VIII, which set the deadline: submission of proposals and amendments to the Draft Law — until October 19, 2018 (inclusive); processing by the committees of the Verkhovna Rada — until November 7, 2018 (inclusive). According to the mentioned resolution, the Committee of the Verkhovna Rada on Legal Policy and Justice had to process proposals and amendments to the Draft Law and organise the provision of the documents specified in Article 150.3 of the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada to the People's Deputies within the period until November 21, 2018 (inclusive).

After receiving the Opinion, the Verkhovna Rada of the eighth convocation did not pre-approve the Draft Law.

The first plenary meeting of the first session of the Verkhovna Rada of the ninth convocation was held on August 29, 2019. The Draft Law No. 7203 was included into the agenda of this meeting. On the same day, during a break in the plenary session of the Verkhovna Rada of the ninth convocation, the Committee of the Verkhovna Rada on Legal Policy and Justice held a meeting at which it considered Draft Law No. 7203 and recommended that the Verkhovna Rada declare that the Resolution of the Verkhovna Rada has, in fact, lost its validity «On further work on the draft law on amendments to the Constitution of Ukraine (Regarding the Immunity of the People's Deputies of Ukraine)» of September 20, 2018 No. 2557-VIII in view of the expiration of the terms established by it and to pre-approve the Draft Law.

The Rules of Procedure of the Verkhovna Rada do not provide for the possibility of withdrawing the draft law on amendments to the Constitution after receiving the Opinion of the Constitutional Court regarding the compliance of this draft law with the requirements of Articles 157 and 158 of the Constitution in view of the expiration of the powers of the Verkhovna Rada of the corresponding convocation.

If the powers of the Verkhovna Rada have been suspended, however it has not considered the issue of adopting, in accordance with Article 156.1 of the Constitution, a draft law on amendments to the Constitution regarding which there is an opinion of the Constitutional Court that has not been considered by the Verkhovna Rada, the issue of consideration of such a draft law shall be included in the agenda of the first session of the newly elected Verkhovna Rada without voting (Article 149.4 of the Rules of Procedure).

The Constitutional Court considers that the Draft Law was reasonably included in the agenda of the first session of the Verkhovna Rada of the ninth convocation, as it was not withdrawn or considered by the Verkhovna Rada of the previous convocation in the prescribed manner.

The first session of the Verkhovna Rada of a new convocation is a regular session, and it begins at a different time than that specified for the rest of the regular sessions of the Verkhovna Rada.

The days of the second regular session of the Verkhovna Rada and subsequent sessions are directly determined by the Constitution, however, such sessions may

not be started on the first Tuesday of February or the first Tuesday of September for reasons established in the Constitution (for example, early termination of the powers of the Parliament).

Instead, the first session of the newly elected Verkhovna Rada must begin within the time limit established by the Constitution.

Regular sessions of the Verkhovna Rada shall begin within the time limit specified by the Constitution:

— regular sessions of the Verkhovna Rada — the first Tuesday of February, the first Tuesday of September every year;

— in another period, when it is impossible to determine in advance the day of the regular session, since it is affected by: the date of the announcement of the election results (which is not known in advance) and the will of the newly elected People's Deputies to gather for the first session, which they shall demonstrate on any day during thirty days after the official announcement of the election results.

The Constitution does not determine the date of the first session of the Verkhovna Rada of the new convocation, however, such a session is mandatory and the terms of its holding are established.

The first session of the Verkhovna Rada of the new convocation is held within the constitutionally determined terms, the work of the newly elected Verkhovna Rada starts counting from this session, it is the first regular session of the Verkhovna Rada of the new convocation.

Preliminary approval of the draft law on amendments to the Constitution may take place at the first session of the newly elected Verkhovna Rada. Adoption of the draft law on amendments to the Constitution as a law shall take place at the next regular session of the Verkhovna Rada, which should be understood only as the regular session of the Verkhovna Rada, which begins on the first Tuesday of February and the first Tuesday of September each year. At the first session of the Verkhovna Rada of the ninth convocation for the Resolution of the Verkhovna Rada «On Preliminary Approval of the Draft Law on Amendments to Article 80 of the Constitution of Ukraine (Regarding the Immunity of People's Deputies of Ukraine)» dated August 30, 2019 No. 24–IX, which entered into force on the day of its adoption, 363 People's Deputies voted.

The Verkhovna Rada considered the Draft Law No. 7203 and adopted it as a Law at the first meeting of the second session of the Verkhovna Rada of the ninth convocation on September 3, 2019, which is the next regular session of the Verkhovna Rada within the meaning of Article 83.1 of the Constitution. 373 People's Deputies, that is, more than two-thirds of the constitutional composition of the Verkhovna Rada, voted for Draft Law No. 7203, in compliance with the requirements of Article 155 of the Constitution.

When carrying out constitutional review over compliance with the constitutional procedure of consideration, adoption or entry into force of the laws of Ukraine in accordance with Article 152.1 of the Basic Law of Ukraine, the Constitutional Court of Ukraine reviews not only compliance with the formal procedures provided for in the Constitution of Ukraine. Observance of the democratic essence by the parliament as a representative body of the people is also subject to verification, in particular, the consideration, consistency and reasonableness of the process of consideration of the decisions it adopts, the true possibility of People's Deputies of Ukraine to exercise their rights in this process.

The Constitutional Court of Ukraine makes a constitutional reservation regarding the practice of development and adoption of laws on amendments to the Constitution of Ukraine, which do not have the proper signs of consideration and consistency, which should be intrinsic to the adoption of constitutional amendments, in particular, regarding the actual separation over time of the two Verkhovna Rada votes for the Draft Law.

Therefore, the provisions of Articles 8.1 and 19 of the Constitution of Ukraine which do not regulate issues of the constitutional review procedure, the adoption of laws of Ukraine by the Verkhovna Rada or their entry into force cannot be applied in this case.

Thus, the Constitutional Court of Ukraine declared that the Law On Amendments to Article 80 of the Constitution of Ukraine (Regarding the Immunity of People's Deputies of Ukraine) of September 3, 2019 No. 27-XX conforms to the Constitution (is constitutional), since the constitutional procedure for consideration, adoption and entry into force by this law was not violated.

References:

Decisions of the Constitutional Court of Ukraine:

- No. 8-рп/98 dated June 9, 1998;
- No. 9-рп/2000 dated July 12, 2000;
- No. 1-рп/2016 dated March 15, 2016;
- No. 4-r/2018 dated April 26, 2018.

ОКРЕМА ДУМКА (ЗБІЖНА)

**судді Конституційного Суду України Лемака В. В.
стосовно Рішення Конституційного Суду України
у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
Закону України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України
(щодо недоторканності народних депутатів України)»
(щодо конституційного контролю змін до Конституції України
після набрання ними чинності)**

В цілому я підтримав Рішення Конституційного Суду України від 1 листопада 2022 року № 2-р/2022 у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» (щодо конституційного контролю змін до Конституції України після набрання ними чинності) (далі — Рішення), однак вирішив підготувати окрему (збіжну) думку з огляду на незгоду з низкою підходів та аргументів у його мотивувальній частині.

Спочатку про те, що я підтримав Рішення, яким Конституційний Суд України (далі — Суд) визнав конституційним Закон України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» (далі — Закон), з двох мотивів: 1) Суд підтвердив власні конституційні повноваження щодо подальшого контролю (*a posteriori*) за конституційними поправками; 2) Суд зробив конституційне застереження щодо процедури ухвалення Закону; 3) вважаю, що загалом Рішення в його резолютивній частині є правильним, оскільки визнання неконституційним рішення парламенту, який виступає в ролі вторинної, тобто уповноваженої народом через Конституцію України, установчої влади, має бути заснованим на таких аргументах, які безумовно і з усією очевидністю демонструють його невідповідність Основному Закону України з урахуванням принципу визначеності та стабільності конституційного тексту й конституційних правовідносин. У цьому випадку подібна ситуація була відсутньою. На моє переконання, під час подальшого конституційного контролю конституційність законів, якими внесені зміни до Конституції України, повинна оцінюватись у Суді за більш вимогливим стандартом, ніж конституційність звичайних законів. В аргументах конституційного подання до Суду не знайшлося таких переконливих аргументів, які би Суд оцінив як такі, що переважають презумпцію конституційності Закону з огляду на процедуру його ухвалення. Щодо змісту Закону питання неконституційності не порушувалося перед Судом взагалі.

I. Чому Конституційний Суд України здійснює конституційний контроль за конституційною поправкою *a posteriori*?

Це питання гостро постало після відомого Рішення Суду від 30 вересня 2010 року № 20-рп/2010, яким було визнано масштабну конституційну поправку 2004 року неконституційною через шість років після її ухвалення. Внаслідок рішення Суду і особливо заходів щодо його виконання текст Основного Закону України було істотно змінено, зокрема переформатовано форму правління. Триваючі дискусії (і кримінальні провадження) з цього питання були пов'язані передовсім із тим, що тогочасний Президент України Віктор Янукович отримав новий обсяг конституційних повноважень за наслідками цього рішення, а не волі народу України. Масштабність зміни тексту Конституції України і специфічний організаційний супровід підготовки до ухвалення та виконання Рішення Суду від 30 вересня 2010 року різко порушили питання: а чи взагалі можливо, що конституційний контроль здійснюється щодо конституційної поправки вже після того, як її приписи стали частиною «тіла конституції». Суд мав чітко відповісти на це питання в Рішенні.

У Рішенні наголошено з цього приводу, що подальший конституційний контроль над конституційною поправкою обумовлений таким:

«Конституційному Суду України належить здійснювати подальший (*a posteriori*) конституційний контроль щодо конституційних поправок після набрання ними чинності, оскільки відсутність судового контролю за процедурою розгляду та ухвалення відповідних законів, що її визначено приписами розділу XIII Конституції України, може мати наслідком обмеження чи скасування прав і свобод людини і громадянина, ліквідацію незалежності чи порушення територіальної цілісності або зміну конституційного ладу у спосіб, не передбачений Конституцією України» (друге речення підпункту 2.4 пункту 2 мотивувальної частини). Такий аргумент на підтримку контролю *a posteriori* за конституційною поправкою не є достатнім та потребує істотного розширення.

З цією метою наведу, принаймні, п'ять аргументів.

1. Саме для наведених у Рішенні трьох конституційних цінностей: (а) незалежність і суверенітет держави; б) її територіальна цілісність; в) повага до прав і свобод людини) приписами статті 159 Основного Закону України встановлено передувальний (*a priori*) конституційний контроль за проектом конституційної поправки. І навряд чи буде правильно припускати, що Суд повинен двічі перевіряти конституційну поправку на відповідність одним і тим самим приписам Конституції України — до і після ухвалення конституційної поправки.

Подальший контроль за конституційною поправкою в Україні має бути мотивований і тим, що **передувальний контроль за її змістом є доволі обмеженим з боку Суду**, хоч він і спрямований на захист основоположних конституційних цінностей.

Останнім часом принцип поваги до прав і свобод людини (гарантії від їх скасування та обмеження) і правова наука, і офіційна конституційна доктрина сприймають максимально широко з огляду на дух (дизайн цінностей) Конституції України. Тому, говорячи про встановлену в статті 157 Конституції України заборону скасування чи обмеження прав і свобод людини, спочатку справді слід

зважити на питання *захисту конституційного тексту від вилучення певних норм чи їх такої модифікації, яка, по суті, буде означати таке скасування чи обмеження*. Однак захист конституційного тексту є тільки першим кроком у тесті на контроль за дотриманням конституційною поправкою наведеної заборони. Світовий досвід, і зокрема нівелювання конституційної системи Веймарської Республіки, яке часто не полягало в текстуальних змінах до Конституції, однак мало результатом повне заперечення прав і свобод, змінили сучасні підходи до розуміння конституційних гарантій прав і свобод людини.

Права і свободи людини сьогодні не можуть сприйматися в рамках лише позитивістської юриспруденції — як письмові формулювання в текстах, навіть і конституційного рівня, що підтвержене конституційною юриспруденцією цивілізованих держав. Сама Конституція України, як і конституції інших демократичних держав, заснованих на верховенстві права, не є нейтральною щодо цінностей, навпаки, її каркас складається з системи конституційних цінностей, серед яких центральною є повага до прав і свобод людини. Це означає, що **спроби руйнування такого конституційного порядку передовсім є посяганням на повагу до прав і свобод людини, хоча вони можуть не стосуватися формулювань тексту Конституції України, якими гарантовані певні конкретні права і свободи людини** (так само як і незалежності України чи її територіальної цілісності). Йдеться про розуміння прав і свобод людини як стану захищеності людини в конституційному просторі, організованому в такий спосіб, що життя, свобода і гідність людини є захищеними і нормативними засобами (в тому числі й формулюваннями в положеннях розділу II Конституції України), і певним порядком функціонування конституційних інститутів (зокрема, принципом верховенства права, поділу влади). З самого початку втілення конституційної ідеї, уже більше двох століть, цей зв'язок не піддається сумніву, оскільки ще в 1789 році у Декларації прав людини і громадянина Франції було визначено: «Суспільство, у якому не забезпечуються гарантії прав та відсутній поділ влади, не має конституції» (стаття 16).

Розширене розуміння захисту прав і свобод людини дозволяє розширити конституційний контент, який підлягає передувальному конституційному контролю з боку Суду за конституційними поправками.

Така ідея почала впроваджуватись і в нашій офіційній конституційній доктрині. Так, у Висновку Конституційного Суду України від 16 грудня 2019 року № 7-в/2019 щодо проєкту закону України про внесення змін до Конституції України стосовно запровадження нових повноважень Президента України, зокрема, було зазначено, що поділ влади є основним засобом та неодмінною умовою запобігання концентрації влади, а отже, є інструментом проти зловживань нею задля адекватної реалізації прав і свобод людини і громадянина. Таким чином, поділ влади є гарантією прав і свобод людини і громадянина. Тому будь-яке порушення принципу поділу влади, що призводить до її концентрації, у тому числі суміщення не належних певним органам державної влади функцій, порушує гарантії прав і свобод людини і громадянина (перше речення абзацу п'ятнадцятого пункту 10 мотивувальної частини).

Однак наведені підходи (розширене сприйняття захисту прав людини) в конституційній практиці роблять лише перші кроки і в сукупності з рівнем право-

вої культури в «молодій демократії» **потребують додаткових інституційних гарантій, які покликані захистити ціннісне «ядро» Конституції України.** Однією з найбільш ефективних гарантій саме і виступає подальший контроль за конституційною поправкою з боку Суду.

2. Встановлена Конституцією України процедура ухвалення законів про внесення змін до неї механізмами передувального конституційного контролю **захищена також лише частково**, оскільки частиною другою статті 157 встановлено лише те, що «Конституція України не може бути змінена в умовах воєнного або надзвичайного стану». Цей конституційний припис функціонально призначений для гарантування ситуації, за якою процес внесення змін до Конституції України має бути відкритим, зваженим і відображати широку суспільну дискусію з питань, які є предметом відповідного проекту закону України. Такі ознаки здійснення вторинної установчої влади в Україні покликані підтримати демократичні умови для повноцінного волевияву Українського народу. Однак в умовах воєнного або надзвичайного стану така демократична легітимність конституційного процесу може опинитися під загрозою.

Наведена конституційна заборона у частині другій статті 157 Основного Закону України є предметом передувального конституційного контролю, як і вимоги статті 158 Конституції України, якими встановлено, що «Законопроект про внесення змін до Конституції України, який розглядався Верховною Радою України, і закон не був прийнятий, може бути поданий до Верховної Ради України не раніше ніж через рік з дня прийняття рішення щодо цього законопроекту» (частина перша), а також те, що «Верховна Рада України протягом строку своїх повноважень не може двічі змінювати одні й ті самі положення Конституції України». Однак статті 157 і 158 Конституції України **не вичерпують усіх вимог Основного Закону України до процедури внесення та ухвалення конституційної поправки**, навпаки — їх слід сприймати системно у зв'язку з іншими процедурними вимогами з цього питання, а саме:

А. вимоги до суб'єктів внесення проекту конституційної поправки до Верховної Ради України (стаття 154);

В. вимоги до попереднього схвалення конституційної поправки, а також вимоги до кінцевого рішення про її ухвалення: «вважається прийнятим, якщо на наступній черговій сесії Верховної Ради України за нього проголосувало не менш як дві третини від конституційного складу Верховної Ради України» (стаття 155);

С. вимоги до суб'єктів внесення конституційної поправки, якою вносяться зміни до розділів I, III та XIII Конституції України та умов її ухвалення (стаття 156).

Підкреслюю — **всі ці встановлені Конституцією України процедурні вимоги до внесення й ухвалення конституційної поправки не захищені зовсім механізмом передувального конституційного контролю, предмет якого зазначено у статтях 157 і 158 Основного Закону України, що ще раз підтверджує потребу в подальшому конституційному контролі за конституційною поправкою.**

3. Процедурні вимоги щодо конституційної поправки зазначені не тільки у наведених конституційних приписах розділу XIII Основного Закону України. Конституція України встановлює їх у багатьох інших нормах, які відображають цінності демократії та верховенства права. Наприклад, якщо парламент наділе-

ний повноваженням «внесення змін до Конституції України в межах і порядку, передбачених розділом XIII цієї Конституції» (пункт 1 частини першої статті 85 Конституції України), то це означає, що він здійснює це повноваження не інакше як у дусі демократії (відкрито, з дотриманням прав опозиції, вільної дискусії в парламенті та в суспільстві). **Відповідні процедури можуть бути захищені виключно у спосіб подальшого конституційного контролю**, оскільки висновок Судом про дотримання вимог статей 157 і 158 Основного Закону України (передувальний конституційний контроль) подається фактично на самому початку руху проєкту конституційної поправки в парламенті.

4. Таке повноваження Суду вже було підтверджено у його юридичних позиціях, зокрема у Рішенні від 26 червня 2008 року № 13-рп/2008 було зазначено, що Конституція України (стаття 150) не передбачає застережень (як це встановлено пунктом 30 частини першої статті 106 Конституції України щодо обмеження права Президента України накладати вето на такі закони) щодо можливості Конституційним Судом України здійснити подальший конституційний контроль за законом про внесення змін до Конституції України після його прийняття Верховною Радою України (перше речення абзацу третього підпункту 3.2 пункту 3 мотивувальної частини).

5. Нарешті, навіть Європейська Комісія «За демократію через право» (Венеційська Комісія) в *Amicus Curiae brief* на запит Суду, навівши в пункті 55 аргументи на підтримку подальшого контролю за конституційними поправками, наголосила щодо цієї справи, що саме Суд повинен самостійно й остаточно надати офіційне тлумачення Конституції України з цього питання. При цьому було зазначено, що «Комісія вважає, що існують вагомі аргументи для виправдання визнання цього повноваження, принаймні, коли це необхідно для забезпечення контролю поправок, які не були належним чином подані на попередній розгляд. Однак таке повноваження може здійснюватися лише в чітко визначених межах і для цілей статей 5, 157, 158 і 159 Конституції та не повинно позбавляти чинності повноваження чи акти законодавчого органу — конституцієдавця...» (пункт 69) [*CDL-AD(2022)012-e Ukraine — Amicus Curiae brief on the limits of subsequent (a posteriori) review of constitutional amendments by the Constitutional Court, adopted by the Venice Commission at its 131st Plenary Session (Venice, 17-18 June 2022)*].

II. Наскільки Суд виконав свій конституційний обов'язок з огляду на процедуру ухвалення конституційної поправки від 3 вересня 2019 року?

Вважаю, що лише частково. Спочатку про масштаб конституційного контролю в цьому питанні. Як уже було відзначено, після попереднього схвалення кінцеве рішення про конституційну поправку «вважається прийнятим, якщо на наступній черговій сесії Верховної Ради України за нього проголосувало не менш як дві третини від конституційного складу Верховної Ради України» (стаття 155 Конституції України). Тобто **конституцієдавець у конституційному тексті чітко наголосив на тому, що парламент для ухвалення конституційної поправки голосує двічі, причому другий раз — обов'язково на наступній черговій сесії. У такий спосіб він акцентував, що для уникнення поспішності та «охоло-**

дження» політичних емоцій у питанні внесення змін до Конституції України два голосування у Верховній Раді України мають бути розведені в часі.

Таке твердження не є припущенням чи тільки результатом наукової доктрини, навпаки, у цьому питанні є юридична позиція Суду:

«Цільове тлумачення положень статті 155 Основного Закону України дає Конституційному Суду України підстави для висновку, що конституційна процедура розгляду парламентом питання щодо внесення змін до Конституції України послідовно у два етапи встановлена з метою розведення у часі попереднього схвалення законопроекту про внесення змін до Конституції України і його остаточного прийняття як закону, що унеможливує прийняття законопроекту про внесення змін до Конституції України як закону на одній черговій сесії Верховної Ради України, а також дає народним депутатам України час для додаткового аналізу змісту цього законопроекту, з'ясування можливих наслідків внесення змін до Основного Закону України тощо».

«Враховуючи наведене, Конституційний Суд України зазначає, що Верховна Рада України може передбачити в Регламенті Верховної Ради України можливість прийняття законопроекту про внесення змін до Конституції України як закону на пізнішій черговій сесії Верховної Ради України із дотриманням положень, закріплених розділом XIII „Внесення змін до Конституції України“ Основного Закону України» (абзаци перший, третій підпункту 2.7 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 15 березня 2016 року № 1-рп/2016).

Наведена юридична позиція Суду у Рішенні від 15 березня 2016 року № 1-рп/2016 про офіційне тлумачення статті 155 Конституції України усуває тлумачний сумнів у цьому питанні й на найвищому, конституційному рівні виснує те, що розведення в часі двох голосувань спрямоване на досягнення таких цілей цієї конституційної норми, як забезпечення гарантій легітимності внесення змін до Конституції України, її стабільності, виваженості процедури, надання народним депутатам України часу для додаткового аналізу змісту цього законопроекту, з'ясування можливих наслідків внесення змін до Основного Закону України. Ці конституційні цілі слід запам'ятати. Ця юридична позиція Суду була і є обов'язковою для парламенту, який збирається ухвалювати конституційну поправку.

Після з'ясування масштабу конституційного контролю Суд мав звернути увагу на те, як саме було фактично дотримано встановленої Конституцією України процедури внесення і ухвалення конституційної процедури. Для цього нагадаємо такі факти. **30 серпня 2019 року** народні депутати України прийняли Постанову Верховної Ради України «Про попереднє схвалення законопроекту про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)», а вже **3 вересня 2019 року** проект Закону України про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України) (реєстр. № 7203) було прийнято як закон на пленарному засіданні другої сесії. При цьому формально ніби було дотримано вимогу про те, що друге голосування проводять на «наступній черговій сесії» (якщо навіть при цьому «першу сесію» назвати «черговою», хоча приписами Конституції України чітко встановлено, в які строки мають бути проведені чергові сесії парламенту). Йдеться про інше й набагато важливіше — про розведення в часі двох голосувань за конституційну поправку. Такого розведення не було дотримано, оскільки між двома голосуваннями

пройшло **реально п'ять днів** (за правилами обчислення строків — чотири дні). Очевидно, що цей строк не може бути узгодженим із цілями припису статті 155 Конституції України, які, як було зазначено, вже витлумачив Суд.

Суд у Рішенні звернув увагу на цю обставину конституційним застереженням: *«З огляду на наведене в цій справі Конституційний Суд України робить конституційне застереження стосовно практики підготовки й ухвалення законів про внесення змін до Конституції України, які не мають належних ознак зваженості та послідовності, що іманентно мають бути властивими для ухвалення конституційних поправок. Зокрема, це стосується реального розведення в часі двох голосувань Верховною Радою України за законопроект, про що неодноразово зазначав Конституційний Суд України у своїх попередніх юридичних позиціях»* (абзац сьомий підпункту 5.2. пункту 5 мотивувальної частини).

Зробивши це застереження, Суд мав пояснити, що саме дозволило йому не звернути увагу на явну дистанцію між фактичними обставинами ухвалення Закону та вимогами процедури ухвалення конституційної поправки та, зрештою, визнати її «конституційною».

III. Право недоторканності членів парламенту й рівновага гілок державної влади в Україні

Крім наведеного, аргументуючи Рішення, Суд зовсім не торкнувся змісту конституційної поправки і того, наскільки за цим критерієм вона відповідає Конституції України (є конституційною) — питання скасування інституту недоторканності народних депутатів України. Те, що суб'єкт права на конституційне подання не ставив цього питання, пояснює підхід Суду лише частково, оскільки Суд (як і інші європейські конституційні суди) неодноразово акцентував на тому, що він не є пов'язаний аргументами конституційного подання, на відміну від самого предмета оскарження.

Законом викладено статтю 80 Конституції України в такій редакції: «Стаття 80. Народні депутати України не несуть юридичної відповідальності за результати голосування або висловлювання у парламенті та його органах, за винятком відповідальності за образу чи наклеп». Це означає, що зі статті 80 Основного Закону України було вилучено приписи, які гарантували народним депутатам України депутатську недоторканність і за якими народні депутати України не могли бути без згоди Верховної Ради України притягнені до кримінальної відповідальності, затримані чи заарештовані.

З одного боку, питання, чи скасовувати депутатську недоторканність, є питанням самого парламенту як вторинної установчої влади, який самостійно, користуючись дискрецією, ухвалює рішення щодо змін конституційного тексту. Однак, з іншого боку, це не означає, що навіть, виступаючи в ролі установчої влади, парламент має безмежну владу. На сьогодні ця думка є визнаною в державах — конституційних демократіях. В одному зі своїх ранніх рішень, ще в 1953 році, Федеральний конституційний суд Німеччини наголосив: «Ідея про те, що конституцієдавець може організувати все за своїм бажанням, буде означати повернення до духовної точки нікчемного правового позитивізму, який давно подоланий в юридичній науці та практиці» [BverfGE 3, 225 (323)].

У цьому плані конституційний порядок в Україні передбачає, що парламент як конституцієдавець пов'язаний не тільки вимогами статей 157 і 158 Конституції України, дотримання яких підлягає передувальному контролю з боку Суду. З точки зору здорового глузду впливає, наприклад, що парламент не може скасувати конституційні норми щодо себе як інституції або ж запровадити норми, якими заснувати найвищий і всесильний інститут влади. У кожному випадку постає питання відповідності конституційної поправки основоположним конституційним цінностям. **Звісно, у XXI столітті інститути фюрера чи безстрокові надзвичайні стани зазвичай не запроваджуються у спосіб конституційної поправки, однак загрози для конституційних цінностей можуть існувати у більш прихованій формі — засобами, які емоційно на даному етапі підтримує переважна електоральна більшість у суспільстві.** Конституційні суди не можуть виконати своєї «контрмажоритарної функції» у захисті конституції, якщо ухиляються від оцінювання балансу між демократією як більшістю народу, з одного боку, та іншими конституційними цінностями (зокрема, індивідуальними правами людини, верховенством права), з іншого боку.

Питання про недоторканність народних депутатів України — одне з таких питань. Воно має давню історію в Україні. Протягом десятиліть не тільки більшість політичних суб'єктів під час виборів обіцяли скасувати депутатську недоторканність (як «суспільне зло»), а й більшість депутатських скликань парламенту пробували провести цю ідею на практиці, ухвалюючи конституційну поправку. Зайве й говорити, що скасування депутатської недоторканності (особливо в частині імунітету депутатів від кримінального переслідування) безумовно підтримували виборці в усі часи після проголошення незалежності України.

Основна ідея депутатської недоторканності — забезпечення обраним представникам народу надійних (і стабільних) гарантій для ефективного виконання свого демократичного мандату, щоб вони не боялися цькування чи надмірного тиску з боку виконавчої влади, судів чи політичних опонентів. Цей інститут має дві функції: 1) забезпечує вільну і повноцінну роботу парламенту; 2) його члени можуть вільно висловлювати свої погляди. Інститут депутатської недоторканності належить парламенту в цілому, а не його членам; тим самим він також сприяє збереженню поділу влади та захисту автономії парламенту. Недоторканність депутатів парламенту є винятком із принципу рівності перед законом, одного із фундаментальних принципів держави, що ґрунтується на верховенстві права, і саме в ньому може бути виявлений баланс між демократією та верховенством права. У жодному випадку не йдеться про особисту безкарність чи цивільну безвідповідальність членів парламенту як їх особисту прерогативу. Депутатська недоторканність захищає членів парламенту, щоб вони могли вільно та відповідно до своєї обіцянки безперешкодно виконувати свій мандат лише з метою ефективного функціонування парламенту як представницького органу народу, а не є особистим привілеєм депутата (див.: рішення Конституційного Суду Чеської Республіки від 16 червня 2015 року I.US 3018/14).

Цей інститут може вважатися продуктом західної парламентської традиції. Він бере свій початок із сесії англійського парламенту, яка тривала з 12 січня до 12 лютого 1397 року. У ті часи Палата громад ухвалила закон, яким було засуджено скандальні звичаї двору короля Річарда II та пов'язані з ними фінансові

витрати. Англійський король, недовго думаючи, дізнався, хто з депутатів був ініціатором проекту закону — ним виявився депутат Томас Хексі. За такі дії він був відданий до суду і невдовзі засуджений до смертної кари за «державну зраду». Однак Палата громад не погодилася з таким підходом короля і через тиск примусила його помилувати депутата. Саме ця подія порушила в Палаті громад питання про право членів парламенту обговорювати і дебатовати на засіданнях у повній автономії та свободі, без втручання з боку Корони (*Parliamentary immunity in the member states of the European Community and the European Parliament. Working papers. Legal Affairs Series. W-4. 2-1993. — 166 p.*). Через три століття Білль про права 1689 року закріпив не тільки вільні вибори членів парламенту, а й те, що «свобода слова та дебатів або розгляду в парламенті не повинні бути оскаржені або піддані сумніву в будь-якому суді чи місці поза парламентом». Пізніше депутатська недоторканність була введена до конституційних текстів більшості європейських держав.

На сьогодні, отже, інститут депутатської недоторканності містить два аспекти: 1) індемнітет (право не нести відповідальність за голосування та публічні вислови в парламенті); 2) право на імунітет (право не зазнавати кримінального переслідування, арешту чи затримання без згоди парламенту або тієї його палати, членом якої він є). Отже, конституційною поправкою від 3 вересня 2019 року було скасовано другий аспект, проте залишено перший аспект цього інституту.

Справді, обсяг депутатської недоторканності є різним в європейських демократичних державах. Низка демократичних держав не заснували подібного інституту на рівні конституцій. Однак, розглядаючи цю справу, Суд міг оцінити те, наскільки скасування імунітету депутатів від кримінального переслідування впливає загалом на баланс гілок державної влади в Україні в контексті захисту принципу поділу державної влади (стаття 6 Конституції України), зокрема у таких аспектах:

1) чи не вплине конституційна поправка на вільну і зважену діяльність парламенту у зв'язку з можливістю зловживання правоохоронним ресурсом, зважаючи на те, що саме виконавчій владі належить контроль за правоохоронними органами;

2) чи не вплине конституційна поправка на вільну діяльність парламентської опозиції в стінах Верховної Ради України та за її межами, зважаючи на те, що саме єдиний законодавчий орган є представницьким органом Українського народу, а не частини виборців, які за наслідками виборів є більшістю у суспільстві (низка експертів стверджують, що без імунітету депутатів опозиції не було би двох демократичних революцій в Україні);

3) чи не вплине конституційна поправка на створення умов формування так званої «тиранії більшості» у самому парламенті, зважаючи на те, що особливості притягнення до кримінальної відповідальності членів парламенту будуть врегульовані законом (інструментом парламентської більшості), а також зважаючи на те, що інститут Генерального прокурора навіть експліцитно в конституційному тексті (частина п'ята статті 131¹ Основного Закону України) поставлено у залежність від парламентської більшості (підстави дострокового звільнення з посади Генерального прокурора визначаються не тільки Конституцією України, а й законом). З урахуванням ролі Генерального прокурора в спрямуванні правоохоронної системи варто назвати ще одну підставу для його звільнення, зазначену в пункті 25 частини першої статті 85 Конституції України, де серед повноважень парламенту зазначено таке: «надання згоди на призначення на посаду та звільнення з посади

Президентом України Генерального прокурора; висловлення недовіри Генеральному прокуророві, що має наслідком його відставку з посади».

Навіть розуміючи те, що Суд не оцінює мудрість законодавця (тим більше у випадках, коли той відіграє роль конституцієдавця) під час ухвалення конституційної поправки, а лише перевіряє її на відповідність Конституції України, зважаючи на наведене, Суд повинен був оцінити ступінь ризику наслідків її ухвалення щодо порушення рівноваги гілок державної влади між собою виходячи з того, що парламент у демократичній державі повинен стабільно і повноцінно здійснювати діяльність. Йдеться про захист конституційних приписів, якими окреслено ключову роль Верховної Ради України у механізмах конституційної демократії.

Підбиваючи підсумки, хочу підкреслити деякі тези.

1. Текст Конституції України та поправки до неї (як і Закон — предмет оскарження у цій справі) не можуть зазнати інструментального ставлення з боку парламентської більшості для вирішення певних поточних політичних проблем і тим більше — для посилення електоральної підтримки (навіть якщо голоси в парламенті дозволяють вносити зміни до Основного Закону України). Такий підхід не може бути визнаний сумісним з цінностями конституційної демократії.

2. Контроль за конституційною поправкою *a posteriori* з боку Суду покликаний захистити як конституційні процедури її ухвалення, так і «ядро» Конституції України, тобто основоположні конституційні цінності. При цьому формальний підхід під час конституційного контролю має бути категорично відкинтий.

3. Швидкість ухвалення конституційної поправки, що завжди супроводжує відсутність повноцінних публічних обговорень її змісту в парламенті та в суспільстві, надає сумніву легітимності Конституції України загалом та її стабільності порівняно з іншими правилами, закріпленими звичайними (поточними) законами.

4. Проте виходячи з поваги до легітимності та стабільності Конституції України наслідки подальшого конституційного контролю за конституційними поправками мають відрізнятися від наслідків такого контролю за звичайними законами. Йдеться як про час втрати чинності конституційних поправок, визнаних неконституційними, так і про необхідність урахування вимог частини третьої статті 5 Конституції України, у якій зазначено, що «право визначати і змінювати конституційний лад в Україні належить виключно народові і не може бути узурповане державою, її органами або посадовими особами».

Суддя
Конституційного Суду України

Василь ЛЕМАК

ОКРЕМА ДУМКА

судді Конституційного Суду України Олега Первомайського у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України стосовно конституційності змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)

Конституційний Суд України (далі — Конституційний Суд) 1 листопада 2022 року ухвалив Рішення № 2-р/2022 у справі № 1-1/2020(39/20) за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)» від 3 вересня 2019 року № 27-IX (Відомості Верховної Ради України, 2019 р., № 38, ст. 160) (далі — Рішення).

Не підтримуючи Рішення, на підставі статті 93 Закону України «Про Конституційний Суд України» та § 74 Регламенту Конституційного Суду вважаю за доцільне висловити кілька міркувань щодо Рішення, справи в цілому та низки важливих і посутньо пов'язаних із ними явищ і понять.

Що ухвалив Конституційний Суд

1. Із найважливішого, на мою думку, у цій справі та для подальшої конституційної доктрини й практики в Рішенні є таке:

— «Визнати таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), Закон України „Про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України)“ від 3 вересня 2019 року № 27-IX, оскільки конституційну процедуру розгляду, ухвалення та набрання чинності цим законом не було порушено» (пункт 1 резолютивної частини);

— «Конституційному Суду України **належить здійснювати подальший (a posteriori) конституційний контроль щодо конституційних поправок після набрання ними чинності**, оскільки відсутність судового контролю за процедурою розгляду та ухвалення відповідних законів, що її визначено приписами розділу XIII Конституції України, може мати наслідком обмеження чи скасування прав і свобод людини і громадянина, ліквідацію незалежності чи порушення територіальної цілісності або зміну конституційного ладу у спосіб, не передбачений Конституцією України» (друге речення абзацу другого підпункту 2.4 пункту 2 мотивувальної частини);

— «Як впливає зі статті 157 Конституції України, установча влада експліцитно обмежила себе тим, що **не дозволила змінювати ті приписи Конституції України, що захищають „права і свободи людини і громадянина“, „незалежність“ і „територіальну цілісність“**» (четверте речення підпункту 2.4 пункту 2 мотивувальної частини);

— «Здійснюючи конституційний контроль за дотриманням конституційної процедури розгляду, ухвалення або набрання чинності законами України <...>, Конституційний Суд України перевіряє не тільки дотримання формальних процедур, передбачених у Конституції України. Перевірці також підлягає додержання парламентом як представницьким органом народу своєї демократичної сутності, зокрема зваженість, послідовність та обґрунтованість процесу обговорення рішень, які він ухвалює, **реальна можливість народних депутатів України здійснити свої права в цьому процесі**» (абзац шостий підпункту 5.2 пункту 5 мотивувальної частини).

Щодо поняття «конституційна поправка» та незмінюваних приписів Конституції України

2. Посутнє тлумачення низки конституційних приписів, зокрема частин другої, третьої, четвертої статті 5, пунктів 1, 3 статті 85, статей 92, 93, 154–159 Конституції України, дає змогу стверджувати про нетотожність понять «конституційна поправка» та «закон» з огляду на те, що йдеться про застосування цих понять у процесі реалізації українським парламентом не лише законодавчої, а й інших належних йому функцій, а саме: установчої, представницької. Тому процедура розгляду, ухвалення та набрання чинності будь-якою конституційною поправкою не є тотожною схожим стадіям «звичайної» законодавчої процедури.

Власне, щодо такого розмежування цих понять є згадка в підпункті 2.1 пункту 2 мотивувальної частини Рішення, згідно з якою *конституційною поправкою є ухвалений законопроект як акт установчої влади народу про внесення змін до Конституції України*.

Оскільки Конституційний Суд у Рішенні виявив традиційну для його рішень лаконічність у розкритті змісту, обсягу та значення поняття «конституційна поправка», концепція розумних очікувань у законодавчій діяльності дає підстави для припущення, що на виконання вимог Конституції України та Рішення в Законі України «Про Регламент Верховної Ради України» відповідні конституційні приписи будуть належним чином конкретизовані, деталізовані та розвинені передусім у спосіб унормування в цьому акті права інституту «конституційної поправки».

3. Надважливим у процедурі внесення змін до Конституції України та змісту можливих конституційних поправок є те, що *«як впливає зі статті 157 Конституції України, установча влада експліцитно обмежила себе тим, що не дозволила змінювати ті приписи Конституції України, що захищають „права і свободи людини і громадянина“, „незалежність“ і „територіальну цілісність“»* (четверте речення підпункту 2.4 пункту 2 мотивувальної частини Рішення).

Отже, не мають розглядатись та відповідно ухвалюватись конституційні поправки, що змістовно «атакують» приписи Конституції України, які захищають зазначені конституційні цінності.

У конституціоналізмі такі незмінювані приписи конституцій отримали позначення як «вічні».

З огляду на цілісність Конституції України та посутній зв'язок між її приписами можна стверджувати, що з посиланням на статтю 157 Основного Закону Укра-

їни Конституційний Суд у Рішенні імпліцитно зазначає на *неможливості* внесення змін до *всіх* приписів Конституції України, що є складниками її ядра та які у своїй сукупності становлять підґрунтя існуючого конституційного ладу.

4. Звісно, сформульована в Рішенні юридична позиція щодо незмінюваності приписів Конституції України, що захищають права і свободи людини і громадянина, незалежність і територіальну цілісність, спрямована на досягнення амбітної мети — захист конституційної ідентичності України.

Водночас слід ураховувати, що «вічність» конституційних приписів не є єдиним підґрунтям для існування та стабільного розвитку держави.

Крім того, якщо й вести мову про «вічність» у контексті внесення змін до конституцій, то, по-перше, така «вічність» не є аксіомою конституціоналізму, по-друге, передусім ідеться про незмінність конституційних принципів, а не приписів, що їх формулюють.

Як слушно зазначено в Доповіді про конституційні поправки, схваленій Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеційська Комісія) на її 81-му пленарному засіданні, яке відбулося 11–12 грудня 2009 року, CDL-AD(2010)001, «конституціоналізм означає, що загальні правила ефективної реалізації державної влади і захисту індивідуальних прав людини повинні бути стабільними та передбачними та не мають бути легко змінюваними. Це дуже важливо для легітимності конституційного ладу. У той же час, навіть цілком фундаментальні зміни конституції іноді потрібні для того, щоб покращити демократичне управління або прилаштуватись до політичних, економічних і соціальних змін» (друге, третє, четверте речення § 5); «Комісія вважає, що незмінюваність є складним та потенційно спірним конституційним інструментом, який повинен використовуватись з особливою обережністю і застосовуватись тільки до засад демократичного порядку. Конституційна демократія має дозволяти відкрите обговорення реформування навіть її основних принципів і структур управління. Крім того, якщо в конституції закріплені суворі правила щодо поправок, то це, зазвичай, забезпечує належну гарантію проти зловживань — і якщо потрібна більшість, дотримуючись запропонованих процедур, хоче ухвалити реформу, то це є демократичним рішенням, яке загалом не повинно бути обмежено» (§ 218).

Тобто констатована незмінюваність низки приписів Основного Закону України має захищати Український народ, Україну та, власне, Конституцію України, але, звісно, ця незмінюваність не може бути перешкодою в подальшому розвитку національної конституційної ідентичності.

Щодо предмета конституційного контролю

5. За Конституцією України предметом конституційного контролю може бути певний різновид актів права та дій.

Із Рішення, на мою думку, убачається певна юридична невизначеність щодо предмета конституційного контролю в цій справі в аспекті того, чи був таким предметом *акт* (конституційна поправка) та (або) *дія*, тобто процедура розгляду, ухвалення та набрання чинності цією поправкою.

Так, підсумовуючи в абзаці четвертому підпункту 6.1 пункту 6 мотивувальної частини Рішення надане обґрунтування, Конституційний Суд зазначив, що «<...> конституційну процедуру розгляду, ухвалення та набрання чинності Законом не було порушено».

Водночас згідно з пунктом 1 резолютивної частини Рішення констатовано «визнати таким, що відповідає Конституції України (є конституційним), Закон України <...>, оскільки конституційну процедуру розгляду, ухвалення та набрання чинності цим законом не було порушено».

Однак, по-перше, умотивування в Рішенні відсутності порушень конституційної процедури не є тотожним мотивуванню конституційності акта.

Ураховуючи ж ту обставину, що в 2018 році Конституційний Суд у Висновку від 19 червня 2018 року № 2-в/2018 сформулював застереження щодо змісту майбутньої конституційної поправки й ці застереження Верховна Рада України дев'ятого скликання не розглянула, є сумніви щодо істинності цього висновку Конституційного Суду.

По-друге, незрозумілим є сенс твердження про конституційність акта в контексті того, що за юридичною позицією Конституційного Суду йому «належить здійснювати подальший (а posteriori) конституційний контроль щодо конституційних поправок після набрання ними чинності, оскільки відсутність судового контролю за процедурою розгляду та ухвалення відповідних законів <...> може мати наслідком обмеження чи скасування прав і свобод людини і громадянина, ліквідацію незалежності чи порушення територіальної цілісності або зміну конституційного ладу у спосіб, не передбачений Конституцією України» (друге речення підпункту 2.4 пункту 2 мотивувальної частини Рішення).

Тобто повноваження на здійснення подальшого конституційного контролю щодо конституційних поправок умотивовано в Рішенні потребами судового контролю за процедурою, недопущенням застосування способу внесення змін, не встановленого Конституцією України.

Отже, згідно з Рішенням на відміну від *предувального* конституційного контролю *подальший* конституційний контроль передбачає насамперед процедуру розгляду, ухвалення та набрання чинності конституційною поправкою, а не безпосередньо таку поправку, оскільки вона вже є складником «тіла» Конституції України.

6. Погоджуюсь із тим, що Основний Закон України є підставою для здійснення Конституційним Судом конституційного контролю за процедурою розгляду, ухвалення та набрання чинності конституційною поправкою, хоча й є дискусійним позначення такого контролю з використанням терміна «*подальший*», оскільки будь-який інший контроль, зокрема *предувальний*, стосовно процедури не може бути здійснений.

Водночас вважаю, що з метою юридичної визначеності змісту Рішення в частині окреслення предмета конституційного контролю воно мало б містити більш чіткі формулювання стосовно, по-перше, загальних передумов виникнення повноважень Конституційного Суду в здійсненні *подальшого* конституційного контролю щодо чинної конституційної поправки, по-друге, умов для здійснення Конституційним Судом такого виду контролю стосовно приписів статті 80 Конституції України в цьому провадженні.

7. У контексті дискусії щодо предмета конституційного контролю також актуальним, на моє переконання, є питання обґрунтованості юридичної позиції Конституційного Суду, за якою, по-перше, вирізняються дві окремі процедури: конституційна та законодавча, по-друге, стверджується, що орган конституційного контролю перевіряє дотримання під час розгляду та ухвалення актів (законів та конституційних поправок) лише вимог конституційної процедури, визначених приписами виключно Основного Закону України.

Вважаю неправильним таке жорстке розмежування Конституційним Судом двох окремих процедур з огляду на те, що приписи Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» не сформульовані на невідомому та (або) абстрактному підґрунті, а є раціональним і конституційно обумовленим результатом розвитку, деталізації та конкретизації приписів Конституції України, що, як відомо, є основою галузевого законодавства.

Унаслідок цього немає «непереборної стіни» між Конституцією України та законами України, які згідно з презумпцією конституційності є нормативним продовженням якщо не «тіла», то щонайменше духу Конституції України.

Із цих міркувань конституційні процедури розгляду, ухвалення та набрання чинності конституційною поправкою та законами внаслідок приписів як Конституції України, так і законів України, передусім Закону України «Про Регламент Верховної Ради України». Убачається, що саме тому в Рішенні кілька сторінок мотивувальної частини присвячені аналізу відповідних приписів Закону України «Про Регламент Верховної Ради України».

Ураховуючи наведене, можна стверджувати, що якщо орган конституційного контролю виявить порушення приписів Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», що є елементами конституційної процедури розгляду, ухвалення та набрання чинності конституційною поправкою, це буде підставою для висновку про порушення такою процедурою або її окремими складниками Конституції України.

Щодо юридичних наслідків формулювання Конституційним Судом застережень стосовно процедури внесення змін до Конституції України

8. Слід визнати, що пошук вдалої моделі взаємодії між парламентом та органом конституційного контролю є надскладним завданням для більшості демократій, що розвиваються.

Ризик конфлікту між парламентом та органом конституційного контролю значно збільшується у випадках, коли перший намагається не лише ухвалювати закони¹, а й, керуючись певними та потенційно мінливими політичними та (або) світоглядними уподобаннями й міркуваннями, змінити конституцію держави.

Український досвід унесення змін до Конституції України з початком кожного нового «політичного сезону» наочно підтверджує зазначену вище закономірність.

Тому з метою недопущення або щонайменше мінімізації ризиків конституційного конфлікту між парламентом та органом конституційного контролю під час спроб внесення змін до Конституції України в законодавстві та конституційній

¹ У процесі реалізації парламентом виборчих обіцянок політичних партій, які завдяки отриманню парламентської більшості його контролюють.

доктрині України застосовують поняття «застереження до законопроекту про внесення змін до Конституції України». Іншими словами, це застереження є вказівкою Конституційного Суду на змістовну невідповідність між запропонованим у конституційній поправці приписом та приписом або навіть цілою низкою приписів Конституції України.

Такі застереження Конституційний Суд формулює в разі, коли він з тих чи інших причин не вважає за потрібне або не наважується чітко та недвозначно сформулювати у висновку тезу про те, що конституційна поправка не відповідає Конституції України. Як наслідок, зміст конституційної поправки, щодо якої Конституційний Суд сформулював застереження, мав би зазнати відповідних змістовних змін з метою уникнення конфлікту з приписами Конституції України.

9. У абзаці четвертому пункту 4 мотивувальної частини Рішення Конституційний Суд зазначає, що він «*надав Висновок у справі за конституційним зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності Законопроекту вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 19 червня 2018 року № 2-в/2018 (далі — Висновок), у якому Законопроект визнав таким, що відповідає вимогам статей 157 і 158 Конституції України, але висловив ряд застережень*».

Описуючи подальші події з розгляду та ухвалення зазначеної конституційної поправки, Конституційний Суд *de facto* констатує, що Верховна Рада України дев'ятого скликання не розглянула цих застережень органу конституційного контролю.

Не даючи оцінки такому ігноруванню парламентом сформульованих органом конституційного контролю застережень, Конституційний Суд у Рішенні «<...> *робить конституційне застереження стосовно практики підготовки й ухвалення законів про внесення змін до Конституції України, які не мають належних ознак зваженості та послідовності, що іманентно мають бути властивими для ухвалення конституційних поправок*» (перше речення абзацу сьомого підпункту 5.2 пункту 5 мотивувальної частини).

Поважаючи Рішення й уникаючи недоречної іронії стосовно формулювання Конституційним Судом на адресу українського парламенту ще одного конституційного застереження стосовно процедури внесення змін до Конституції України, зауважу, що з Рішення зрозумілий лише загальний сенс викладення такого застереження, однак у ньому не визначені юридичні наслідки формулювання зазначеного застереження в межах цієї справи.

У цьому контексті слід нагадати, що 3 вересня 2019 року Верховна Рада України не лише остаточно ухвалила зміни до статті 80 Конституції України, а й, ухваливши низку законопроектів, розпочала конституційну процедуру розгляду та ухвалення ще 7 (семи) конституційних поправок, які до цього часу перебувають на різних процедурних стадіях.

Із цих міркувань, на мою думку, правильним було би формулювання в Рішенні конституційного застереження не стільки стосовно вже внесеної конституційної поправки², скільки з поглядом «на майбутнє».

² Ураховуючи такі ознаки рішення Конституційного Суду, як обов'язковість та виконаність, не зрозуміло, у який спосіб сформульоване застереження може бути виконане щодо процедури внесення змін до статті 80 Конституції України.

Вважаю, що з цією метою в Рішенні, окрім формулювання нового застереження щодо загальних вимог до конституційної процедури внесення змін до Основного Закону України, по-перше, мало би бути вмотивоване існування конституційного обов'язку Верховної Ради України розглядати надані у висновках органу конституційного контролю застереження щодо недоліків змісту конституційних поправок для узгодження їх змісту з Конституцією України та висновками Конституційного Суду. По-друге, у Рішенні мали би бути сформульовані критерії істотності порушення конституційної процедури внесення змін до Конституції України, у разі порушення яких у Конституційного Суду будуть підстави для визнання процедури або її складників такими, що не відповідають Конституції України.

Щодо пошуку «точки рівноваги» у конституційній процедурі внесення змін до Конституції України

10. Передусім потрібно визнати, що внесення змін до статті 80 Конституції України є довгоочікуваним позитивним результатом спроб утвердження в українському конституціоналізмі одного з різновидів сучасної моделі функційного або обмеженого депутатського імунітету та (або) індемнітету.

Слід також нагадати, що до внесення змін до статті 80 Конституції України твердження про потребу обмеження депутатської недоторканності протягом тривалого часу було стрижнем політичної агітації більшості політичних сил та окремих політиків як учасників виборчих процесів.

11. У цьому конституційному провадженні, на мою думку, значення для Рішення мало також те, що зміни до статті 80 Конституції України стосувались народних депутатів України, тобто Верховної Ради України як представницького органу Українського народу.

Під час ухвалення змін до статті 80 Конституції України і 30 серпня, і 3 вересня 2019 року проголосувала конституційна більшість народних депутатів України з різних політичних сил, що представлені у Верховній Раді України дев'ятого скликання.

Отже, зміни до статті 80 Конституції України отримали високий ступінь демократичної легітимності, і орган конституційного контролю не міг проігнорувати цей факт.

12. Водночас, оцінюючи конституційну процедуру внесення змін до статті 80 Конституції України, Конституційний Суд у Рішенні формулює вже згадане конституційне застереження «<...> стосовно практики підготовки й ухвалення законів про внесення змін до Конституції України, які не мають належних ознак зваженості та послідовності, що іманентно мають бути властивими для ухвалення конституційних поправок. Зокрема, це стосується **реального розведення** в часі двох голосувань Верховною Радою України за законопроект, про що неодноразово зазначав Конституційний Суд України у своїх попередніх юридичних позиціях» (абзац сьомий підпункту 5.2 пункту 5 мотивувальної частини).

У цьому аспекті значущою є така інформація.

Згідно зі стенограмою засідань Верховної Ради України 30 серпня 2019 року о 00:31 було проголосовано проєкт Постанови (реєстраційний номер 1095) про попереднє схвалення законопроєкту (реєстраційний номер 7203) про внесення змін до статті 80 Конституції України (щодо недоторканності народних депутатів України).

Із 363 народних депутатів України «за» проєкт цієї постанови проголосували 247 народних депутатів України — членів фракції політичної партії, серед яких жоден не був народним депутатом України попередніх скликань парламенту.

Своєю чергою, проєкт Закону (реєстраційний номер 7203) про внесення змін до статті 80 Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України було проголосовано в цілому 3 вересня 2019 року об 11:44.

Із 373 народних депутатів України 252 проголосували «за» вказаний проєкт Закону в цілому. Народні депутати України, які проголосували «за», були членами тієї ж фракції політичної партії, які були обрані до парламенту вперше.

При цьому у зв'язку з тривалим процесом формування депутатського корпусу Верховної Ради України дев'ятого скликання, призначення низки народних депутатів України, обраних за списком політичної партії до органів виконавчої влади, кілька народних депутатів України вранці 3 вересня 2019 року після відкриття пленарного засідання лише прийняли присягу народного депутата України, а тому їхнім першим голосуванням у парламенті через півтори години з моменту набуття повноважень було голосування за законопроєкт про внесення змін до статті 80 Конституції України щодо недоторканності народних депутатів України.

Разом з тим останнє пленарне засідання другої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання було проведено 17 січня 2020 року. Тобто часовий проміжок для можливого ухвалення проєкту конституційної поправки в цілому становив кілька місяців.

13. Чи є можливість, з огляду щонайменше на зазначені обставини, стверджувати про зваженість і послідовність в ухваленні конституційної поправки до статті 80 Конституції України та про реальне розведення в часі двох голосувань Верховної Ради України?

Вважаю, що процедура ухвалення Верховною Радою України дев'ятого скликання конституційної поправки до статті 80 Конституції України не мала ознак зваженості й послідовності.

Своєю чергою, розведення в часі двох голосувань Верховною Радою України за законопроєкт про внесення змін до статті 80 Конституції України лише на кілька календарних днів³ на самому початку функціонування істотно оновленого складу парламенту має ознаки формального, а не реального.

Така практика голосування за конституційну поправку є хибним кроком у формуванні національної конституційної культури та традиції, оскільки вона суперечить низці конституційних цінностей, зокрема принципам демократії, верховенства права, вимозі стабільності конституційно-правового регулювання та ігнорує потребу забезпечення Конституції України від швидких та необдуманих змін.

³ 30 серпня 2019 року та 3 вересня 2019 року.

Заклучні висновки та міркування

14. У контексті дискусії щодо засад, підґрунтя та процедур внесення змін до конституцій доречними є висловлювання Штефана Холмса (*Stephen Holmes*) та Касса Санстейна (*Cass R. Sunstein*) про те, що «<...> конституції не лише обмежують владу і запобігають тиранії; вони також створюють та направляють владу і запобігають анархії. Більш зрозуміло, ліберальні конституції покликані допомогти вирішити цілу низку політичних проблем: тиранію, корупцію, анархію <...> політична легітимність в ліберальних системах, у кінцевому рахунку залежить від можливості внести зміни. Легітимність ліберальної конституції має аналогічне підґрунтя, як це не парадоксально, в можливості її перегляду. Її ухвалюють або вона заслуговує на ухвалення в певній мірі у зв'язку з тим, що вона може бути змінена»⁴.

Отже, з огляду на зміст попередньої та чинної редакцій статті 80 Конституції України, потребу в справжньому, а не удаваному врахуванні загальноєвропейських цінностей конституційна правка, що була складником предмета конституційного контролю в цій справі, могла та мала бути внесена до Основного Закону України.

Водночас вважаю, що застосований на початку функціонування Верховної Ради України дев'ятого скликання політико-правовий спосіб внесення змін до Конституції України завдав шкоди інституційній та функційній спроможності українського парламенту.

15. У цій справі Венеційська Комісія надала Конституційному Суду висновок *amicus curiae*, затверджений на 131-му Пленарному засіданні, яке відбулося 17–18 червня 2022 року (CDL-AD (2022)012), у якому, зокрема, зазначено про те, що «якщо закон про внесення змін до Конституції буде визнано неконституційним через процедурні порушення, розумно було б надати можливість парламентові повторно здійснити процедуру ухвалення, щоб уникнути повного скасування акта установчої влади. Таке тлумачення було б достатнім, щоб збалансувати те, що Венеційська Комісія називає „частково антагоністичними конституційними цінностями народного суверенітету й правовладдя“» (§ 64).

Вважаю, що наведене розуміння можливого змісту Рішення узгіднено з приписами Конституції України, а тому Конституційний Суд мав змогу розв'язати цю справу в такий спосіб.

Суддя
Конституційного Суду України

Олег ПЕРВОМАЙСЬКИЙ

⁴ S. Holmes and C. Sunstein. The Politics of Constitutional Revision in Eastern Europe. *Responding to Imperfection. The Theory and Practice of Constitutional Amendment*. Princeton University Press : 1995. P. 275–306.

ІМЕНЕМ УКРАЇНИ

РІШЕННЯ

Конституційного Суду України

Другий сенат

**у справі за конституційною скаргою
Приватного акціонерного товариства «Одестеплокомуненерго»
щодо відповідності Конституції України (конституційності)
окремого припису статті 37 Закону України
«Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно
та їх обтяжень» (щодо непорушності права власності)**

Київ
16 листопада 2022 року
№ 9-р(II)/2022

Справа № 3-270/2019(6302/19)

Другий сенат Конституційного Суду України у складі:

Головатий Сергій Петрович (голова засідання),
Городовенко Віктор Валентинович,
Лемак Василь Васильович,
Мойсик Володимир Романович,
Первомайський Олег Олексійович (доповідач),
Сліденко Ігор Дмитрович,
Юровська Галина Валентинівна,

розглянув на пленарному засіданні справу за конституційною скаргою Приватного акціонерного товариства «Одестеплокомуненерго» щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту «а» пункту 2 частини шостої статті 37 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1 липня 2004 року № 1952-IV (Відомості Верховної Ради України, 2004 р., № 51, ст. 553) зі змінами.

Заслухавши суддю-доповідача Первомайського О. О. та дослідивши матеріали справи, у тому числі позиції, що їх висловили: Голова Верховної Ради України Разумков Д. О., заступник Міністра юстиції України Горовець Є. М.; члени Науково-консультативної ради Конституційного Суду України: доктор

юридичних наук, професор Васильєва В. А., доктор юридичних наук, професор Коструба А. В., а також науковці: Київського національного університету імені Тараса Шевченка — доктор юридичних наук Харченко Г. Г.; Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого — доктор юридичних наук, професор Яроцький В. Л.; Національного університету «Одеська юридична академія» — доктор юридичних наук, професор Харитонов Є. О., доктор юридичних наук, професор Біла-Тіунова Л. Р.; Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана — доктор юридичних наук, професор Омельченко А. В.; Харківського національного університету внутрішніх справ — доктор юридичних наук, професор Шатрава С. О.; Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України — кандидат юридичних наук, доцент Севрюкова І. Ф.; спеціальні радники Конституційного Суду України — Мірослав Гранат, Александру Тенасе, Георгій Папуашвілі, Конституційний Суд України

у с т а н о в и в:

1. Приватне акціонерне товариство «Одестеплокомуненерго» (далі — Товариство) звернулося до Конституційного Суду України з клопотанням розглянути питання про відповідність Конституції України (конституційність) підпункту «а» пункту 2 частини шостої статті 37 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1 липня 2004 року № 1952-IV зі змінами (далі — Закон).

У підпункті «а» пункту 2 частини шостої статті 37 Закону зазначено, що за результатами розгляду скарги Міністерство юстиції України та його територіальні органи ухвалюють мотивоване рішення про задоволення (повне чи часткове) скарги у спосіб ухвалення рішення про «скасування рішення про державну реєстрацію прав».

1.1. Як убачається з конституційної скарги та долучених до неї матеріалів, у жовтні 2016 року та червні 2017 року державні реєстратори прав на нерухоме майно (далі — державні реєстратори) здійснили державну реєстрацію права власності Товариства на об'єкт незавершеного будівництва.

Департамент комунальної власності Одеської міської ради (далі — Департамент) 8 вересня 2017 року звернувся до Міністерства юстиції України зі скаргою, у якій заявив клопотання про скасування рішень державних реєстраторів про державну реєстрацію права власності Товариства, посилаючись, зокрема, на те, що «Одеська міська рада в особі КП „Теплопостачання міста Одеса“ є титульним власником» майна, право власності на яке зареєстровано за Товариством, тому «у результаті проведення незаконних реєстраційних дій з власності територіальної громади міста Одеси вибуло комунальне майно».

На підставі оспорюваного припису Закону Міністерство юстиції України наказом «Про скасування рішень про державну реєстрацію прав та їх обтяжень» від 21 вересня 2017 року № 2955/5 задовольнило скаргу Департаменту та скасувало рішення державних реєстраторів про державну реєстрацію права власності Товариства на нерухоме майно.

1.2. Суб'єкт права на конституційну скаргу вважає, що оспорюваний припис Закону надає Міністерству юстиції України повноваження з «позбавлення особи права власності шляхом скасування державної реєстрації на підставі помилок, допущених державним реєстратором речових прав (тобто на підставі обставин, які не можуть залежати від особи, право приватної власності якої підлягає реєстрації) <...> тим самим порушуючи ч. 4 ст. 41 Конституції України, згідно якої право власності є непорушним».

Крім того, на думку Товариства, оспорюваний припис Закону «передбачає відповідальність особи — власника нерухомого майна — за помилки, допущені державним реєстратором як представником держави», унаслідок чого оспорюваний припис Закону «...є абсолютно протилежним до змісту ч. 2 ст. 3 Конституції України, оскільки визначає відповідальність особи за дії Держави».

Аргументуючи свої твердження, Товариство посилається на окремі приписи Конституції України, рішення Європейського суду з прав людини, Закон, Цивільний кодекс України (далі — Кодекс), інші акти права, а також судові рішення, ухвалені в його справі.

1.3. Голова Верховної Ради України, обґрунтовуючи конституційність оспорюваного припису Закону, зазначив, що, «приймаючи положення Закону України № 1952-IV в частині запровадження адміністративного порядку оскарження рішень, дій та бездіяльності суб'єктів публічного права з надання адміністративних послуг шляхом звернення до органів юстиції та прийняття рішення на підставі об'єктивного вирішення справ, зокрема у формі скасування рішення про державну реєстрацію, Верховна Рада України діяла відповідно до своїх конституційних повноважень з метою створення ефективного інструменту захисту та поновлення порушеного права власності».

1.4. У поясненнях Міністерства юстиції України наголошено на тому, що «потреба виправити „помилку“ не повинна непропорційним чином втручатись у нове право, добросовісно набуте особою, яка покладалась на легітимність дій державного органу». Тому Міністерство юстиції України вважає, що «ризик будь-якої помилки державного органу повинен покладатись на саму державу, а помилки не можуть виправляти за рахунок осіб, яких вони стосуються».

1.5. Товариство порушило перед Конституційним Судом України питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) підпункту «а» пункту 2 частини шостої статті 37 Закону.

Дослідивши зміст конституційної скарги, Конституційний Суд України встановив, що вона містить доводи щодо невідповідності Конституції України лише окремого припису підпункту «а» пункту 2 частини шостої статті 37 Закону, а саме «скасування рішення про державну реєстрацію прав».

1.6. Конституційний Суд України враховує, що підпунктом 14 пункту 2 розділу I Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення механізму протидії рейдерству» від 12 травня 2022 року № 2255-IX (далі — Закон № 2255) статтю 37 Закону було викладено в новій редакції.

Унаслідок цього підпункт «а» пункту 2 частини шостої статті 37 Закону викладено в пункті 1 частини сьомої статті 37 Закону в редакції Закону № 2255, а саме «скасування рішення державного реєстратора, скасування рішення територіального органу Міністерства юстиції України».

Даючи оцінку змінам до статті 37 Закону в контексті збереження предмета конституційного контролю в цій справі, Конституційний Суд України керується передусім міркуванням, що внесення змін до нормативних актів для їх удосконалення є звичайною й за певних умов бажаною рисою нормотворчої діяльності.

Водночас унесення змін до законів та інших нормативних актів не є підставою для закриття конституційного провадження в разі, коли предметом конституційного контролю є припис, який не втратив чинності, а лише або був викладений у незмінній редакції в іншій структурній частині акта, або зазнав таких змін, що не впливають на його сутнісний зміст. У цих випадках Конституційний Суд України для захисту Конституції України та конституційних прав і свобод продовжує розгляд справи по суті.

1.7. Товариство оспорує окремих припис статті 37 Закону в редакції Закону України «Про внесення змін до Закону України „Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень“ та деяких інших законодавчих актів України щодо децентралізації повноважень з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 26 листопада 2015 року № 834-VIII, що визначає повноваження Міністерства юстиції України у сфері державної реєстрації речових прав, а саме «скасування рішення про державну реєстрацію прав».

Натомість стаття 37 Закону в редакції Закону № 2255 визначає таке повноваження Міністерства юстиції України, як «скасування рішення державного реєстратора» (пункт 1 частини сьомої).

Констатуючи текстуальну відмінність між наведеними приписами Закону та Закону в редакції Закону № 2255, Конституційний Суд України бере до уваги, що згідно з пунктом 1 частини другої статті 37 Закону в редакції Закону № 2255 Міністерство юстиції України розглядає «скарги на рішення державного реєстратора про державну реєстрацію прав». Тобто в обох приписах Закону та Закону в редакції Закону № 2255 ідеться про те саме повноваження Міністерства юстиції України.

Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України дійшов висновку, що оспорюваний припис Закону та припис Закону в редакції Закону № 2255 за змістом є тотожними, тому предметом конституційного контролю в цій справі є окремих припис пункту 1 частини сьомої статті 37 Закону в редакції Закону № 2255 «скасування рішення державного реєстратора» (далі — оспорюваний припис статті 37 Закону).

2. Розв'язуючи питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) оспорюваного припису статті 37 Закону, Конституційний Суд України виходить із такого.

2.1. За Конституцією України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави; держава відповідає перед людиною за

свою діяльність; утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (частина друга статті 3); в Україні визнається і діє принцип верховенства права (частина перша статті 8); держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання; усі суб'єкти права власності рівні перед законом (частина четверта статті 13); правовий режим власності визначається виключно законами України (пункт 7 частини першої статті 92).

Згідно зі статтею 41 Основного Закону України кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності (частина перша); ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності; право приватної власності є непорушним (частина четверта).

2.2. Конституційний Суд України сформулював низку юридичних позицій, що є застосовними й у цьому конституційному провадженні:

— «відповідно до Конституції України та загальновизнаних принципів і норм міжнародного права визнання, дотримання і захист права власності є обов'язком держави» (абзац перший пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 16 жовтня 2008 року № 24-рп/2008);

— «конституційний імператив щодо непорушності права приватної власності скеровано насамперед на убезпечення власника від протиправного втручання в здійснення ним своїх прав щодо володіння, користування та розпорядження належним йому майном вільно та на власний розсуд» [друге речення абзацу одинадцятого пункту 4 мотивувальної частини Рішення від 22 червня 2022 року № 6-р(II)/2022].

2.3. Конституційний Суд України враховує Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі — Конвенція), згоду на обов'язковість якої надала Верховна Рада України, та практику тлумачення й застосування Конвенції Європейським судом з прав людини, юрисдикцію якого визнала Україна.

Як зазначив Конституційний Суд України в Рішенні від 22 червня 2022 року № 6-р(II)/2022, приписи статті 41 Конституції України щодо права кожного володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, щодо заборони протиправного позбавлення права власності узгіднені з приписами статті 1 Першого протоколу до Конвенції (абзац другий пункту 5 мотивувальної частини).

За статтею 1 Першого протоколу до Конвенції кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном; ніхто не може бути позбавлений його/її власності інакше як в інтересах суспільства й на умовах, що їх визначено законом і загальними принципами міжнародного права (абзац перший).

Застосовуючи наведений припис статті 1 Першого протоколу до Конвенції, Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях неодноразово та послідовно наголошував на тому, що втручання держави у право мирного володіння майном має відповідати певним критеріям, а саме: воно має відповідати принципів законності й переслідувати правомірну (легітимну) мету за допомогою засобів, які є достатньо домірними (пропорційними) меті, яку мають досягти [рішення Європейського суду з прав людини у справі *Beyeler v. Italy* від 5 січня 2000 року (заява № 33202/96), §§ 108–114].

3. За частиною другою статті 41 Основного Закону України «право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом».

Згідно з юридичною позицією, що її сформулював Конституційний Суд України, «право власності виникає лише за наявності певних юридичних фактів та за умови формування правового статусу конкретного власника, надання йому юридично забезпеченої можливості діяти у передбачених законом межах» (друге речення абзацу третього підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 12 лютого 2002 року № 3-рп/2002).

3.1. Для розв'язання питання щодо відповідності Конституції України (конституційності) оспорюваного припису статті 37 Закону Конституційний Суд України зважає на юридичне значення державної реєстрації прав на нерухоме майно та їх обтяжень у контексті набуття та припинення права власності на таке майно.

Статтю 11 Кодексу визначено підстави виникнення цивільних прав та обов'язків, зокрема договори та інші правочини тощо.

За частиною першою статті 328 Кодексу «право власності набувається на підставах, що не заборонені законом, зокрема із правочинів».

Відповідно до статті 182 Кодексу «право власності та інші речові права на нерухомі речі, обтяження цих прав, їх виникнення, перехід і припинення підлягають державній реєстрації» (частина перша); «порядок проведення державної реєстрації прав на нерухомість та підстави відмови в ній встановлюються законом» (частина четверта).

Абзацом третім частини другої статті 331 Кодексу встановлено, що якщо право власності на нерухоме майно відповідно до закону підлягає державній реєстрації, право власності виникає з моменту державної реєстрації.

Згідно з преамбулою Закону цей нормативний акт регулює відносини, що виникають у сфері державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, і спрямований на забезпечення визнання та захисту державою таких прав.

Відповідно до пункту 1 частини першої статті 2 Закону державна реєстрація речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень (далі — державна реєстрація прав) є офіційним визнанням і підтвердженням державою фактів набуття, зміни або припинення речових прав на нерухоме майно, обтяжень таких прав шляхом внесення відповідних відомостей до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно (далі — Державний реєстр прав).

Таким чином, укладення договору або вчинення іншого правочину, спрямованого на набуття особою права власності на нерухоме майно, не є достатнім юридичним фактом для виникнення у неї права власності.

Набуття права власності на нерухоме майно ґрунтується на кількох юридичних фактах: підставі виникнення права власності в розумінні статті 11 Кодексу (договір та інший правочин тощо), рішенні щодо державної реєстрації прав, відповідному реєстраційному записі в Державному реєстрі прав. Зазначені юридичні факти в сукупності є правотвірним складним юридичним фактом.

Отже, за чинним законодавством України особа набуває право власності на нерухоме майно та має змогу повноцінно його здійснювати, зокрема у спосіб розпорядження своєю власністю, після державної реєстрації права власності на нерухоме майно, тобто ухвалення рішення щодо державної реєстрації права

власності на нерухоме майно, внесення та подальшого збереження (наявності) відповідного реєстраційного запису в Державному реєстрі прав.

4. Конституційний Суд України констатував, що зміст права власності охоплює права володіння, користування і розпорядження власником своїм майном, які він здійснює на власний розсуд (абзац перший пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 9 листопада 2011 року № 14-рп/2011).

Розглядаючи питання допустимих меж обмеження гарантованого Конституцією України права власності, Конституційний Суд України зазначав, що право власності не є абсолютним, тобто може бути обмежене, однак втручання у це право може здійснюватися лише на підставі закону з дотриманням принципу юридичної визначеності та принципу пропорційності, який вимагає досягнення розумного співвідношення між інтересами особи та суспільства; при обмеженні права власності в інтересах суспільства пропорційними можуть вважатися такі заходи, які є менш обтяжливими для прав і свобод приватних осіб з-поміж усіх доступних для застосування заходів [абзац сьомий підпункту 2.3 пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 5 червня 2019 року № 3-р(І)/2019].

4.1. Оцінюючи конституційність оспорюваного припису статті 37 Закону, Конституційний Суд України виходить передусім з того, що право власності є природним правом особи.

На виконання вимог частини другої статті 3, частини четвертої статті 13, статті 41, пунктів 1, 7 частини першої статті 92 Конституції України держава зобов'язана не лише належним чином унормувати відносини власності, а й, застосовуючи сукупність усіх юридичних засобів, забезпечити функціонування ефективного механізму здійснення та захисту права власності, оскільки гарантування особи державою вільного та на власний розсуд здійснення права власності є передумовою реалізації інших конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Отже, згідно з Конституцією України, юридичними позиціями Конституційного Суду України, Конвенцією та практикою Європейського суду з прав людини право власності не є абсолютним і може зазнавати обмежень. Однак будь-яке втручання у право власності має ґрунтуватися на законі, мати правомірну мету та бути домірним.

4.2. В оспорюваному приписі статті 37 Закону визначено, що в разі задоволення скарги на рішення, дії або бездіяльність у сфері державної реєстрації прав або підтвердження факту використання ідентифікаторів доступу державного реєстратора до Державного реєстру прав іншими особами Міністерство юстиції України його територіальні органи ухвалюють рішення про «скасування рішення державного реєстратора».

Отже, повноваження Міністерства юстиції України щодо скасування рішення про державну реєстрацію прав ґрунтується на Законі.

4.3. З'ясовуючи правомірність мети оспорюваного припису статті 37 Закону, Конституційний Суд України виходить із того, що згідно з Конституцією України держава зобов'язана забезпечувати захист прав усіх суб'єктів права власності

і господарювання (частина четверта статті 13); право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом (частина друга статті 41).

Конституційний Суд України в цьому контексті зазначав: «Посутнє тлумачення <...> приписів Основного Закону України дозволяє стверджувати, що юридичні інститути будь-якої країни конституційної демократії не є підґрунтям для набуття права власності або права добросовісного володіння внаслідок злочинної або іншої протиправної діяльності, оскільки подібне унормування суспільних відносин суперечило би конституційному ладу, порушувало би публічний порядок та права власників і добросовісних володільців, які є потерпілими від такої діяльності» (абзац другий підпункту 5.5 пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 30 червня 2022 року № 1-р/2022).

У розвитку наведених конституційних приписів та юридичної позиції Конституційного Суду України в частині першій статті 3 Закону визначено засади державної реєстрації прав:

- «1) гарантування державою об'єктивності, достовірності та повноти відомостей про зареєстровані права на нерухоме майно та їх обтяження;
- 2) обов'язковість державної реєстрації прав у Державному реєстрі прав;
- 2¹) одночасність вчинення нотаріальної дії з нерухомим майном, об'єктом незавершеного будівництва та державної реєстрації прав;
- 3) публічність державної реєстрації прав;
- 4) внесення відомостей до Державного реєстру прав виключно на підставах та в порядку, визначених цим Законом;
- 5) відкритість та доступність відомостей Державного реєстру прав».

Отже, визначений у Законі, Кодексі та інших актах права порядок набуття права власності на нерухоме майно має забезпечувати власників від порушення їх прав та від безпідставного набуття прав недобросовісними набувачами внаслідок, зокрема, учинення злочинних, інших неправомірних та (або) недобросовісних дій, спрямованих на захоплення чужого майна, а також унаслідок ухвалення помилкових або незаконних рішень та дій у сфері державної реєстрації прав тощо.

На підставі наведеного Конституційний Суд України дійшов висновку, що встановлені оспорюваним приписом статті 37 Закону та іншими приписами Закону можливість оскарження рішень, дій або бездіяльності у сфері державної реєстрації прав та повноваження Міністерства юстиції України щодо розгляду цих скарг та ухвалення за результатами такого розгляду рішень свідчать про правомірність мети Закону — забезпечення захисту державою права власності як однієї з конституційних цінностей.

4.4. В Україні визнається і діє принцип верховенства права (частина перша статті 8 Конституції України).

Конституційний Суд України в Рішенні від 18 червня 2020 року № 5-р(II)/2020 зазначив: «<...> однією з вимог принципу верховенства права (правовладдя) є вимога юридичної визначеності (як принцип), на що Конституційний Суд України неодноразово вказував у своїх висновках і рішеннях. Принцип юридичної визначеності є істотно важливим у питаннях <...> дієвості верховенства права (правовладдя).

Одним зі складових елементів загального принципу юридичної визначеності є вимога (як принцип) передбачності приписів права» (абзац перший, перше речення абзацу другого підпункту 2.1.1 підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини).

У Доповіді про правовладдя, схваленій Європейською Комісією «За демократію через право» (Венеційська Комісія) на її 86-му пленарному засіданні, яке відбулося 25–26 березня 2011 року [CDL-AD(2011)003rev], указано, що «юридична визначеність вимагає, щоб юридичні норми були зрозумілими й точними, а також, щоб їхньою метою було забезпечення передбачності ситуацій та правовідносин» (перше речення § 46).

Як зазначено в Спеціальному дослідженні Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія) «Мірило правовладдя», «передбачність означає не лише те, що приписи акта права мають бути <...> передбачними за своїми наслідками: їх має бути сформульовано з достатньою чіткістю та зрозумілістю, аби суб'єкти права мали змогу впорядкувати свою поведінку згідно з ними» [CDL-AD(2016)007, пункт II.B.3.58].

Тобто юридична визначеність тлумачиться як чіткість та зрозумілість у викладенні норм актів права, унаслідок чого кожна особа має впевненість у розумній стабільності норм права, передбачності ситуацій та інших юридичних наслідків застосування таких норм.

4.5. Конституційний Суд України в Рішенні від 21 липня 2021 року № 3-р(II)/2021 зазначив, що «принцип верховенства права, зокрема така його вимога, як принцип домірності, є взаємопов'язаними фундаментальними засадами функціонування усїєї юридичної системи України» (перше речення абзацу четвертого пункту 3 мотивувальної частини).

Тобто втручання держави в конституційне право можливе на підставі приписів, що відповідають вимозі юридичної визначеності, та лише за допомогою засобів, які є домірними.

Даючи оцінку оспорюваного припису статті 37 Закону в зазначеному аспекті, Конституційний Суд України констатує, що ухвалення Міністерством юстиції України рішення про скасування державної реєстрації права власності на нерухоме майно може бути кваліфіковане як припинення офіційного визнання і підтвердження державою юридичного факту набуття особою такого права, унаслідок чого до Державного реєстру прав уносять запис про скасування державної реєстрації права власності.

Отже, унаслідок внесення реєстраційного запису про скасування державної реєстрації права власності до Державного реєстру прав Товариство втрачає можливість вільно та на власний розсуд розпоряджатись нерухомим майном у спосіб його відчуження, оскільки за чинним законодавством України відчуження нерухомого майна можливе лише в разі наявності реєстраційного запису про державну реєстрацію права власності на таке майно.

4.6. Конституційний Суд України, перевіряючи оспорюваний припис статті 37 Закону на відповідність Конституції України (конституційність), бере до уваги також те, що в ньому немає чіткої та зрозумілої вказівки на юридичні наслід-

ки ухвалення Міністерством юстиції України рішення про скасування рішення про державну реєстрацію права власності в аспекті визначення особи власника майна.

Застосування Міністерством юстиції України оспорюваного припису статті 37 Закону хоч і не позбавляє Товариство права власності на нерухоме майно, проте внаслідок скасування рішення про державну реєстрацію прав та внесення до Державного реєстру прав реєстраційного запису про скасування державної реєстрації прав держава офіційно не визнає та не підтверджує наявності в Товариства права власності на нерухоме майно. Унаслідок скасування Міністерством юстиції України рішення про державну реєстрацію права власності Товариство, яке набуло право власності на нерухоме майно з моменту державної реєстрації права, не може розумно передбачити юридичні наслідки застосування оспорюваного припису статті 37 Закону щодо припинення або збереження за ним права власності на набуте нерухоме майно, оскільки ухвалення такого рішення Міністерством юстиції України було результатом розгляду скарги, поданої в інтересах іншого можливого власника цього майна — територіальної громади міста Одеси.

Отже, ухвалення Міністерством юстиції України на підставі оспорюваного припису статті 37 Закону рішення про скасування рішення про державну реєстрацію права власності спричиняє юридичну невизначеність у відносинах власності та обмежує Товариство в розпорядженні майном.

4.7. За частиною другою статті 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави (перше речення); держава відповідає перед людиною за свою діяльність (друге речення).

Конституційний Суд України сформулював юридичні позиції, згідно з якими «держава різними правовими засобами забезпечує захист прав і свобод людини і громадянина в особі органів законодавчої, виконавчої і судової влади та інших державних органів, які здійснюють свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України» (друге речення абзацу другого пункту 3 мотивувальної частини Рішення від 23 травня 2001 року № 6-рп/2001); «Конституція України закріпила принцип відповідальності держави перед людиною за свою діяльність, який проявляється передусім у конституційному визначенні обов'язків держави (статті 3, 16, 22)» (перше речення абзацу четвертого пункту 2 мотивувальної частини Рішення від 30 травня 2001 року № 7-рп/2001).

На виконання вимог Конституції України держава має втілювати у своїй діяльності конституційний принцип її відповідальності перед людиною та присутньо пов'язаний із ним принцип «добропорядного врядування» (*good governance*), що полягає в обов'язку держави втілити у своїй діяльності фундаментальні засади побудови, організації та реалізації державної влади для утвердження правдивої демократії, додержання людських прав та верховенства права (правовладдя) як загальноєвропейських цінностей.

4.8. Як зазначив Європейський суд з прав людини в рішенні у справі *Краєва проти України* від 13 січня 2022 року (заява № 72858/13), щоб відповідати статті 1 Першого протоколу до Конвенції, захід втручання має відповідати трьом умовам:

він має бути правомірним (ґрунтуватись на приписі права), переслідувати правомірну мету та забезпечувати справедливий баланс між загальними інтересами суспільства й фундаментальними правами особи (§ 24).

Цю позицію сформульовано і в інших рішеннях Європейського суду з прав людини: «<...> будь-яке втручання у мирне володіння майном повинно відбуватися з дотриманням справедливого балансу між вимогами загальних інтересів суспільства та вимогами захисту фундаментальних прав особи. <...> Необхідного балансу не буде досягнуто, якщо на відповідну особу буде покладено індивідуальний і надмірний тягар <...>. Іншими словами, має існувати розумне співвідношення домірності між засобами, що їх було застосовано, та метою, яку прагнуть досягти» [рішення у справі *East/West Alliance Limited v. Ukraine* від 23 січня 2014 року (заява № 19336/04), § 168]; «Захід втручання в право на мирне володіння майном повинен відповідати „справедливому балансу“ між вимогами загального інтересу суспільства та вимогами захисту фундаментальних прав особи <...>. Зокрема, має бути розумне співвідношення домірності між засобами, що їх було застосовано, та метою, яку прагнуть досягти за допомогою будь-яких заходів, вжитих державою, зокрема заходів, що позбавляють особу її майна <...>» [рішення у справі *Scordino v. Italy (№ 1)* від 29 березня 2006 року (заява № 36813/97), § 93]; «<...> незалежно від того, чи становило втручання, про яке йдеться, „позбавлення“ майна, у контексті цієї справи застосовуються однакові принципи. Зокрема, для того, щоб цей захід відповідав Конвенції, він мав бути правомірним і таким, що забезпечує справедливий баланс між суспільними інтересами та інтересами заявника <...>» [рішення у справі *Рисовський проти України* від 20 жовтня 2011 року (заява № 29979/04), § 68].

Також, на думку Європейського суду з прав людини, «<...> скасування прав власності, наданих помилково, принцип „добропорядного врядування“ може покласти на органи влади зобов'язання діяти негайно, з метою виправлення своєї помилки, а також вимагати виплати адекватної компенсації або іншого виду відповідного відшкодування попереднім добросовісним володільцям <...>» [рішення у справі *Кривенький проти України* від 16 лютого 2017 року (заява № 43768/07), § 45]; «<...> Принцип „добропорядного врядування“, як правило, не повинен перешкоджати органам влади виправляти випадкові помилки, навіть ті, що є результатом їх власної недбалості <...>. Інакше це означало б, серед іншого, санкцію за неналежний розподіл обмежених державних ресурсів, що як таке суперечило б суспільним інтересам <...>. З іншого боку, потреба виправити стару „помилку“ не повинна становити втручання, яке є не домірним, у здійсненні нового набутого права особи, яка добросовісно покладалася на легітимність дій державного органу» [рішення у справі *Рисовський проти України* від 20 жовтня 2011 року (заява № 29979/04), § 71].

4.9. Ураховуючи приписи Конституції України, юридичні позиції Конституційного Суду України, Конвенцію та практику Європейського суду з прав людини, Конституційний Суд України стверджує, що норми-принципи, сформульовані в частині другій статті 3, частині першій статті 8 Конституції України, зобов'язують державу гарантувати і забезпечити права і свободи людини у спосіб

та в межах, визначених Конституцією та законами України, а також утриматись від притягнення особи до юридичної відповідальності або застосування до неї інших надмірних санкцій у разі помилкових або незаконних рішень, дій або бездіяльності органів державної влади та інших органів або осіб, які виконують функції держави.

Конституційний Суд України виходить із того, що держава, виконуючи свій головний обов'язок — утвердження і забезпечення прав і свобод людини — та підтримуючи дієвість принципу верховенства права (правовладдя), повинна не лише утриматись від застосування надмірних засобів втручання у право власності та інше добросовісне володіння, але й ужити належних заходів для забезпечення можливості вільно та на власний розсуд здійснювати їх кожному, хто перебуває під її юрисдикцією, з урахуванням меж здійснення таких прав, що їх встановлено законом, приписи якого відповідають принципу юридичної визначеності, спрямовані на досягнення правомірної мети та є домірними.

З наведених міркувань убачається, що оспорюваний припис статті 37 Закону та інші приписи чинного законодавства України, що регулюють відносини державної реєстрації прав власності, мають відповідати вимогам норм-принципів Конституції України.

4.10. Конституційний Суд України вважає, що скасування Міністерством юстиції України рішення про державну реєстрацію права власності Товариства є втручанням у його право власності, оскільки в разі відсутності відповідного запису в Державному реєстрі прав Товариство не може вільно та на власний розсуд розпоряджатися своєю власністю. Крім того, ухвалення Міністерством юстиції України такого рішення припиняє офіційне визнання і підтвердження державою наявності в Товариства права власності на нерухоме майно та юридичного факту набуття цього права, унаслідок чого сама наявність у Товариства права власності є сумнівною.

Конституційний Суд України констатує правомірність мети втручання у право власності Товариства для захисту публічного інтересу в унеможливленні набуття права власності на нерухоме майно внаслідок помилкових або протиправних дій державних реєстраторів та (або) інших осіб, оскільки «жодний припис Основного Закону України не гарантує захисту незаконного та недобросовісного володіння майном, тимчасово набутого внаслідок злочинної або іншої протиправної діяльності» (абзац третій підпункту 5.5 пункту 5 мотивувальної частини Рішення від 30 червня 2022 року № 1-р/2022).

Однак держава, втручаючись у право власності Товариства, має враховувати потребу забезпечення під час такого втручання «справедливого балансу» в захисті зазначеного публічного інтересу та захисті права власності як одного з фундаментальних прав та зобов'язана досягти домірності в застосуванні юридичних засобів, за допомогою яких власника для задоволення певного публічного інтересу або позбавляють, або обмежують у здійсненні належного йому права власності.

Конституційний Суд України також звертає увагу на те, що підставою для скасування рішення державного реєстратора були помилкові дії та рішення самого

державного реєстратора, а не помилки або протиправні дії Товариства, а також що оспорюваний припис статті 37 Закону не надає Міністерству юстиції України повноваження ухвалювати рішення, не пов'язане зі скасуванням державної реєстрації права власності Товариства, та (або) рішення щодо виплати Товариству компенсації чи іншого виду належного відшкодування у зв'язку з тим, що втручання в його право власності відбулось унаслідок помилкових дій та рішень державного реєстратора, тобто суб'єкта, який учиняв дії та ухвалював рішення на виконання функцій держави.

4.11. Ураховуючи наведене, Конституційний Суд України вважає, що оспорюваний припис статті 37 Закону всупереч принципам «відповідальності держави перед людиною» та «добропорядного врядування» не встановлює домірних засобів втручання у право власності у випадках, коли підставою для скасування рішення про державну реєстрацію прав є помилкові рішення та дії державного реєстратора.

Сукупність інших зазначених у цьому Рішенні міркувань дає Конституційному Суду України підстави для висновку, що оспорюваний припис статті 37 Закону також суперечить юридичній визначеності як складникові конституційного принципу верховенства права (правовладдя).

Отже, оспорюваний припис статті 37 Закону суперечить частині другій статті 3, частині першій статті 8, частинам першій, четвертій статті 41 Конституції України.

5. Згідно з частиною другою статті 152 Конституції України, статтею 91 Закону України «Про Конституційний Суд України» закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення.

З огляду на те, що після визнання неконституційним оспорюваного припису статті 37 Закону виникне потреба в тому, щоб Верховна Рада України вноرمувала відповідний сегмент суспільних відносин для удосконалення механізму забезпечення державою захисту права власності у сфері державної реєстрації прав, Конституційний Суд України вважає за доцільне відтермінувати втрату чинності оспорюваним приписом статті 37 Закону.

Ураховуючи викладене та керуючись статтями 147, 150, 151¹, 151², 152, 153 Конституції України, відповідно до статей 7, 32, 36, 65, 67, 74, 84, 88, 89, 91, 92, 94, 97 Закону України «Про Конституційний Суд України»

Конституційний Суд України **у х в а л и в:**

1. Визнати таким, що не відповідає Конституції України (є неконституційним), припис пункту 1 частини сьомої статті 37 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1 липня 2004 року № 1952-IV в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких за-

конів України щодо удосконалення механізму протидії рейдерству» від 12 травня 2022 року № 2255-ІХ, а саме «скасування рішення державного реєстратора».

2. Окремий припис пункту 1 частини сьомої статті 37 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1 липня 2004 року № 1952-ІV в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення механізму протидії рейдерству» від 12 травня 2022 року № 2255-ІХ, визнаний неконституційним, втрачає чинність через шість місяців з дня ухвалення цього Рішення.

3. Верховній Раді України протягом шести місяців з дня ухвалення цього Рішення привести нормативне регулювання, установлене пунктом 1 частини сьомої статті 37 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1 липня 2004 року № 1952-ІV в редакції Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо удосконалення механізму протидії рейдерству» від 12 травня 2022 року № 2255-ІХ, у відповідність із Конституцією України та цим Рішенням.

4. Рішення Конституційного Суду України є обов'язковим, остаточним та таким, що не може бути оскаржено.

Рішення Конституційного Суду України підлягає опублікуванню у «Віснику Конституційного Суду України».

ДРУГИЙ СЕНАТ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ

Summary to the Decision of the Constitutional Court of Ukraine dated November 16, 2022 No. 9-r(II)/2022 in the case upon the constitutional complaint of Private Joint-Stock Company «Odesteplokomunenergo» regarding the compliance of a separate provision of Article 37 of the Law of Ukraine «On State Registration of Property Rights to Immovable Property and Encumbrances» with the Constitution of Ukraine (regarding the inviolability of property rights)

The Private Joint-Stock Company «Odesteplokomunenergo» (hereinafter referred to as the Company) appealed to the Constitutional Court with a request to consider the constitutionality of subparagraph «a» of Article 37.6.2 of the Law «On State Registration of Property Rights to Immovable Property and Encumbrances» dated July 1, 2004 No. 1952-IV as amended (hereinafter referred to as the Law).

According to subparagraph «a» of Article 37.6.2 of the Law, the Ministry of Justice and its territorial bodies make a reasoned decision to satisfy (in full or partially) the complaint in the manner of making a decision on «cancellation of the decision on state registration of rights».

The Constitutional Court takes into account that in line with subparagraph 14 of paragraph 2 of Section I of the Law «On Amendments to Certain Laws of Ukraine

Regarding the Improvement of the Anti-Raiding Mechanism» dated May 12, 2022 No. 2255–IX (hereinafter referred to as the Law No. 2255), Article 37 of the Law was set out in a new edition.

As a result, subparagraph «а» of Article 37.6.2 of the Law is set out in Article 37.7.1 of the Law as amended by Law No. 2255, namely, «cancellation of the decision of the state registrar, cancellation of the decision of the territorial body of the Ministry of Justice».

In assessing the amendments to Article 37 of the Law in the context of maintaining the subject of constitutional review in this case, the Constitutional Court is guided primarily by the reasoning that the introduction of amendments to normative acts for their improvement is a recurring and, under certain conditions, a desirable feature of law-making activity.

At the same time, the introduction of amendments to the laws and other normative acts is not a ground for terminating constitutional proceedings in the case when the subject of constitutional review is a provision that has not lost its validity, but was only set forth in an unchanged version in another structural part of the act, or has undergone such changes that do not affect its essential content. In these cases, the Constitutional Court, in order to protect the Constitution and constitutional rights and freedoms, continues to consider the case on the merits.

The acquisition of ownership rights to immovable property is based on several legal facts: on the basis of the emergence of ownership rights in the sense of Article 11 of the Civil Code (agreement and other transactions, etc.), the decision on state registration of rights, the corresponding registration entry in the State Register of Rights. The specified legal facts collectively constitute a complex legal fact.

Under the current legislation, a person acquires the right of ownership of real estate and has the opportunity to fully exercise it, in particular, by disposing of his/her property, after state registration of ownership of real estate, i.e. availability) of the corresponding registration entry in the State Register of Rights.

According to the Constitution, the legal positions of the Constitutional Court, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950 and the case law of the European Court of Human Rights, the right to property is not absolute and may be subject to certain restrictions. However, any interference with property rights must be based on the law, have a legitimate aim and be proportionate.

In the impugned provision of Article 37 of the Law, it is determined that in case of satisfaction of a complaint against decisions, actions or omissions in the field of state registration of rights or confirmation of the fact that other persons use the state registrar's access identifiers to the State Register of Rights by other persons, the Ministry of Justice, its territorial bodies take a decision «to cancel the decision of the state registrar».

Therefore, the powers of the Ministry of Justice to cancel the decision on state registration of rights are based on the Law.

The procedure for acquiring ownership of immovable property, determined in the Law, the Civil Code and other legal acts, should protect owners from violation of their rights and from unreasonable acquisition of rights by unscrupulous acquirers due, in particular, to the commission of criminal, other unlawful and (or) bad faith actions

aimed at seizure of someone else's property, as well as a result of making erroneous or illegal decisions and actions in the field of state registration of rights, etc.

The Constitutional Court came to the conclusion that the possibility of appealing against decisions, actions or omissions in the field of state registration of rights and the powers of the Ministry of Justice to consider these complaints and adopt decisions based on the results of such consideration testify to the legitimacy of the purpose of the Law, i.e. to ensure state protection of property rights as one of the constitutional values.

The Constitutional Court states that the adoption by the Ministry of Justice of a decision to cancel the state registration of ownership of real estate can be qualified as the termination of official recognition and confirmation by the state of the legal fact of acquiring such a right by a person, as a result of which an entry is made in the State Register of Rights about cancellation of state registration of ownership.

Therefore, as a result of making a registration entry on the cancellation of the state registration of property rights in the State Register of Rights, the Company loses the opportunity to freely and at its own discretion dispose of real estate in the way of its alienation, since under the current legislation, the alienation of real estate is possible only if there is a registration entry on state registration of the right ownership of such property.

Although the Ministry of Justice's application of the impugned provision of Article 37 of the Law does not deprive the Company of the right to ownership of immovable property, as a result of the cancellation of the decision on state registration of rights and the entry into the State Register of Rights of a registration entry on the cancellation of state registration of rights, the state does not officially recognise and does not confirm the existence of Company's ownership on real estate.

The norms-principles formulated in Articles 3.2, 8.1 of the Constitution oblige the state to guarantee and ensure human rights and freedoms in the manner and within the limits determined by the Constitution and laws, as well as to refrain from bringing a person to legal liability or applying other excessive sanctions to him/her in case of erroneous or unlawful decisions, actions or omissions of public authorities and other bodies or persons exercising the functions of the state.

The Constitutional Court proceeds from the premise that the state, in fulfilling its main duty — asserting and ensuring human rights and freedoms — and supporting the effectiveness of the principle of the rule of law, must not only refrain from using excessive means of interference with the right to property and other good faith possession, but also take appropriate measures to ensure that everyone at their own discretion can freely exercise them, taking into account the limits of the exercise of such rights, which are established by the law, the provisions of which correspond to the principle of legal certainty, are aimed at achieving a legitimate goal and are proportionate.

The cancellation by the Ministry of Justice of the decision on state registration of the Company's property rights is an interference with its property rights, since in the absence of a corresponding entry in the State Register of Rights, the Company cannot freely and at its own discretion dispose of its property. In addition, the adoption by the Ministry of Justice of such a decision terminates the official recognition and confirmation by the state of the Company's ownership of real estate and the legal fact of

acquiring this right, as a result of which the very existence of the Company's ownership is questionable.

The Constitutional Court ascertains the legitimacy of the aim of interfering with the ownership of the Company to protect the public interest in preventing the acquisition of ownership rights to immovable property as a result of erroneous or illegal actions of state registrars and (or) other persons.

However, the state, when interfering with the ownership of the Company, must take into account the need to ensure, in such an interference, a «fair balance» in protecting the specified public interest and protecting the right to property as one of the fundamental rights, and thus is obliged to achieve proportionality in the application of legal means by which the owner, to satisfy a certain public interest, is either deprived or restricted in the exercise of its right of ownership.

The Constitutional Court draws attention to the fact that the grounds for cancellation of the state registrar's decision were the erroneous actions and decisions of the state registrar itself, and not the mistakes or illegal actions of the Company, and also that the impugned provision of Article 37 of the Law does not empower the Ministry of Justice with the authority to make decisions that are not connected with the cancellation of the state registration of the Company's property right, and (or) a decision to pay the Company compensation or other type of appropriate compensation due to the fact that the interference with its property rights occurred as a result of erroneous actions and decisions of the state registrar, that is, the entity that performed the actions and decide on the performance of the functions of the state.

Thus, the Constitutional Court of Ukraine held to declare Article 37.7.1 of the Law «On State Registration of Property Rights to Immovable Property and Encumbrances» dated July 1, 2004 No. 1952-IV as amended by the Law «On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Improvement of the Anti-Raiding Mechanism» dated May 12, 2022 No. 2255-IX, namely the wording «cancellation of the decision of the state registrar» as such that do not comply with the Constitution (are unconstitutional). The said provision shall lose its effect six months after delivering this Decision by the Constitutional Court.

The Verkhovna Rada, within six months from the date of adoption of this Decision, should bring the normative regulation established by Article 37.7.1 of the Law «On State Registration of Property Rights to Immovable Property and Encumbrances» dated July 1, 2004 No. 1952-IV, as amended by the Law «On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Improvement of the Anti-Raiding Mechanism» dated May 12, 2022 No. 2255-IX, in accordance with the Constitution and this Decision.

References:

Decisions of the Constitutional Court of Ukraine:

- No. 6-rp/2001 dated May 23, 2001;
- No. 7-rp/2001 dated May 30, 2001;
- No. 3-rp/2002 dated February 12, 2002;
- No. 24-rp/2008 dated October 16, 2008;
- No. 14-rp/2011 dated November 9, 2011;
- No. 3-r(I)/2019 dated June 5, 2019;

- No. 5-r(II)/2020 dated June 18, 2020;
- No. 3-r(II)/2021 dated July 21, 2021;
- No. 6-r(II)/2022 dated June 22, 2022;
- No. 1-r/2022 dated June 30, 2022.

Judgments of the European Court of Human Rights:

- *Beyeler v. Italy* dated January 5, 2000 (application no. 33202/96);
- *Krayeva v. Ukraine* dated January 1, 3, 2022 (application no. 72858/13);
- *East/West Alliance Limited v. Ukraine* dated January 23, 2014 (application no. 19336/04);
- *Scordino v. Italy* (No. 1) dated March 29, 2006 (application no. 36813/97);
- *Rysovskiy v. Ukraine* dated October 20, 2011 (application no. 29979/04);
- *Kryvenkyy v. Ukraine* dated February 16, 2017 (application no. 43768/07).

Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950;
The first protocol to the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950;

Report on the Rule of Law adopted by the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) at its 86th plenary session on 25–26 March 2011 [CDL-AD(2011)003rev];

Study No. 711/2013 of the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) «Rule of Law Checklist» [CDL-AD(2016)007].

ВІЙСЬКОВА АГРЕСІЯ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

СУЧАСНІ СВІТОВІ ВИКЛИКИ В АСПЕКТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МИРУ І БЕЗПЕКИ ЛЮДСТВА

Сергій СОЛОТКИЙ

*науковий консультант судді
Конституційного Суду України,
заслужений юрист України*

Ранок 24 лютого 2022 року став кульмінаційною подією у війні, яку розв'язала російська федерація (далі — рф)¹ проти України, анексувавши у 2014 році Кримський півострів та ввівши свої війська й окупувавши частину українського Донбасу. Ракетно-бомбові удари по містах України, повномасштабне вторгнення й окупація міст і сіл України, масові звірства на захоплених територіях...

Важко було напередодні уявити, що у XXI сторіччі можливе не тільки існування, а й реалізація ідей, які прямо ведуть до заперечення людства як такого. Ніби ніколи не існувало Загальної декларації прав людини, Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, міжнародного права загалом. Ніби не було жаків Другої світової війни та відтоді не сформовано міжнародних інституцій задля підтримання миру на планеті.

Поза розумним сумнівом, будь-яка людська спільнота є різномірною. Загалом, з огляду на історію людського існування, не можна стверджувати про лінійний, поступовий розвиток людства. Друга світова війна та її наслідки стали наглядним тому підтвердженням. Однак парадоксом XXI сторіччя є те, що сьогодні існує держава, в котрій державна політика відповідає рівню розвитку в кращому випадку середини XIX сторіччя, а радше XV–XVI сторіччя, — російська федерація. Відсталість рф від сьогодення втілилася у виникненні й реалізації ідеї «*собирання земель*», тоді як сьогодні практично всі розвинені країни пройшли цей шлях і розвивають власні держави. Мабуть, окремого дослідження потребує питання, на якій стадії розвитку перебуває російське суспільство, яке підтримує ідею, що вирують у голові російського президента путіна. Очевидно, воно сприймає шовіністські, імперські наративи «*собирання земель*», «*денацификації*», «*демилітаризації*», «*можем повторить*» та ін., отже, усіяло їх підтримує, що й призвело до повномасштабного вторгнення в Україну.

¹ Написання власних імен і назв із великої літери символізує, зокрема, честь і пошану. Враховуючи безглуздість цієї війни, віроломність нападу, масовий терор на окупованих територіях і терористичні атаки на мирні українські міста, автор не вважає за можливе вказувати назву країни агресора та її керівництва з великої літери.

Фактично, світ має справу не з федерацією у класичному розумінні цього поняття, а з імперією, яка прагне подальшого розширення й поглинання країн-сусідів. Наївно й небезпечно думати, що апетити імперії можна вгамувати, віддавши їй на поталу якісь території, про що переконливо свідчить історичний досвід замирювання нацистської Німеччини. Такі поступки здатні на певний час загальмувати просування імперії — рівно настільки, скільки їй знадобиться часу на свого роду «перетравлення» захопленої країни.

Важливо розуміти, що Радянський союз фактично являв собою ту саму імперію з центром у Москві. Тривала дія «залізної завіси», панування однієї ідеології, фактичний поділ суспільства на тих, хто був наближений до правлячої верхівки, й на решту (частина з них, а саме селяни, до початку 70-х років ХХ сторіччя навіть не мали паспортів), існування зовнішнього ворога (ним було призначено країни НАТО) тільки підтверджують той факт, що світ мав справу з імперією. Недарма президент рф путін публічно заявляв про те, що вважає розпад СРСР «найтрагічнішою геополітичною катастрофою ХХ сторіччя». Прикметно, що путін назвав це «розвалом історичної росії під назвою Радянський союз»². Нетривала історія рф як держави, що інтегрувалася у світову спільноту, вочевидь не призвела до зміни політичної парадигми існування цієї держави як імперії.

Можна стверджувати, що нинішня війна наглядно демонструє нехтування агресором не тільки нормами міжнародного права. Усі його дії красномовно свідчать про те, що сьогоднішня рф заперечує саму суть миру, що був здобутий під час Другої світової війни ціною мільйонів людських життів. Прикметно, що вже після початку широкомасштабного вторгнення, коли проти агресора було запроваджено більш жорсткі санкції, рф оголосила про вихід із Ради Європи. Цинізм цього вчинку полягає в тому, що рішення було ухвалено буцімто «в розпал чергової антиросійської дискусії в ПАРЕ, результатом якої може стати чергова брехлива русофобська резолюція»³. Однак очевидно, що таке «антиросійське» ставлення країн Європейського Союзу до рф зумовлене загарбницькими діями росії щодо України⁴. За логікою агресора, весь світ, очевидно, мав би сприйняти дії рф в Україні як належне. Таким чином, рф власними діями та поясненнями цих дій вкотре продемонструвала всьому світові своє справжнє ставлення до гуманістичних і правових здобутків людської цивілізації, що, з огляду на наявність у росії ядерної зброї, робить її небезпечною для всього світу та, щонайменше, країн європейського континенту. Свідченням тому є, зокрема, і заява пресекретаря президента рф Пескова про те, що вихід із Ради Європи означає вихід росії з усіх її механізмів, зокрема й Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ухваленої учасниками Ради Європи⁵.

Принагідно зазначимо, що, за даними Українського інституту майбутнього, «своїми діями, а саме розробкою балістичних ракет лінійки Іскандер, росія не просто грубо порушувала Договір про ракети середньої та малої дальності, вона

² Українська правда. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2021/12/13/7317179>.

³ Суспільне Новини. URL: <https://suspilne.media/217929-rosia-ogolosila-pro-vihid-iz-radi-evropi>.

⁴ ЄСПЛ наказав росії утриматися від атак на цивільні об'єкти України. Практика ЄСПЛ. Український аспект. URL: <https://www.echr.com.ua/yespl-nakazav-rosi%D1%97-utrimatisya-vid-atak-na-civilni-obyekti-ukra%D1%97ni>.

⁵ Hromadske.ua. URL: <https://hromadske.ua/posts/rosiya-vihodit-iz-radi-yevropi-ta-vidmovlyayetsya-vid-evropejska-konvenciya-z-prav-lyudini>.

де-факто вийшла з цього договору. Підтвердженням фактично одностороннього виходу РФ з цього договору є той факт, що „Концепція зовнішньої політики“ РФ 2016 року не містить цей договір у переліку обов’язкових для РФ міжнародних договорів щодо контролю над озброєнням»⁶.

Після початку війни РФ проти України Президент Федеративної Республіки Німеччина Франк-Вальтер Штайнмайер вперше визнав помилки у політиці щодо Росії: «Моя прихильність до газопроводу „Північний потік-2“ була явною помилкою. Ми трималися за мости, в які Росія більше не вірила, про що нас попереджали наші партнери». Також Президент ФРН визнав невдачу зі «створенням загальноєвропейського будинку за участю Росії» та спробою включити Росію у «спільну архітектуру європейської безпеки»⁷.

Однією з головних помилок розвинених країн світової спільноти (про що, до речі, говорив Прем’єр-міністр Великої Британії Борис Джонсон) стало те, що Захід недооцінив загрозу РФ⁸. Але ж ця помилка, на наше переконання, зумовлена тим, що світовим пріоритетом були торговельно-економічні відносини з РФ (зокрема, багато країн Європи зацікавлені у корисних копалинах РФ). Водночас світ ігнорував або ж недостатньо адекватно оцінював прояви агресивної зовнішньої політики РФ, передовсім до сусідніх із нею держав. Фактично, війна РФ проти України стала можливою через те, що у зносінах держави-агресора з іншими країнами превальювали бізнес-інтереси, здобутки яких країна-агресор використовувала на цілі, несумісні з подальшим мирним співробітництвом. Прикладом цьому є дослідження закупівлі РФ зброї в країнах Євросоюзу, що відбувалася після 2015 року, тобто вже після анексії Криму та розв’язання гібридної війни на Сході України⁹.

Включення РФ у архітектуру європейської безпеки зазнало невдачі тому, що ця держава тяжіє до повного підкорення їй сусідів, які до розпаду СРСР входили до його складу. Наміри РФ наглядно демонструє ультиматум, висунутий представником РФ в ООН Рябковим НАТО, згідно з яким Північноатлантичний альянс має повернутися до кордонів 1997 року¹⁰.

У цьому контексті поділяємо думку Надзвичайного і Повноважного Посла України в Японії Сергія Корсунського, який на шпальтах видання «ZN.UA» зазначив, що рішення допомагати жертві чи ні, асоціюватися з агресором чи дистанці-

⁶ Український інститут майбутнього. URL: <https://uifuture.org/publications/rosiya-detavno-podiyi-ta-trendy-v-rf-za-mynulyj-tyzhden-16-05-20-05>.

⁷ Deutsche Welle. URL: <https://www.dw.com/uk/prezydent-frn-vpershe-vyznav-vlasni-pomylky-u-politytsi-shchodo-rosii/a-61358878>.

⁸ «Захід тоді зробив жакливу помилку. Лідер РФ скоїв акт насильницької агресії та відібрав значну частину території суверенної держави — і ми дали йому залишитися з цими здобутками. Ми думали, що можемо якось повернутися до нормального стану справ», — констатує Борис Джонсон. Він зазначає, що після того торгівля з Росією не лише тривала, а й посилювалася, а європейські країни стали ще більш залежними від російського газу. «І коли він вирішив почати свою жорстоку війну проти України, він знав, що світу буде дуже важко покарати його, він знав, що створив цю залежність. Тому він дозволяє собі бомбардувати пологові будинки. Тому відчуває, що може невибірково обстрілювати родини, що втікають від війни. Бомби падають, а ціни на нафту й газ злітають ще вище, що означає ще менше грошей у вашій кишені і ще більше — у Путіна». Детальніше про це див.: Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2022/03/15/7135969>.

⁹ Країни ЄС продовжили продавати РФ зброю після 2015 року: хто найбільше. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/04/19/685986>.

¹⁰ Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/amerika-rossija-peregovory-ukraina-nato/31647759.html>.

юватися від нього стало продуктом державної політики, а не міркуваннями вигоди. І, як наголошує автор, цей факт потребує окремого осмислення, адже протягом останніх десятиріч саме логіка ділової вигоди ставилася в основу політики безпеки. Автор продовжує цю думку, наголошуючи, що коли, умовно кажучи, росія чи Китай є реальними учасниками світової системи торговельно-економічних зв'язків, то їм буде невигідно розв'язати війну. На жаль, щодо росії подібні концепції були помилковими, оскільки хвороба «победобесія» виявилася досить агресивною й повністю пригнітила не тільки здатність мислити незалежно, а й волю до заробляння грошей¹¹.

Враховуючи думку Сергія Корсунського, можна стверджувати, що вбудовування країни у світову систему торговельно-економічних відносин саме по собі не гарантує, що країна, маючи здобутки від таких відносин, не використовуватиме їх у цілях, несумісних зі співробітництвом як таким. Доречно буде нагадати, що санкції проти росії, запроваджені у 2014 році, виявилися неефективними, оскільки ця країна знаходила способи не тільки їх оминати, а й робити закупівлю обладнання, необхідного для оснащення військової техніки¹². Понад те, санкції проти рф були запроваджені не після розв'язання війни в Грузії або після анексії території Кримського півострова, а фактично вже після того, як під час війни на Сході України (тобто під час подальших загарбницьких дій) проросійські сили збили цивільний літак Малайзійських авіаліній, що призвело до загибелі 298 пасажирів та членів екіпажу.

Примушування агресора відмовитися від своїх планів уже відбувається через надання зброї Україні та запровадження широких санкцій проти країни-агресора. Однак нечіткість міжнародних нормативних актів, особливо в аспекті запровадження санкцій, можливість їх обходу і продовження експансіоністської політики є однією з причин досить тривалого та неповного їх запровадження. Достатньо згадати процес запровадження з боку Європейського Союзу нафтового ембарго проти рф, яке через позицію, зокрема, Угорщини має частковий характер. Звісно, що санкції, особливо економічні, завжди мають двосторонній ефект і негативно позначаються не тільки на країні, проти якої вони запроваджені, а й на тих країнах, які їх запроваджують. Однак доречно буде нагадати, що превалювання суто економічних, бізнесових інтересів у міжнародній політиці є прямим шляхом до фактичного знецінення всіх вагомих здобутків міжнародного права. За наведених умов воно перетвориться на суто декларативний набір міжнародних нормативно-правових актів, які матимуть ілюзорний характер, оскільки їх додержання жодним чином не забезпечене. Саме відсутність дієвих механізмів запобігання війні на міжнародному рівні й стала для рф головною причиною проведення своєї, до певного часу безкарної імперської, загарбницької політики та вторгнення її в Україну і свого часу в Грузію. Наведене є аргументом на користь того, що економічні інтереси, якими б вагомими вони не були, не повинні превалювати над іншими, передовсім духовними цінностями. Інакше доведеться порушити питання: чи може людська цивілізація вважатися такою взагалі?

¹¹ Агресія Росії проти України: уроки нашої війни. ZN.UA. URL: <https://zn.ua/ukr/international/ahresija-rosiji-proti-ukrajini-uroki-nashoji-vijni.html>.

¹² Діряве ембарго. Як Росія обходить санкції на імпорту зброї. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2022/04/22/686100>.

Важливо розуміти, що допомога цивілізованого світу, яка сьогодні надається Україні (передовсім озброєння), хоч і є необхідною, але сама по собі не знімає питання щодо припинення цієї війни. Зокрема, як бути світові, якщо президентіві путіну вдасться переконати самопроголошеного президента Республіки Білорусь Лукашенка наважитися на вторгнення його збройних сил на територію України? Адже це означатиме війну двох країн проти однієї, а у підсумку світ матиме справу вже з трьома країнами, що воюють. Як бути з тим, що президент путін ніколи не визнає поразки рф у війні з Україною та відмовиться від будь-яких мирних перемовин і підписання відповідного мирного договору в ситуації, коли Україна поверне собі всі території, включаючи захоплені рф з 2014 року, а росія продовжить ракетні обстріли території України? Ситуація ускладнюється й тим, що ця війна є війною *de facto*, адже путін оголосив про «спеціальну військову операцію», не оголошуючи війни Україні. Варто зауважити, що всі приводи, які використовувала й продовжує використовувати рф від 2014 року, коли ця держава анексувала Кримський півострів, до вторгнення 24 лютого 2022 року, є вигаданими. На це вказують способи прикриття рф своїх агресивних намірів шляхом створення зон нестабільності у певних регіонах деяких країн, проведення у них так званих референдумів під загрозою зброї, результат яких є прогнозованим й очікуваним (наприклад, в анексованому Криму та частинах Донецької і Луганської областей України, де було створено квазіреспубліки «ДНР» і «ЛНР»). Доречно буде згадати й війну рф проти Грузії, наслідком якої стало створення квазіреспублік Абхазія та Осетія.

Виникає питання: як діяти далі? Відповідь має враховувати наведені вище причини, що призвели до війни.

Розвиток технологій призвів до глобалізації світу та виникнення ефекту «малого світу» за його географічної незмінності. Ці процеси, крім розвитку вселюдського співробітництва, мають і зворотний бік. У разі виникнення військових конфліктів географічна віддаленість від місця бойових дій зовсім не означає, що їх наслідки будуть відсутніми чи невідчутними. Красномовним у цьому плані є той факт, що Генеральний секретар ООН визнав, що факт віроломного нападу рф на Україну має й, на жаль, матиме більш глобальні наслідки для всього світу. Зокрема, Генеральний секретар ООН пов'язав війну в Україні з негативними наслідками для 1,7 мільярда (!) людей на планеті¹³. Прикладом того, що наслідки війни рф проти України вже поширилися на географічно віддалені регіони, є внутрішні проблеми у Шрі-Ланці, яка, здавалося б, взагалі розташована за тисячі кілометрів від зони бойових дій в Україні¹⁴.

Нинішня військово-політична ситуація в Україні, яка зачіпає весь світ, є вагомим аргументом на користь пошуку шляхів як подолання цієї ситуації, так і запобігання виникненню таких ситуацій у майбутньому. Тому архітектура світової безпеки сьогодні має охоплювати широкий спектр заходів, які реально й дієво можуть запобігти виникненню подібних ситуацій. Адже, як бачимо, усі заклики міжнародної спільноти до рф припинити війну в Україні росія відверто й цинічно ігнорує.

¹³ Офіційне інтернет-представництво Організації Об'єднаних Націй. URL: <https://news.un.org/ru/story/2022/04/1421872>.

¹⁴ «...Шрі-ланкійський прем'єр-міністр вважає, що війна в Україні погіршує ситуацію і гостра нестача продовольства може тривати до 2024 року». Детальніше про це див.: Mind.ua. URL: <https://mind.ua/news/20242998-shri-lanka-mozhe-buti-zmushena-kupuvati-bilshe-nafti-v-rosiyi-prem-er-ministr-krayini>.

Вибудована після Другої світової війни архітектура світової і європейської безпеки базується на ідеї добровільного дотримання її принципів і на переконанні непорушності такої ідеї. Статут ООН було ухвалено в повоєнних умовах після Другої світової війни, і участь держав у ньому сама по собі означала їх прагнення не допустити повторення схожих конфліктів у майбутньому. Однак зміна світу, глобалізаційні процеси не можуть не детермінувати й зміну курсу тих чи тих держав, як це фактично відбулося з РФ. Сьогодні виглядає дивним і нелогічним те, що РФ як держава-агресор може користуватися правом вето під час ухвалення рішень органами ООН, блокуючи тим самим будь-які зусилля світової спільноти, спрямовані на подолання військового конфлікту. До речі, зовнішня політика Китаю, який також є членом ООН, зовсім не гарантує того, що ця держава в майбутньому також не знехтує міжнародним правом і не розв'яже війну проти Тайваню чи країн Азії. За твердженням Надзвичайного і Повноважного Посла України в Японії Сергія Корсунського, у Китаї зробили досить незвичні й дивовижні висновки з війни Росії проти України, коли очільник КНР затвердив директиву щодо використання збройних сил Китаю у так званих «невійськових операціях». Слушною є думка автора про те, що в такий спосіб майбутні командувачі «невійськовими операціями» армій спробують уникнути застосування до них положень сегменту міжнародного права, який має назву «закони війни». Як зазначає автор, немає війни — немає й законів¹⁵.

Тобто можна стверджувати, що ООН у її сьогоднішньому вигляді тримається (поки що) на добрій волі країн-учасників (очевидно, не всіх). Така добра воля практично нічим не забезпечена, а її порушення країною-учасником у кращому випадку призведе до суто формальних закликів інших членів ООН до припинення конфлікту.

Враховуючи наведене, в основі нової моделі світової безпеки має бути повне усвідомлення того, що сьогоднішні війни безперечно мають і матимуть більш відчутний глобальний ефект для людства загалом. Досягнення науково-технічного прогресу в географічно обмеженому світі зумовлюють необхідність усвідомлювати, що безконтрольність будь-якої держави в безпековому плані, особливо у питаннях здійснення зовнішньої політики, нарощування озброєнь, рано чи пізно може призвести до війни з непередбачуваними наслідками. Понад те, досягнення військових потенціалів деяких країн можуть перетворити нашу планету на непридатну для існування, а людство поставити перед межею повного знищення.

Саме ООН, що створена після Другої світової війни, має набути ознак інституції, в основі діяльності якої має перебувати забезпечення миру й безпеки людства. Одним із головних аспектів реформування ООН має стати питання щодо можливості та меж втручання ООН у діяльність держав, які відкрито пропагують ідеології, несумісні з мирним співіснуванням, на кшталт РФ. Важливим у цьому плані є попередній аналіз діяльності держав. Прискіпливій аналітиці має піддаватися низка питань — від типу політичного режиму, який існує в країні, до ви-

¹⁵ Агресія Росії проти України: уроки нашої війни. ZN.UA. URL: <https://zn.ua/ukr/international/ahresijajrosiji-proti-ukrajini-uroki-nashoji-vijni.html>.

вчення питання щодо динаміки витрат на озброєння країни як таке, типу озброєння, можливих соціально-економічних наслідків війни, їх поширеності тощо.

Окремо зауважимо щодо моніторингу засобів масової інформації (далі — ЗМІ). Щонайперше, це стосується питання, чи є ЗМІ вільними, чи вони підконтрольні правлячому режиму (владі). Як показує досвід рф, саме ЗМІ масово поширювали і поширюють усі наративи, які стали приводом для вторгнення рф в Україну. Саме вони мають значний вплив на формування суспільної думки росіян щодо схвалення цього вторгнення¹⁶ та, понад те, щодо схвалення ядерного удару по будь-якій із країн¹⁷.

Очевидно, що такі відсотки певною мірою є умовними й, можливо, не відображають усього спектру думок громадян рф. Проте, і це неодноразово підкреслював Європейський суд з прав людини у своїх рішеннях, роль преси у формуванні громадської думки є надзвичайно високою. Однак якщо в демократичних країнах преса, за визначенням Європейського суду з прав людини, відіграє роль «сторожового пса демократії», то в тоталітарних країнах вона всіляко сприяє правлячій верхівці та отрує населення поширюваними пропагандистськими наративами.

Приклад війни рф проти України наглядно демонструє, що міжнародне право, не маючи достатніх механізмів забезпечення його додержання, є надзвичайно вразливим. Достатньо згадати Декларацію принципів, якими держави-учасники будуть керуватися у зовнішніх зносинах, що міститься в Заключному акті наради з безпеки і співробітництва в Європі, підписаному, зокрема, й представником СРСР у місті Гельсінкі 1 серпня 1975 року, а саме пункт III цієї декларації щодо непорушності кордонів. У світі є певні території, щодо яких існує спір стосовно їх приналежності. Цей спір може бути викликаний низкою причин, зокрема історичних¹⁸. Тому в моделі світової безпеки особливу увагу необхідно звернути на такі території.

За результатами всебічних аналітичних досліджень, на нашу думку, мають відбуватися обговорення за участю таких держав із наданням їм відповідних рекомендацій обов'язкового характеру, принаймні в тій частині, в якій їх недодержання найімовірніше стане причиною масштабної війни чи військового конфлікту. При цьому держава, щодо якої вживатимуться такі заходи, повинна мати можливість відстояти свою позицію, але не повинна мати можливості блокувати рішення, ухвалені більшістю членів ООН (через застосування права вето).

Переконаний, що всі держави, які сьогодні є членами ООН (і навіть ті, що не є членами цієї міжнародної інституції), без винятку, повинні підкорятися колективній волі ООН, яка має застосовувати широкий арсенал засобів (зокрема й військових) для примушування країн, що провадять агресивну політику, до її відповідного коригування. Звісно, така обов'язковість входить у певний дисонанс із державним суверенітетом. Однак підкреслюємо, що йдеться не про свавільне та безмежне, а про мінімально необхідне з чітко визначеною метою

¹⁶ Детальніше про це див.: URL: Волинські новини. Перше інформаційне агентство. URL: <https://www.volynnews.com/news/all/866-rosiian-pidtrymuiut-zbrojne-vtorhnennia-rf-do-inshykh-krayin-yevropy>.

¹⁷ Детальніше про це див.: Конкурент. Інформаційне агентство. URL: <https://konkurent.ua/publication/91828/mayzhe-90-katsapiv-pidtrimuut-vtorgnennya-u-kraini-evrosouzu>.

¹⁸ Детальніше про це див.: Сувалкський коридор: де може розпочатись конфлікт Росії та НАТО. Економічні новини. URL: <https://enovosty.com/uk/politika-ukr/full/2306-suvalkskij-koridor-de-mozhe-rozpochatysya-konflikt-rosii-ta-nato>.

втручання в суверенітет держав, яке може являти собою певні заходи спостереження (контролю) та впливу на діяльність країн із метою недопущення або мінімізації ризиків підготовки, розв'язування та ведення країною агресивної, а тим більше загарбницької війни.

Тому натепер важливим є розроблення механізмів запобігання та припинення війн, реалізація яких не порушуватиме право суверенних держав провадити свою мирну політику. Військові ж (а по суті — насильницькі) способи вирішення проблем у міждержавних відносинах не повинні мати місце у цивілізованому світі, тим більше, коли нині існує значна кількість міжнародних інституцій, здатних вирішувати ті чи ті спори між країнами. Які саме проблеми у міждержавних відносинах між Україною мала вирішити РФ, почавши фактично війну проти України ще у 2014 році? Які питання ця країна порушувала в міжнародних інституціях, що потребували відповідного вирішення? Очевидно, що жодних, інакше ніколи не постало б питання про «денацифікацію» чи «демільтаризацію» України.

На нашу думку, модель взаємного контролю держав у питаннях здійснення зовнішньої політики може бути ефективним механізмом запобігання конфліктам. Історії відомі такі приклади. Зокрема, під час роззброєння СРСР і США здійснювався певний, взаємний контроль за процесом здійснення ядерного роззброєння.

Підхід «обмеженого суверенітету» (термін умовний) окреслюється в розвиток подальшої дискусії. Утім важливо наголосити, що питання світової безпеки сьогодні не може бути питанням *суто добровільним*. Значне накопичення військових арсеналів у поєднанні з відповідною пропагандою рано чи пізно призведе до реалізації агресії, що неминуче супроводжуватиметься значним спектром негативних наслідків, що і відбувається зараз на прикладі війни РФ проти України.

Отже, порушення Статуту ООН, ігнорування міжнародних договорів, зокрема щодо непорушності кордонів країни, правил та звичаїв ведення війни, не повинні залишатися безкарними. Як уже зазначалося, наслідки війни в Україні зачіпають інтереси 1,7 млрд людей, що вже є приводом до колективного міжнародного примушування агресора відмовитися від своїх імперських, загарбницьких планів.

Враховуючи викладене, вважаємо очевидним те, що перегляд Статуту ООН має відбуватися одночасно з переглядом ролі цієї інституції в забезпеченні миру та безпеки людства. Результатом такого переосмислення має стати чітке закріплення у Статуті ООН заходів, які можуть застосовуватися до країн-порушників міжнародного права, — від економічних санкцій до військового спонукання держави агресора до миру, разом із юридичними механізмами, що унеможливлюватимуть свавільне застосування відповідних заходів.

Переконаний, що ця війна закінчиться перемогою України. Сьогоднішня військова кампанія РФ проти України є свідченням того, що цю державу «історія вчить тому, що вона нічому не вчить». Однак немає й гарантій того, що ситуації, подібні тій, яка відбувається зараз в Україні, не виникатимуть надалі. От тільки технологічні військові досягнення у разі їх застосування рано чи пізно можуть поставити людство на межу виживання.

Чи готовий світ перекласти вирішення сьогоднішніх проблем на прийдешні покоління? Питання залишається відкритим.

КОНФЕРЕНЦІЇ, СИМПОЗИУМИ, КОЛОКВІУМИ

КОНСТИТУЦІЙНІ ЦІННОСТІ ТА ПРИНЦИПИ В РІШЕННЯХ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ: ОСОБЛИВОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ЗАГРОЗ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ¹

Оксана ГРИЩУК

*доктор юридичних наук, професор,
суддя Конституційного Суду України*

Звернення до ідеї конституційних цінностей і стрибкоподібний етап переходу кількісних соціально-правових змін у якісні відбувається, як правило, у часи нелегких політичних випробувань, революцій або воєн. У сучасній конституційно-правовій доктрині доведено, що «жодна ліберально-демократична держава не здійснила всеосяжних конституційних змін поза контекстом якоїсь катаклізмичної ситуації, такої як революція, світова війна, розпад імперії, громадянська війна чи загроза неминучого розпаду»². Доведено, що «між конституціоналізмом і кризою існує чіткий і нерозривний зв'язок... в переважній більшості країн конституції приймалися, скасовувались чи зазнавали суттєвих змін саме за наявності в суспільстві екстремальних умов»³. Це підтверджує факт, що за останні 40 років понад 200 конституцій були прийняті в кризових умовах⁴.

Яскравим прикладом цього є етап буржуазних революцій, коли було запропоновано основні складові ліберальної концепції прав людини і вона поступово почала ставати частиною правових систем, починаючи від декларацій, поступово переміщуючись до конституційних текстів, наповнюючи закони і практику їх застосування. Ще яскравішим прикладом стала реакція світу на криваві події і злочини Другої світової війни, яку називають «революцією гідності», коли фактично було сформовано сучасну систему захисту основоположних людських прав.

В Україні ці процеси виявилися, зокрема, під час Революції Гідності 2014 року, коли громадянське суспільство засвідчило здатність до самоорганізації та вчи-

¹ Доповідь, представлена на IV засіданні Науково-консультативної ради Конституційного Суду України (25 жовтня 2022 року).

² Peter H. Russell, *Constitutional Odyssey: Can Canadians Become a Sovereign People?* University of Toronto Press, 2004. P. 106.

³ Водяніков О. Конституціоналізм в екстремальних умовах: установча і встановлена влада в кризові періоди. *Український часопис конституційного права*. 2021. № 4. С. 10.

⁴ Roznai Y., Albert R. Introduction: Modern Pressures on Constitutionalism, in Richard Albert, Yaniv Roznai ed. *Constitutionalism Under Extreme Conditions Law, Emergency, Exception*. Cham: Springer, 2020. P. 1.

нення тиску на владу, відстоюючи свій європейський вибір і можливість будувати життя, керуючись європейськими цінностями. Цей світоглядний вибір Українського народу продовжився і розвинувся з початком російсько-української війни 2014 року, а особливо під час повномасштабного російського вторгнення 2022 року, коли фактично відбулося згуртування нації, а становлення громадянського суспільства висувало не лише розуміння людьми своїх прав, а й об'єднання для їх охорони та захисту, а отже, утвердження і захисту людської гідності.

Принагідно зазначимо, що в такий особливий спосіб «знялася» можлива суперечність або несумісність ліберальних цінностей, чільне місце серед яких посідає людська гідність, з ідеєю національної держави, що наглядно проілюстрував Френсіс Фукуяма в одній з останніх своїх робіт, справедливо зауваживши, що для лібералів важливо не відмовлятися від ідеї нації: «Україна чинила завзятий опір Росії саме тому, що її громадяни лояльні до ідеї незалежної, ліберально-демократичної України і не хочуть жити в корупційній диктатурі, нав'язаній ззовні. Своєю хоробрістю вони чітко дали зрозуміти, що громадяни готові померти за ліберальні ідеали, але лише тоді, коли ці ідеали впроваджуються у країні, яку вони можуть назвати своєю»⁵.

Досить очевидним є те, що в періоди кризи конституційний лад загалом та конституційні права і свободи зокрема стають досить уразливими. Кризи, екстремальні умови — це періоди «моральної паніки»⁶, адже в цей час зростає небезпека ухвалення ірраціональних рішень. Тому виникає нагальне практичне питання: що може конституційна демократія легітимно робити для свого захисту в часи надзвичайної ситуації чи кризи?⁷

Зазвичай конституційна демократія розглядається як обмеження демократії принципами політичної моралі, закріпленими в конституції (верховенство права, людські права, людська гідність). Конституційна демократія є балансувальним актом, за якого основні людські права та верховенство права застосовуються за рахунок демократії, а також відбувається зворотний процес. Це є виправданим, зважаючи на необхідність контролю над небажаними результатами демократії з метою правильного функціонування демократичного процесу⁸.

Юрген Габермас назвав чотири особливості конституційної демократії: особлива інтерпретація принципу народного суверенітету; своєю чергою, його прочитання дає принцип всебічного правового захисту осіб, який гарантується незалежною судовою владою; принципи, які вимагають, щоб адміністрація підпадала під дію закону та судового контролю (а також контролю над парламентом); принцип поділу держави і суспільства, який покликаний не допустити перетворення суспільної влади безпосередньо на адміністративну владу, тобто без попереднього проходження через шлюзи формування комунікативної влади.

⁵ Fukuyama F. A Country of Their Own. Liberalism Needs the Nation. URL: https://www.foreignaffairs.com/articles/ukraine/2022-04-01/francis-fukuyama-liberalism-country?fbclid=IwAR3deaKlqcsjXVHQgZQlbXKeN9dY7ixt7u9tST75CLhGZ_-hirAvtwot_14.

⁶ Cohen S. *Folks Devils and Moral Panics*. London and New York: Routledge, 2011.

⁷ Roznai Y., Albert R. Introduction: Modern Pressures on Constitutionalism, in Richard Albert, Yaniv Roznai ed. *Constitutionalism Under Extreme Conditions Law, Emergency, Exception*. Cham: Springer, 2020. P. 4.

⁸ *Between Facts and Norms*. Contributions to a Discourse Theory of Law and Democracy. Jurgen Habermas, translated by William Rehg. Second printing, Massachusetts Institute of Technology, 1996. 631 p.

Соціальна практика ХХ століття, що стосувалася зародження і приходу до влади тоталітарних рухів, домінування на європейському континенті екстремістських режимів, зумовила необхідність напрацювання превентивних правових механізмів, які здатні були б захистити конституційну демократію від цих загроз. Один із таких механізмів запропонувала концепція «войовничої демократії», або «демократії, здатної захистити себе».

Вперше свого доктринального обґрунтування вказана концепція набула завдяки німецькому конституціоналісту Карлу Левенштайну. У своїй праці «Войовнича (*militant*) демократія та фундаментальні права», опублікованій у 1937 році, він закликав демократичні країни до самозахисту, охарактеризувавши цей захист так: «із вогнем потрібно боротися вогнем»⁹. Згодом її розвинув Джордж ван ден Берг, голландський теоретик у галузі конституційного права¹⁰.

Події Другої світової війни і подальші рішення Нюрнберзького процесу зумовили визнання на міжнародному рівні фактичної несумісності нацистської ідеології з демократичним і мирним співіснуванням держав, що стало поштовхом для конституціоналізації «войовничої демократії». Першими це здійснили постфашистська Італія в Конституції 1947 року та Німеччина, яка прагнула запобігти відновленню фашизму. Зокрема, в Основному законі ФРН 1949 року було зафіксовано, що «партії, які прагнуть, з огляду на свої цілі або дії їхніх прихильників, завдати шкоди основам вільного демократичного порядку або усунути його, або загрожують існуванню Федеративної Республіки Німеччина, є антиконституційними» (частина друга статті 21)¹¹.

Складники концепції войовничої демократії було певною мірою використано в США як політичний супротив комуністичній партії, а також в Австралії, зокрема у процесі законодавчої заборони комуністичної партії¹². Проте ця концепція виявилася частково або повністю несприйнятою конституційною практикою Австрії, Франції та Великої Британії¹³.

У сучасному розумінні концепція войовничої демократії спрямована на боротьбу із радикальними політичними партіями, проти зловживань демократією та як превентивний засіб проти тероризму. До основних елементів доктрини *militant democracy* прийнято включати: розпуск політичних партій у судовому порядку; конституційні засоби обмеження зловживання демократією, насамперед належну правову процедуру; конституційні обмеження окремих політичних прав — свободи асоціацій, зібрань, вираження поглядів;

⁹ Loewenstein K. *Militant Democracy and Fundamental Rights. Comparative constitutionalism: Cases and materials*. St. Paul: LEG, 2016. P. 1588.

¹⁰ Cliteur P. B., Rijpkema B. R. *The Foundations of Militant Democracy*. In M. G. Ellian A. (Ed.), *The State of Exception and Militant Democracy in a Time of Terror* (pp. 227–272). Dordrecht: Republic of Letters Publishing. 2012. P. 229. URL: <https://hdl.handle.net/1887/23053>.

¹¹ Конституційне право : підручник / Ю. Г. Барабаш, О. М. Бориславська, В. М. Венгер, М. І. Козюбра, О. М. Лисенко, А. А. Мелешевич ; за заг. ред. М. І. Козюбри. Київ : ВАІТЕ, 2021. С. 259–260.

¹² Tyulkina S. *Militant Democracy*. Doctoral Dissertation. Department of Legal Studies. Central European University, Budapest. URL: http://www.etd.ceu.hu/2012/tyulkina_svetlana.pdf.

¹³ A comparative analysis of «Defensive Democracy»: a cross-national assessment of formal-legal defensiveness in 8 advanced European democracies Submitted by Beimenbetov Serik to the University of Exeter as a thesis for the degree of Doctor of Philosophy in Politics in December, 2014. URL: <https://ore.exeter.ac.uk/repository/bitstream/handle/10871/17661/BeimenbetovS.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

лояльність державних службовців; люстрацію щодо державних і політичних діячів, щодо колишніх представників тоталітарних і авторитарних режимів у молодих конституційних демократіях¹⁴.

Як справедливо зазначено в юридичній науці, ідеальною умовою для функціонування демократії є мир, проте вже в повоєнному світі одразу після запровадження міжнародної системи безпеки й миру з'являються нові виклики, пов'язані з загрозами національній безпеці. Вони спонукали демократію до самозахисту, і це призвело до розширення можливих об'єктів обмежень за умов загроз національній безпеці, що простежується в статті 15 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року як можливість відступу держав від зобов'язань щодо гарантування основоположних прав людини у випадках війни або іншої суспільної небезпеки. «Войовнича демократія дозволяє обмежувати свободу слова, політичну участь і політичний плюралізм, не змінюючи ключових цінностей, що покладені в основу конституції, при цьому обмеження основоположних прав розглядалися як обґрунтований та необхідний захід, спрямований на захист демократичної системи»¹⁵.

Важливим аспектом застосування концепції войовничої демократії є питання, коли її необхідно застосовувати. Існує два підходи до його вирішення. Перший пропонує застосовувати тест «очевидної і нагальної загрози» («*clear and present danger*»), розроблений Верховним Судом США у справі *Brandenburg v. Ohio* (1969). Другий підхід викристалізувано практикою Європейського суду з прав людини і полягає в застосуванні тесту «очевидної і неминучої загрози» («*clear and imminent danger*»)¹⁶.

Як видається, в контексті саме такого підходу Конституційний Суд України дослідив легітимну мету й обґрунтував підставність законодавчого засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборони пропаганди їхньої символіки, вказавши, що з огляду на історію становлення Української незалежної держави, історичний контекст та загрози, що постали перед нею у зв'язку з тимчасовою окупацією частини її території, Україна має право обстоювати конституційні принципи, у тому числі й шляхом заборони пропаганди тоталітарних режимів і використання їхньої символіки. Також Конституційний Суд України зазначив, що пропаганда комуністичного режиму, який зухвало й цинічно заперечував цінність людського життя та людської гідності, становить реальну загрозу для сучасної незалежної української державності. Виправдання комуністичного режиму та замовчування його злочинів створюють сприятливий ґрунт для мобілізації та об'єднання антиукраїнських сил, які прагнуть зруйнувати демократичний конституційний лад в Україні¹⁷.

¹⁴ Савчин М. Порівняльне конституційне право. Київ : Ваіте, 2020. С. 77.

¹⁵ Бориславська О. М. Демократія в умовах війни та загроз національній безпеці. *Український часопис конституційного права*. 2017. № 2. С. 9–10. URL: <https://www.constjournal.com/pub/2-2017/demokratiia-umovakh-viiny-zahroz-natsionalnii-bezpetsi>.

¹⁶ Бернацький Б. В. Формування української моделі заборони політичних партій у світлі міжнародних стандартів і практик : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / Національний університет «Києво-Могилянська академія». Київ, 2019. С. 51.

¹⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 16 липня 2019 року № 9-р/2019.

Наведені Конституційним Судом України обґрунтування засвідчують «очевидність і неминучість загрози», яку покладено в основу правообмежувальної діяльності, при цьому юридичні позиції Конституційного Суду України суголосні тим, що задекларовані Європейським судом з прав людини. Йдеться про: рішення у справі «Фогт проти Німеччини» (*Vogt v. Germany*) від 26 вересня 1995 року, яким вказано на прийнятність концепції «демократії, здатної захистити себе»; рішення у справі «Партія добробуту та інші проти Туреччини» [*Refah Partisi (the Welfare Party) and Others v. Turkey*] від 13 лютого 2003 року, яким визначено, що плюралізм і демократія ґрунтуються на компромісі, що вимагає певних поступок із боку осіб, які мають у деяких випадках сприймати обмеження певних наявних у них свобод для того, щоб забезпечити більшу стабільність країни в цілому; рішення у справі «Об'єднана комуністична партія Туреччини та інші проти Туреччини» (*United Communist Party of Turkey and Others v. Turkey*) від 30 січня 1998 року, яким позиціонується необхідність певної рівноваги між вимогами захисту демократичного суспільства і вимогами охорони прав особи. Саме тому щоразу, коли держава вважає за потрібне посылатися на принцип «демократії, здатної захистити себе», щоб виправдати втручання в права особи, вона має зважено оцінювати межі й наслідки передбачених заходів задля дотримання зазначеної рівноваги.

Відповідно, як зазначив у наведеному вище рішенні Конституційний Суд України, оцінка діяльності комуністичного режиму та нацистського режиму має здійснюватися з урахуванням системного характеру протиправних діянь, вчинених за їхнього панування, з огляду на сутність та масштаби політики державного терору, основу якої становило заперечення цінності людського життя та людської гідності.

Наступною ілюстрацією втілення концепції «демократії, здатної захистити себе» є Рішення Конституційного Суду України у справі щодо конституційності окремих положень Закону України «Про телебачення і радіомовлення», Закону України «Про кінематографію» від 21 грудня 2021 року № 3-р/2021. Як зазначив Конституційний Суд України, державна політика у сферах національної безпеки й оборони спрямована на забезпечення насамперед воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної безпеки України. При цьому Україна має право захищати свою незалежність, свій державний суверенітет і свою територіальну цілісність шляхом здійснення таких системних заходів і застосування засобів, що є співмірними, допустимими і прийнятними з огляду на рівень небезпеки, загроз і викликів, що постали перед нею. Відповідно «в умовах застосування Російською Федерацією (її суб'єктами владних повноважень, посадовцями, а також її найманцями, журналістами, митцями тощо) різних засобів цілеспрямованого формування негативного образу України протидія державі-агресору здійснюється також в інформаційній сфері як складник національної безпеки української держави. Для протидії загрозам парламент застосовує систему нормативних засобів забезпечення інформаційної безпеки України»¹⁸.

Отже, на переконання Конституційного Суду України, особу, яка, зокрема, пропагувала насильство та закликала до повалення конституційного ладу в Україні,

¹⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих приписів статті 6 Закону України «Про телебачення і радіомовлення», статей 15, 15¹, 26 Закону України «Про кінематографію» від 21 грудня 2021 року № 3-р/2021.

брала участь у діяльності незаконних збройних формувань та в бойових діях на території України у складі незаконних збройних формувань, висловлювала підтримку агресивної політики держави-окупанта та здійснювала пропаганду або інші дії, спрямовані на заперечення права Українського народу на власну державність, може бути включено до Переліку осіб, які створюють загрозу національній безпеці. При цьому Конституційний Суд України виснував, що обмеження, запроваджені Законом України «Про телебачення і радіомовлення», Законом України «Про кінематографію», є допустимими й прийнятними, не порушують прав на інформацію, свободу думки і слова та свободу творчості, не суперечать Конституції України, оспорювані приписи вказаних законів мають правомірну мету й спрямовані на захист інформаційної безпеки, державного суверенітету і територіальної цілісності України, на унеможливлення деструктивного інформаційно-пропагандистського впливу та тиску держави-окупанта на свідомість і підсвідомість громадян України за допомогою аудіовізуальних творів та засобів.

Аналогічні аргументи на користь досліджуваної концепції — демократії, здатної захистити себе, простежуються в актах Верховного Суду, який наголошує на її прийнятності за певних ситуацій, коли для стабільності демократичного конституційного ладу держава може здійснювати конкретні заходи з метою його захисту. Зокрема, йдеться про те, що держава, усвідомлюючи загрозу її існуванню, а також конституційному ладу, територіальній цілісності, має повноваження відстороняти від доступу до певних державних посад тих осіб, які можуть становити загрозу демократичній системі чи показали себе не гідними служити суспільству, а саме порушили присягу, дану народу як єдиному джерелу державної влади. Плюралізм і демократія, на переконання Верховного Суду, ґрунтуються на компромісі, що вимагає поступок із боку осіб, які мають у деяких випадках сприймати обмеження наявних у них свобод для того, щоби забезпечити більшу стабільність країни в цілому. При цьому демократична держава повинна мати вагомі причини для звільнення осіб, що обіймали посади високого рівня протягом попереднього недемократичного режиму, навіть якщо ці особи були призначені на відповідні посади на визначений у конституції строк. Завдяки такому звільненню обмежується ризик, що новий (демократичний) режим буде змінено, а це зміцнює довіру громадськості до нової влади та дозволяє суспільству отримати гарантії стабільності у збереженні надбань демократії та у просуванні демократичних цінностей¹⁹.

Таким чином, наведені висновки вітчизняної юрисдикційної практики зумовлені потребами забезпечення національної безпеки України та пошуку розумного балансу між дотриманням прав і свобод людини та громадянина й усуненням реальних викликів і загроз, що постають перед Україною як державою, що потерпає від агресивної державної політики росії. При цьому Україна обстоює свій державний суверенітет, використовуючи правові механізми, обґрунтовані у світовій юридичній доктрині та практиці в рамках концепції демократії, здатної захистити себе.

На вказаних прикладах можемо спостерігати процес захисту демократії в кризові періоди завдяки конституційним цінностям. Однак конституційна демократія — це завжди балансування між цінностями, тому можна відстежити

¹⁹ Постанова Великої Палати Верховного Суду від 20 січня 2021 року у справі № 800/162/14.

і зворотний зв'язок, що уможливлює збереження та утвердження конституційних цінностей у кризові часи завдяки можливостям демократії.

Такий зв'язок проглядається в юридичних позиціях, викладених у Рішенні Конституційного Суду України (Другий сенат) від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022, яким констатовано, що відповідні конституційні принципи є осердям конституційного ладу України, від захисту яких залежить його втілення загалом, зокрема й гарантованих Конституцією України прав і свобод людини та громадянина, і яким наголошено на головній ролі Збройних Сил України та інших військових формувань в обороні України, що своєю мужньою боротьбою забезпечують ефективний захист Української держави та Українського народу від агресії Російської Федерації проти України, розпочатої 20 лютого 2014 року, яка набула повномасштабного характеру з 24 лютого 2022 року²⁰.

За змістом статей 17, 65 Основного Закону України громадяни України, які захищають Вітчизну, незалежність та територіальну цілісність України, виконують конституційно значущі функції, тож держава повинна надавати їм і членам їхніх сімей особливий статус та забезпечувати їх додатковими гарантіями соціального захисту відповідно до частини п'ятої статті 17 Конституції України як під час проходження служби, так і після її закінчення; щодо осіб, на яких покладено обов'язок захищати Україну, її незалежність і територіальну цілісність, та членів їхніх сімей частиною п'ятою статті 17 Конституції України встановлено особливий соціальний захист, який не обмежено умовами й рівнем, визначеними у статті 46 Основного Закону України. У цьому рішенні наголошено, що припис частини п'ятої статті 17 Конституції України потрібно розуміти як такий, що покладає на державу обов'язок забезпечувати також соціальний захист громадян України — ветеранів війни, зокрема осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, та членів сімей осіб, які захищали Вітчизну, її незалежність, суверенітет і територіальну цілісність²¹.

Конституційний Суд України також висловив низку юридичних позицій, які є значущими для втілення задекларованих цінностей, зокрема: «З урахуванням встановленого Конституцією України функціонального призначення Збройних Сил України, в умовах триваючої збройної агресії Російської Федерації проти України законодавче регулювання порядку реалізації права на соціальний захист, гарантованого частиною першою статті 46 Конституції України, має здійснюватися у системному взаємозв'язку з вимогами щодо посиленого соціального захисту військовослужбовців у розумінні частини п'ятої статті 17 Основного Закону України»; «припис частини п'ятої статті 17 Конституції України чітко покладає на державу конституційний обов'язок щодо створення системи посиленої соціальної підтримки військовослужбовців і членів їхніх сімей; виконання державою

²⁰ Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16³ Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців) від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022.

²¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 9 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76-VIII (справа про соціальний захист ветеранів війни та членів їхніх сімей) від 18 грудня 2018 року № 12-р/2018.

конституційного обов'язку щодо забезпечення посиленого соціального захисту військовослужбовців, військовозобов'язаних або резервістів покликане не тільки забезпечити соціальний захист кожного з них індивідуально, а й сприяти виконанню громадянами України обов'язку щодо захисту Вітчизни — України, її суверенітету, незалежності та територіальної цілісності»; «заходи в сфері оборони держави мають бути своєчасними, послідовними та комплексними, оскільки від їх ефективного запровадження залежить стан обороноздатності України»²².

Розвиваючи зазначені юридичні позиції, Конституційний Суд України вважає, що зі змісту частин першої, другої, п'ятої статті 17 Конституції України у їх взаємозв'язку з частиною першою статті 46, частиною першою статті 65 Основного Закону України впливає конституційний обов'язок держави надати спеціальний юридичний статус громадянам України, які перебувають на службі у Збройних Силах України та в інших військових формуваннях, членам їхніх сімей, а також особам, що збройно захищають суверенітет, територіальну цілісність та недоторканність України під час агресії Російської Федерації проти України, розпочатої у лютому 2014 року, із забезпеченням відповідно до цього статусу соціальних гарантій високого рівня²³.

Утвердження конституційних цінностей засобами відповідного державного (політичного) режиму, що, зрештою, «тестує» його на демократичність, відбувається і в площині захисту національної ідентичності нашого народу. Багатоміліардна історія українського державотворення і здійснене на її основі українською нацією, усім Українським народом право на самовизначення нерозривно пов'язані зі збереженням національної ідентичності, у тому числі і як частини європейської ідентичності.

Відповідно, Конституційний Суд України як одна з найдієвіших інституцій гарантування демократичних процедур принципово і чітко відреагував на виклики, які постали у зв'язку із захистом режиму функціонування української мови, визначивши її юридичний статус як державної, при цьому визнавши її засадничою конституційною цінністю, питомою ознакою й ключовим чинником єдності (соборності) Української держави та невіддільною частиною її конституційної ідентичності. Як інститут української державності, що поєднує юридичний і ціннісний складники, українська мова покликана виконувати інтегративну (соборницьку) функцію та забезпечувати єднання й монолітність українського суспільства різнорівнево. Українська мова як державна мова є важливим інструментом упорядкування діяльності всієї державної влади та місцевого самоврядування, їй належить вирішальна роль у забезпеченні політичної єдності держави та суспільної згуртованості суголосно одному з прагнень, що ними керувався конституцієдавець під час ухвалення Конституції України 28 червня 1996 року,

²² Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16³ Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців) від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022.

²³ Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційними скаргами Жиденка Володимира Вікторовича, Петренка Віктора Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) приписів статті 2 Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» від 8 липня 2011 року № 3668-VI (щодо соціальних гарантій для захисників і захисниць України) від 12 жовтня 2022 року № 7-р(II)/2022.

зокрема «підключись про зміцнення громадянської злагоди на землі України». Засвідчуючи усвідомлення високого рівня відповідальності в умовах зовнішніх загроз, Конституційний Суд України вказав на аксіологічну роль української мови як визначального чинника і головну ознаку ідентичності української нації, що впродовж багатьох віків проживає на своїй території та становить абсолютну більшість населення України, закладене в ній націєтвірне начало, що є базовим системотвірним складником української державності та її основою²⁴.

Взаємопов'язаним із питанням мови як складника національної ідентичності Конституційний Суд України розглядає і питання освіти. Таку позицію Конституційний Суд України виклав у Рішенні від 16 липня 2019 року № 10-р/2019, визначаючи освіту основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави, а мету, за аналогією із законодавцем, — у всебічному розвитку людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей, формуванні цінностей і необхідних для успішної самореалізації компетентностей, вихованні відповідальних громадян, які здатні до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь іншим людям і суспільству, збагаченні на цій основі інтелектуального, економічного, творчого, культурного потенціалу Українського народу, підвищенні освітнього рівня громадян задля забезпечення сталого розвитку України та її європейського вибору²⁵.

Аналіз рішень Конституційного Суду України під кутом зору захисту конституційних цінностей в умовах загроз національній безпеці України дозволяє виявити й інші аспекти реалізації цього правового феномену, що є стрижневою базовою категорією для функціонування усієї правової системи, а відтак підлягає особливій охороні.

Йдеться про Рішення Конституційного Суду України від 23 листопада 2017 року № 1-р/2017, в якому утверджується ідея нормативності конституційних цінностей, зокрема наголошується, що будь-які положення Кримінального процесуального кодексу України повинні застосовуватися органами державної влади та їх посадовими особами з урахуванням конституційних норм, принципів і цінностей. У подальшій аргументації своєї позиції Конституційний Суд України покликається і на принцип верховенства права, який, будучи одним із основних принципів демократичного суспільства, передбачає судовий контроль над втручанням у право кожної людини на свободу, і на конституційне право людини на судовий захист, що є гарантією усіх прав і свобод людини та громадянина²⁶.

²⁴ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 14 липня 2021 року № 1-р/2021.

²⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про освіту» від 16 липня 2019 року № 10-р/2019.

²⁶ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини третьої статті 315 Кримінального процесуального кодексу України від 23 листопада 2017 року № 1-р/2017.

Подібне позиціонування ролі конституційних цінностей, а отже — підсилення їх спрямовуючої нормативності, має місце в Рішенні Конституційного Суду України від 11 жовтня 2018 року № 8-р/2018, у якому послідовно декларується головний обов'язок держави — утвердження і забезпечення прав і свобод людини (частина друга статті 3 Конституції України), з огляду на який держава повинна не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини, а й вживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією. Виконання такого обов'язку державою уможлиблюється, на думку Конституційного Суду України, якщо законодавець та інші органи публічної влади забезпечуватимуть ефективне правове регулювання, що відповідає конституційним нормам і принципам, та створюватимуть механізми, необхідні для задоволення потреб та інтересів людини. При цьому посиленої уваги законодавця потребують, як вважає Конституційний Суд України, особливо вразливі категорії осіб, до яких належать, зокрема, особи з психічними розладами²⁷. У зв'язку з цим законодавець має запровадити ефективні механізми реалізації та захисту прав, свобод та інтересів особи, визнаної судом недієздатною, у тому числі належного цій особі конституційного права на звернення до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів²⁸.

Висновки. Періоди кризи зумовлюють підвищену вразливість конституційного ладу та фундаментальних людських прав, у зв'язку з чим постає питання можливих легітимних заходів захисту конституційної демократії. Одним із найефективніших, як засвідчила юридична практика, визнано механізм, запропонований концепцією «войовничої демократії», або «демократії, здатної захистити себе». Таку концепцію було запроваджено для обґрунтування заборони політичних партій, програма яких спрямована на усунення демократії, проте згодом вона набула подальшого розвитку як превентивний засіб для запобігання тероризму та зловживаннями демократією.

Практично важливим аспектом концепції войовничої демократії є з'ясування критеріїв її застосування, з-поміж яких виокремлюють тест «очевидної і нагальної загрози» («*clear and present danger*»), розроблений Верховним Судом США, і тест «очевидної і неминучої загрози» («*clear and imminent danger*»), запроваджений Європейським судом з прав людини. Апробація останнього послугувала методологічною основою для вирішення Конституційним Судом України низки справ, пов'язаних із захистом стабільності демократичного конституційного ладу України, її незалежності, територіальної цілісності, зокрема коли йшлося

²⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України «Про психіатричну допомогу» (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016.

²⁸ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини другої статті 8, другого речення частини четвертої статті 16 Закону України «Про звернення громадян» (справа про звернення осіб, визнаних судом недієздатними) від 11 жовтня 2018 року № 8-р/2018.

про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні, які заперечували цінність людського життя та людської гідності, становили реальну загрозу для української державності, та заборону їх символіки; про захист інформаційного простору як складника національної безпеки Української держави.

Такі приклади засвідчують процес захисту демократії в кризові періоди за допомогою конституційних цінностей. При цьому практика Конституційного Суду України є яскравим свідченням і зворотного зв'язку, що комплексно відображає сутність конституційної демократії: збереження та утвердження конституційних цінностей у періоди загроз національній безпеці держави завдяки можливостям демократії. Ілюстративними у цьому контексті є рішення Конституційного Суду України, що стосуються підвищення рівня соціального захисту військовослужбовців, посилення соціальних гарантій для захисників і захисниць України, збереження національної ідентичності та її основних складників (як-от мови, освіти), а також утвердження нормативності конституційних цінностей, їх високої регулятивної значущості у процесі забезпечення засадничих людських прав.

Наведене переконує, що конституційні цінності в кризових умовах становлять основу збереження демократії, і навпаки, їх захист у таких умовах уможливується сталими процедурами демократії, вартівником і реалізатором яких є Конституційний Суд України.

ДИСКУСІЇ ТА ОБГОВОРЕННЯ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВОСУДДЯ В ІМ'Я МИРУ ТА СПРАВЕДЛИВОСТІ¹

Анатолій СЕЛІВАНОВ

*доктор юридичних наук, професор,
дійсний член (академік) НАПрН України*

Поєднання категорій, виведене у заголовок цієї статті, є не випадковим. Конституційний Суд України не тримається осторонь, не займає позицію ганебного нейтралітету, коли український народ проливає кров і сльози за полеглими в боях за суверенітет і незалежність мужніми героями України, котрі захищають свою землю від орди окупантів і будуть вічно живими в нашій пам'яті.

Судді конституційного правосуддя довели, що захист Миру і Справедливості — їх святий обов'язок, а Конституція України — це святе писання держави і кожної людини. Хочу згадати деякі публікації у «Віснику Конституційного Суду України», написані великим серцем і талановитим розумом. Суддя Віктор Колісник дослідив нелюдську «мотивацію» агресії проти України², яка водночас веде до руйнації світового правопорядку. Суддя Василь Лемак звернувся до колег із конституційних і верховних судів щодо більшої підтримки України, українського народу в його боротьбі з російською агресією, адже конституційні цінності опинилися «під ударом брутальних загарбників. Це не прості слова. Українці не з книжок, а на власному досвіді переконалися: там, де конституційний порядок через окупацію російськими загарбниками зруйновано хоча би на один-два тижні, і в XXI столітті може запанувати середньовічна сваволя... Слід розуміти, що усі гарантії індивідуальних прав і свобод людини спираються на конституційний порядок...»³.

Під час здійснення конституційного правосуддя судді не залишають свій народ, кожна людину без захисту, поновлюючи у своїх рішеннях їхні права й охороняючи тим самим конституційні ідеали. Конституційний Суд України — не «інституція влади», а реальний механізм Справедливості й охорони прав і свобод людей.

¹ Статтю підготовлено за матеріалами газети «Голос України» від 28 жовтня 2022 року.

² Колісник В. Росія перевершила нацистський Третій рейх (до суддів і правознавців). *Вісник Конституційного Суду України*. 2022. № 1–2. С. 78–82.

³ Окрема думка (збіжна) судді Конституційного Суду України Лемака В. В. стосовно Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 163 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посиленний соціальний захист військовослужбовців). *Вісник Конституційного Суду України*. 2022. № 1–2. С. 51–59.

В умовах агресії проти українського народу особливу роль відіграє правопорядок у державі. Для конституційного правопорядку об'єктом топології завжди має бути текст Конституції України як національного Основного Закону. Конституційний Суд України спирається на теорію і практику, що формується в результаті конституційної трансгресії (обмеження цілей норм і положень). Таким чином, цей орган враховує заборону виходу за межі конституційного правового регулювання.

Конституційне праворозуміння функціонально визначає правопорядок у державі та засадничу єдність інтересів, із яких складається національна система права.

Практика зумовлює інтенцію порядку, за якого досягається реальний конституціоналізм, виявляються ознаки системної цілісності трансгалузевих значень статусу, в якому поєднуються на основі Конституції України і стають головною цінністю основні права і свободи людини і громадянина.

Здійснюючи конституційний контроль, Конституційний Суд України повинен пройти першу стадію науково-експертного тлумачення норм (положень) Конституції України, що є основним завданням для отримання висновку щодо прийнятності конституційного предмета права для аналізу і розгляду. Зрозуміло, що кожен конституційний текст, умовно кажучи, — «закодований», має багатосмислову структуру з урахуванням «історичної пам'яті» щодо її виникнення. У такому разі конституційне правосуддя як інститут судової влади здатне генерувати нові актуальні смисли, які містяться в тексті норм конституційного значення, а топологія вважається загальним вченням про властивість явищ і феноменів, що залишаються незмінними в безперервних, взаємно однорідних дослідженнях різних юридичних конструкцій правового регулювання.

Водночас для Конституційного Суду України важливо відшукати конституційний текст (критерії) з належним смислом правової дефініції бездоганного рівня, щоб бути переконаним у наявності в своїх рішеннях базового, смислоутворюючого сприйняття суспільством кожного терміна й поняття. Щоразу перед суддею-доповідачем постає це завдання, оскільки існує незмінний постулат про те, що всі закони та інші нормативно-правові акти, хоч і не згадуються, проте підпадають під загальну презумпцію конституційності до того часу, коли вони як номінальні правові дефініції правотворчості не отримують визнання неконституційності. В іншому разі призначення конституційного судового контролю було б позбавлене будь-якого сенсу. Виникає запитання: які постулати для цього слід враховувати теоретично? Отже, виявлення конституційно-правової дефініції відповідно до сучасного уявлення про цей важливий інститут судової влади передбачає насамперед розмежування понять права і закону за юридичними ознаками. Для теорії права та конституціоналізму дефініції цих понять виконують обслуговуючі функції і можуть виявляти відповідні вимоги, коли необхідно формувати структуру юридичного дискурсу. Адже однозначно право і закон для конституційного правосуддя мають самостійне значення як дефінітивні явища, і тому спори про законність у Конституційному Суді України стосовно конституційних подань, звернень та скарг не розглядаються. Але це не означає, що між цими поняттями немає об'єктивно визначеного зв'язку. Без пошуку

і встановлення конституційної істини про право, як справедливо трактується наукою, доктринально обґрунтованою і офіційно визаною, була б неможливою послідовна юридична практика. Це критерій правопорядку, який іманентно досліджує правосуддя.

Конституційне правосуддя в теорії конституційного права розглядається у формах і проявах діяльності Конституційного Суду України щодо розгляду конституційно-правових спорів і конфліктів, офіційного тлумачення (інтерпретації) норм Конституції України, виявлення в конституційному судочинстві ознак неконституційності положень норм або законів України.

Конституційний Суд України перевіряє щодо відповідності Конституції України, зокрема, міжнародні договори, які є чинними, або договори, що вносяться до парламенту для надання згоди на їх обов'язковість. Інші важливі питання, зокрема ті, що пропонуються для винесення на всеукраїнський референдум за народною ініціативою, стають предметом розгляду в порядку судового контролю, коли застосовуються межі трансгресії для конституційного правосуддя (стаття 53 Закону України «Про Конституційний Суд України»). У цих та інших напрямках діяльність Конституційного Суду України характеризується повноваженнями спеціальної компетенції вирішувати спори, досліджувати питання конституційності, а також за конституційними критеріями надавати висновки й ухвалювати судові рішення.

Важливо розуміти, що можливість повернення до раніше ухвалених Конституційним Судом України рішень і висновків, а також врахування попередньо сформульованих правових позицій щодо виявлення конституційного смислу нормативних положень, особливо стосовно численних конституційних скарг громадян, допускається в інтересах об'єктивної реальності. Вчені-конституціоналісти справедливо зазначають, що резолютивні висновки в рішеннях трапляються, але не вирішують спори, вони є малозмістовними (конкретними). Послаблена роль аргументації доказів щодо обґрунтування правових позицій викликає невизначеність у мотивуванні судового рішення. Причин для такої стриманості Конституційного Суду України вистачає, зокрема, судовий активізм може розцінюватися суспільством як вплив політичної складової на остаточне вирішення конституційного конфлікту (спору про право). Зокрема, в теорії тлумачення Конституції це характеризується намаганням сформулювати таку концепцію її тлумачення, яка давала б змогу вирішувати складні й запутані конституційні питання, не виходячи за правові межі контрольних функцій, встановлених самою Конституцією в конкретних нормах.

Автори деяких теорій, що мають місце, зокрема, в окремих думках суддів, концептуально аргументують можливість тлумачення суттєвим обмеженням поля «вільного розсуду суду». При цьому втрачається прямий обов'язок Конституційного Суду України виявляти волю єдиного органу конституційної юрисдикції, коли від нього вимагається остаточність та аналітична бездоганність мотивувальної частини, а це досягається конкретизацією правових обставин судового спору (конфлікту) й у підсумку дає можливість досягати конституційно-правової визначеності. Адже на практиці зазвичай аргументами стають, крім конституційно вагомих аргументів, і так звані «позапорові докази» (зокрема логічні докази і посилання на політичні або економічно-соціальні обставини).

До прикладу, можна згадати справу щодо порушеного народними депутатами України питання про неконституційність Закону України «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2007 року № 107-VI. Статтею 67 цього закону було зупинено на 2008 рік дію окремих положень 19 законів, кодексів та інших нормативно-правових актів України, до 91 акта внесено зміни і доповнення, а три акти цим законом визнано такими, що втратили чинність. Конституційний Суд України дійшов висновку, що Верховна Рада України під час ухвалення закону про Державний бюджет України не була вповноважена включати до нього положення про внесення змін до чинних законів України, зупиняти дію окремих законів України або будь-яким чином змінювати визначене іншими законами України правове регулювання суспільних відносин.

Згодом Конституційний Суд України ухвалив схоже Рішення (від 30 листопада 2010 року № 22-рп/2010) у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 14, 24, 64, пунктів 7-13 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2010 рік», встановивши, що правове регулювання відносин, яке містилося в деяких положеннях цього закону, є предметом регулювання інших законів України. Юридичні (правові) позиції, сформульовані Конституційним Судом України щодо обмеженої компетенції парламенту, не привели до поновлення законом про Державний бюджет України порушених соціальних прав громадян, тобто зупинення дії положень законів негативно вплинуло на соціально захищені бюджетним законом права і свободи громадян. Отже, вірогідно, причиною такої неконституційної практики бюджетного регулювання була недостатньо доказова, слабо аргументована позиція Конституційного Суду України, який не врахував статтю 64 Конституції України, дослідивши матеріали справи лише за вимогами її статті 95, що призвело до правової невизначеності у мотивувальній частині рішення.

Узагальнюючи конституційно-юрисдикційну практику, на нашу думку, можна зауважити, що рішення стосовно неконституційних законів часто ігноруються. Це відбувається, зокрема, за недостатньої аргументації рішень конституційними імперативами стосовно прав і свобод громадян. У такому разі можуть виникати сумніви щодо ефективності такого важливого інституту держави, як Конституційний Суд України. Визнання окремих законів неконституційними не обраховується їх кількістю, але загострює проблему політичного обов'язку і відповідальності держави перед українським суспільством. Головний і загальноновизнаний компонент «політичного обов'язку держави» — це конституційний судовий контроль, проте його юридична сила завершується ухваленням судового рішення. Виникає питання: чому в подальшій законотворчій діяльності Верховної Ради України попередньо визнана неконституційність законів чи їх положень знову дає підстави для порушення аналогічних запитань, коли кожному юристу відомо, що рішення Конституційного Суду України є обов'язковими для всіх суб'єктів права і не підлягають оскарженню?

Мета нашого дослідження стає зрозумілою, якщо проаналізувати випадки, коли умовний термін «політичний обов'язок» за змістом недооцінюється органами виконавчої влади, яким насамперед спрямовуються рішення Конституційно-

го Суду України. Вважаємо, мають застосовуватися санкції за ухвалення законів, раніше визнаних Конституційним Судом України неконституційними. Наука конституційного права цю проблему певною мірою не досліджувала, обмежуючись аналізом причин невиконання рішень Конституційного Суду України в контексті розгляду конституційних конфліктів.

Для характеристики конституційного правосуддя як самостійної функції держави можна запропонувати стадійність питань, що підлягають теоретичному осмисленню в такому порядку: 1) коли виникає уявлення про політичний обов'язок, що усвідомлюється як державна і суспільна проблема, в якій виявляється зіткнення інтересів щодо питань захисту й охорони прав і свобод людини, верховенства права над законами тощо; 2) як обґрунтовується політичний обов'язок і природа його виникнення; 3) зміст поняття і формулювання дефініції політичного спрямування з юридичною складовою права вимоги суспільства і громадянина; 4) з'ясування меж політичного обов'язку законодавчої, виконавчої і судової влади в інтересах суспільства та способи вирішення конфліктів, якщо Конституційний Суд України визнає неконституційним закон або окремі його норми. Професор О. Мартишин, аналізуючи історичні джерела виникнення цієї ідеї в працях англійського філософа Томаса Хілла Гріна (1836–1882), віддавав належне іншим дослідникам XIX століття (Бернард Бозанкет, Роджер Скрутон, Томас Гоббс та інші), які пояснювали в ті часи причини виникнення суспільної непокори державі на шляху до свободи громадян.

У сучасний період поняття «політичний обов'язок» за своїм змістом зазнало суттєвого оновлення, оскільки концепція правової, соціальної держави повертає нас до категорії суспільного договору між державою і українським народом, що розглядається як основа для встановлення режиму конституційного правопорядку, який зобов'язує кожен орган влади та їх посадових осіб, згідно зі статтею 19 Конституції України, діяти на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Питання права в діяльності органу конституційного правосуддя посідають головне місце. Для мети і завдань ухвалення рішень і висновків Конституційний Суд України виходить із прийнятності, коли визнаються ефективними різні визначення понять, термінів (зокрема різних дефініцій права). Законодавчі дефініції в ідеалі повинні претендувати на однозначність тлумачення, оскільки йдеться про практичне вирішення справ. Проведений аналіз свідчить, що дефініції права достатньо уявити як логічний спосіб встановлення типових і специфічних ознак даного об'єкта, що дає змогу відрізнити його від інших об'єктів. Для конституційного правосуддя важливо, щоб під час офіційного тлумачення норм Конституції України не втрачався юридичний зміст предмета дослідження і під час формування дефініції зберігався, а не спотворювався той зміст, який виходить від учасників провадження в Конституційному Суді України. Деякі судді вживають неконституційний термін «розбіжна думка», і це впливає на визначеність та конкретизацію понять і термінів.

Особливого наголосу в конституційному правосудді заслуговує досі не вирішена спірна позиція Конституційного Суду України щодо співвідношення права і закону, коли, здавалося б, «кабінетна» академічна проблема має не так теоретичне, як практичне значення. Передусім це пов'язано із визначенням право-

вих критеріїв, яким повинні відповідати закони відносно Конституції України. Вирішальна роль Конституційного Суду України має проявлятися у питаннях, коли закони, ухвалені політичною волею парламенту, не знімають соціального напруження в суспільстві, а подеколи спонукають до його загострення, масових страйків і непокори. Очевидно, що в таких випадках, коли йдеться про узурпацію влади і гноблення суспільних інтересів, інститути державної влади не здатні відрізнити право від законів. У цьому й полягає причина боротьби народу за суспільний інтерес, за право на непорушність честі й гідності кожної людини. Достатньо назвати причини непокори владі під час Революції Гідності (2013—2014), коли парламент, ухвалюючи так звані «диктаторські» закони у 2010—2012 роках, нехтуючи волею народу, свідомо обійшов принцип «верховенства Конституції і суспільних вимог». Конституційний Суд України щоразу в таких випадках має можливість виявити принцип вибору «вищого політичного пріоритету» та знайти аргументи конституційного правосуддя проти юридичного свавілля неправових законів.

Відаючи належне зусиллям багатьох українських вчених, зокрема академіка НАПрН України Олександра Петришина, які провели фундаментальні дослідження щодо відмежування законів правових, слід використовувати критерії відмінності природних невідчужуваних прав від позитивних. Разом із тим під час розгляду цього питання допитливим дослідникам слід звернути увагу на деякі обставини юридичних властивостей, які залишаються досить вразливими. Дослідження проблем конституційного змісту досі не завершилося складанням чіткого реєстру «прав та свобод людини». При цьому ми враховуємо, що досить велика кількість законів взагалі не зачіпає природних та нормативно встановлених невідчужуваних прав і свобод для підтримки життєдіяльності суспільства й держави (закони про релігійні організації, політичні та інші об'єднання тощо).

У конституційному процесуальному праві існує практика, коли навіть щодо Конституції України як Основного Закону часто виникає необхідність тлумачення цілком зрозумілих термінів, понять, дефініцій як додаткова гарантія єдиного праворозуміння та підтвердження державної волі у правопорядку.

Для прикладу слід навести практику конституційного правосуддя, коли після внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) Законом України від 2 червня 2016 року 1401-VIII суб'єкт права на конституційне подання — 49 народних депутатів України восьмого скликання — звернувся за висновком Конституційного Суду України щодо питання, про які акти йдеться у статті 151² Конституції України, адже для правильного розуміння потрібно «чітко і неоднозначно розуміти неможливість оскаржити їх», оскільки одні ухвалюються на засіданнях суду у формі рішень та висновків, а інші — на спеціальних засіданнях у формі постанов тощо. Колізія, яку треба було розв'язати, мала конституційний характер, оскільки йшлося про конституційні клопотання (подання, звернення, конституційну скаргу та інші форми актів).

Під час ухвалення Рішення Конституційного Суду України від 2 грудня 2019 року № 11-р/2019 у справі щодо офіційного тлумачення положень статті 151² Конституції України було вирішено питання виняткової юрисдикції Конституційного Суду України щодо актів із питань реалізації конституцій-

но-правових гарантій незалежності й недоторканності суддів Конституційного Суду України, зокрема оскарженості актів щодо звільнення з посади суддів. Суд також акцентував на такому виді актів, як рішення суду, не пов'язані зі здійсненням конституційного провадження (стаття 149¹ Конституції України). У цьому рішенні узагальнено сформульовано дефініції обов'язковості, остаточності та неоскаржуваності рішень і висновків Конституційного Суду України. Офіційна інтерпретація цього «згустку» конституційно-судової компетенції в аспекті положення статті 151² Конституції України має розглядатися в контексті принципу забезпечення верховенства Конституції України, а також юридичної природи рішень Конституційного Суду України безвідносно до їх юридичної форми.

Отже, конституційний правопорядок є пріоритетним у розумінні вищої цінності прав і свобод людини. Він дає можливість засвідчити і скласти уявлення про те, яку роль в Україні, як і в усіх конституційних країнах, де існує конституційне правосуддя, має фундамент правової і політичної культури суспільства як важлива гарантія забезпечення й охорони прав і свобод людини та громадянина.

ЗОВНІШНІ ЗВ'ЯЗКИ Конституційного Суду України

ВЕРЕСЕНЬ

14–16 вересня

участь делегації Конституційного Суду України на чолі з виконувачем обов'язків Голови Конституційного Суду України Сергієм Головатим у складі суддів Конституційного Суду України Оксани Грищук та Галини Юровської в Міжнародній конференції «Сталість як конституційна цінність: майбутні виклики» з нагоди 100-ї річниці від дня ухвалення Конституції Латвійської Республіки та 25-річчя Конституційного Суду Латвійської Республіки (м. Рига, Латвійська Республіка).

У рамках робочого візиту відбулася двостороння зустріч суддів Конституційного Суду України та Конституційного Суду Латвійської Республіки.

Крім цього, в Національній бібліотеці Латвійської Республіки виконувач обов'язків Голови Конституційного Суду України Сергій Головатий презентував рідкісне видання «Конституція Української Гетьманської держави» і передав його до фонду бібліотеки

19–25 вересня

участь завідувача сектору досліджень юридичних позицій Європейського суду з прав людини та інших інституцій Ради Європи Управління порівняльно-правового аналізу Правового департаменту Секретаріату Конституційного Суду України Марти Сподарик та головного спеціаліста відділу міжнародного співробітництва Управління комунікацій Конституційного Суду України та міжнародного співробітництва Секретаріату Конституційного Суду України Юлії Ремінської в 10-й Літній школі «Тлумачення конституції у контексті захисту основоположних прав і свобод» Центру навчання та розвитку людських ресурсів Асоціації азійських конституційних судів та еквівалентних установ, організованій Конституційним Судом Турецької Республіки (м. Анкара, Турецька Республіка)

ЖОВТЕНЬ

20–21 жовтня	участь суддів Конституційного Суду України Віктора Городовенка та Петра Філюка у Міжнародній конференції «Роль конституційних судів у нових демократіях» з нагоди 30-ї річниці Конституційного Суду Республіки Албанія (м. Тирана, Республіка Албанія)
21 жовтня	участь виконувача обов'язків Голови Конституційного Суду України Сергія Головатого (онлайн) у Міжнародній конференції «Міжнародне право проти геноциду. Міжнародна конференція про війну росії проти України», організований німецькою неурядовою організацією «Центр ліберальної сучасності»
24–26 жовтня	участь виконувача обов'язків Голови Конституційного Суду України Сергія Головатого у Міжнародній конференції «Від національної конституції до транснаціонального конституціоналізму», присвяченій 100-й річниці від дня ухвалення Конституції Литовської Держави 1922 року та 30-й річниці від дня ухвалення Конституції Литовської Республіки 1992 року. У рамках візиту відбулися зустрічі зі Спікером Парламенту Литовської Республіки Вікторією Чміліте-Нільсен та суддями Конституційного Суду Литовської Республіки, а також презентація «Конституції Української Гетьманської держави» в Литовській національній бібліотеці імені Мартінаса Мажвідаса (м. Вільнюс, Литовська Республіка)

ЛИСТОПАД

3–4 листопада	німецько-український фаховий обмін досвідом із питань конституційного права за участі суддів Конституційного Суду України та експертів Німецького фонду міжнародного юридичного співробітництва (онлайн)
10 листопада	онлайн-зустріч виконувача обов'язків Голови Конституційного Суду України Сергія Головатого та суддів Конституційного Суду України з доповідачами та експертами Європейської Комісії «За демократію через право» (Венеційська Комісія) щодо здійснення оцінки проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення порядку відбору кандидатур на посаду судді Конституційного Суду України на конкурсних засадах» № 7662
28 листопада — 4 грудня	участь судді Конституційного Суду України, члена Консультативної ради європейських суддів Віктора Городовенка у 23-му пленарному засіданні Консультативної ради європейських суддів (м. Страсбург, Французька Республіка)

Реферативний огляд джерел із конституційно-правової тематики, опублікованих у 2022 році

ДИСЕРТАЦІЙНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Вітик Ю. І. Забезпечення дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина в діяльності Національної поліції України : дис. ... д-ра філософії / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2022. 284 с.

Дисертація містить комплекс науково-теоретичних та практичних питань, пов'язаних із дослідженням поняття, змісту та вдосконалення забезпечення дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина в діяльності Національної поліції України. Наголошено на тому, що в конструкції «правова основа діяльності поліції» закладено фактор обов'язкового оцінювання відповідних нормативно-правових актів на предмет аргументації послідовності реалізації тих чи інших юридичних норм органами й підрозділами поліції, що детермінує правовий характер діяльності поліції. Визначено, що міжнародно-правові стандарти поліцейської діяльності щодо забезпечення дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина в Україні є: 1) корелятивним відображенням міжнародної політико-правової фіксації універсальної природи прав і свобод людини; 2) одним із факторів наближення законодавства України до відповідних міжнародно-правових документів; 3) засобом у інтеграційному процесі під час виконання вимог адаптації національного законодавства до відповідних міжнародних стандартів поліцейської діяльності; 4) формою практичного вдосконалення правових засад поліцейської діяльності відповідно до міжнародних зобов'язань України, зокрема у сфері забезпечення прав і свобод людини. Встановлено, що дослідження забезпечення дотримання конституційних прав і свобод людини і громадянина в поліцейській діяльності кореспондується з методологією, а відтак із методами дослідження, які застосовуються в межах юридичної науки, зокрема науки конституційного права. Отже, це теоретико-правове дослідження корелюється із впровадженням теоретичних результатів у реальний організаційно-правовий зміст практичної поліцейської діяльності.

Вольський О. І. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації влади: порівняльний аналіз на прикладі Республіки Польща та України : дис. ... д-ра філософії / Львівський національний університет імені Івана Франка. Львів, 2022. 356 с.

У дисертації з'ясовано історіографічні, теоретико-методологічні та практично-емпіричні атрибути охоплення, структурування, систематизації і порівняння еволюції, чинників, параметрів, процедур, регламентацій, складових та наслідків історичних і чинних етапів становлення та розвитку систем й органів місцевого самоврядування, локального суспільно-політичного процесу й адміністративно-територіального устрою в умовах спершу централізації, а згодом децентралі-

зації влади у Республіці Польща й Україні. Це реалізовано внаслідок розв'язання ключових дослідницьких завдань, зокрема: оцінювання історіографії проблем становлення і розвитку місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади у Польщі та Україні; систематизації понятійних, концептуальних та загалом теоретико-методологічних засад і підходів до дослідження сутності, видів, моделей, структури, легітимності, розвитку, повноважень, функціоналу місцевого самоврядування в умовах демократизації і децентралізації влади; з'ясування і порівняння особливостей та наслідків децентралізації влади у межах процесів становлення і чинного стану формування органів місцевого самоврядування і складових адміністративно-територіального устрою у Польщі та їх впливу на Україну; структурування виявів, практик і показників ефективності передання державних повноважень «згори вниз» як наслідок децентралізації влади та впливу цього процесу на формування і функціонування місцевого самоврядування на рівні громад у Польщі й Україні.

Діденко О. М. Конституційно-правові гарантії права обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні : дис. ... д-ра філософії / Національний авіаційний університет, Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2021 (дата захисту: 27.06.2022).

У дисертації на основі аналізу існуючого доробку вітчизняних і зарубіжних науковців у галузях загальної теорії держави та права, конституційного і муніципального права, міжнародного, адміністративного та кримінального права, публічного управління і політології, а також положень Конституції України і Виборчого кодексу України, інших нормативно-правових актів здійснено комплексне дослідження сучасного стану і перспектив розвитку, вдосконалення конституційно-правових гарантій права обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування в Україні. Розкрито теоретичні особливості природи, змісту і видів конституційно-правових гарантій права обирати та бути обраним до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Визначено поняття названих гарантій в «об'єктивному» та «суб'єктивному» значеннях. Обґрунтовано низку пропозицій щодо внесення змін до законодавства України. Зокрема, запропоновано у статтях 76 і 103 Конституції України чітко встановити таку вимогу до кандидатів у народні депутати України та на пост Президента України, як відсутність у них громадянства (підданства) іншої держави (подвійного громадянства). Крім того, пропонується встановити в Основному Законі України заборону на внесення змін до виборчого законодавства, що стосуються основних елементів виборчої системи (типу виборчої системи для конкретних виборів, виборчої квоти, виборчого бар'єру, умов реєстрації кандидатів, розміру грошової застави тощо), менш як за рік до відповідних виборів, а також урегулювати статус, повноваження і гарантії незалежності Центральної виборчої комісії та її членів.

Ірклієнко А. І. Бікамералізм в умовах формування конституційної демократії : дис. ... д-ра філософії / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2021 (дата захисту: 30.06.2022). 212 с.

У дисертації здійснено аналіз бікамералізму в умовах формування конституційної демократії. У контексті запровадження в Україні двопалатного парла-

менту запропоновано, щоб парламент складався з двох палат — Сенату (верхня палата) та Національних Зборів (нижня палата). Аргументовано, що верхня палата має формуватися на основі мажоритарної виборчої системи відносно більшості, за якої будь-яка політична партія може висунути свого кандидата до мажоритарного округу, де буде обраний кандидат, або кандидат до верхньої палати може бути самовисуванцем. До її компетенції, поряд із законодавчою діяльністю, необхідно віднести надання згоди на призначення Президентом України керівників як незалежних контрольно-наглядових, регуляторних органів та органів зі спеціальною компетенцією, так і підзвітних Президенту України, формування відповідних органів чи призначення посадових осіб (Генерального прокурора, керівників Служби безпеки України та Антимонопольного комітету України, половину складу Ради Національного банку України, суддів Конституційного Суду України, членів Вищої ради правосуддя, членів Центральної виборчої комісії, національних регуляторних комісій, Національного антикорупційного бюро України). Обґрунтовано, що формування нижньої палати парламенту в Україні доцільно організувати на основі пропорційної виборчої системи з відкритими виборчими списками. Нижня палата парламенту України має забезпечувати формування Кабінету Міністрів України на основі партійного представництва. За дорученням Президента України політичні сили, що перемогли на виборах до нижньої палати, повинні сформувати уряд. Коаліція політичних сил у нижній палаті парламенту визначатиме кандидатуру Прем'єр-міністра і персональний склад уряду України, які вносяться одночасно з програмою діяльності уряду на затвердження нижньої палати парламенту. Кандидатура Прем'єр-міністра, персональний склад уряду та програма діяльності уряду затверджується також верхньою палатою парламенту. Розроблено проект Закону України «Про внесення змін до Конституції України щодо впровадження системи двопалатного парламенту».

Кучер С. А. Забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань: конституційно-правовий аспект : дис. ... д-ра філософії / Академія праці, соціальних відносин і туризму. Київ, 2021 (дата захисту: 02.03.2022). 199 с.

Дисертацію присвячено визначенню сутності та особливостей конституційно-правового забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань в Україні, вивченню зарубіжного законодавства та практики реалізації досліджуваного права людини, а також розробленню на цій основі науково обґрунтованих пропозицій та рекомендацій стосовно вдосконалення законодавства у цій сфері. Встановлено, що структурними елементами свободи слова як природного права особи, відображеного в міжнародних (універсальних та регіональних) документах із прав людини, є такі можливості людини: відстоювати власну думку; вільно висловлювати думку (це право включає право шукати, отримувати, передавати та передавати інформацію та ідеї); свобода змінювати свої погляди; не висловлювати свою позицію. Аргументовано, що структурним елементом свободи людини є також можливість відмови від власних поглядів, і її також доцільно включити до міжнародних договорів із прав людини. Зроблено висновок, що право на інформацію є частиною свободи вираження людської думки. Здатність шукати, отримувати інформацію та ідеї є основою свободи слова.

Свобода слова забезпечується поширенням і переданням інформації та ідей. Це означає, що право на інформацію має подвійний статус як складова індивідуальної свободи переконань — вони належать як до права формувати свою думку, так і до права висловлювати свою думку. Розглянуто зарубіжний досвід конституційно-правового забезпечення права людини на вільне вираження поглядів і переконань. Зроблено висновок, що в багатьох зарубіжних країнах спостерігається тенденція формування спеціального галузевого законодавства щодо свободи отримання та розповсюдження інформації. Аргументовано доцільність для нашої держави взяти до уваги позитивний американський досвід здебільшого тому, що перше місце посідає свобода слова як провідний напрям розвитку держави та ключовий, необхідний елемент в усіх сферах життєдіяльності держави. На підставі цього запропоновано внести відповідні зміни до статті 34 Конституції України, беручи за основу чинні положення Першої поправки Конституції США.

Майніна М. С. Особливості реалізації державного суверенітету в Європейському Союзі : дис. ... д-ра філософії / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2022. 226 с.

Дисертацію присвячено дослідженню особливостей реалізації державного суверенітету в Європейському Союзі. У роботі з'ясовано теоретико-концептуальні засади дослідження державного суверенітету, зокрема проаналізовано основні сучасні концепції державного суверенітету зарубіжними вченими. Розглянуто реалізацію державного суверенітету країнами Європейського Союзу, основні етапи трансформації та інші властивості цього об'єднання. Розкрито особливості реалізації країнами-членами державного суверенітету в зовнішніх зносинах Євросоюзу. Досліджується вплив Європейського Союзу на реалізацію державного суверенітету країнами-кандидатами на вступ до Євросоюзу, а також політика Європейського Союзу щодо реалізації державного суверенітету асоційованими державами. Автор запропонував власну класифікацію надання та відмови у членстві в Європейському Союзі. У дисертації з'ясовано вплив Європейського Союзу на реалізацію Україною державного суверенітету та систематизовано й доповнено основні інструменти обмеження такого впливу.

Медведська В. Ю. Деліберативна демократія як модель взаємодії держави та громадянського суспільства : дис. ... д-ра філософії / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2021 (дата захисту: 31.08.2022). 216 с.

Дисертація є однією з перших наукових робіт, у якій системно досліджено зміст, сутність та значення деліберативної демократії у сучасному політичному процесі, зокрема детально розкрито особливості взаємодії держави та громадянського суспільства у межах деліберативної моделі демократії. Розглядається «нова» модель демократії, яка змогла б подолати кризу представницької демократії, що спричинена трансформацією соціальних цінностей у напрямі індивідуалізму, зниженням рівня задоволеності громадян політичними елітами, які обираються для представлення їхніх інтересів, відсутністю механізмів взаємодії між державною владою та інститутами громадянського суспільства, низьким рівнем політичної комунікації тощо. Визначається, що сьогоденне постмодерне суспільство, на відміну від традиційного, націлене на побудову двостороннього

діалогу у взаємовідносинах між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства, що передбачає створення нових форм взаємодії та досягнення консенсусу. У зв'язку з цим дослідження концептуальних підходів до формування та впровадження елементів деліберативної демократії, розбудови ефективного деліберативного процесу постає релевантним для позитивних зрушень у напрямі становлення деліберативної демократії в Україні.

Моргун В. В. Конституційно-правове забезпечення матеріальної та фінансової основ місцевого самоврядування в Україні та зарубіжних державах : дис. ... д-ра філософії / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021 (дата захисту: 09.09.2022). 236 с.

Дисертацію присвячено дослідженню конституційно-правового забезпечення матеріальної та фінансової основ місцевого самоврядування в Україні та зарубіжних державах, а також визначенню перспектив удосконалення законодавства і правозастосовної практики в Україні в цій сфері. Здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано нове вирішення важливої наукової проблеми — розроблення теоретико-методологічних засад і підходів, обґрунтування практичних рекомендацій щодо забезпечення матеріальних та фінансових основ місцевого самоврядування в умовах децентралізації влади в Україні. Проаналізовано доктринальні й нормативні джерела місцевого самоврядування, методологію дослідження, історіографію розвитку, поняття і зміст конституційно-правового регулювання права жителів територіальних громад самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції та законів України. Зосереджено увагу на історичній ретроспективі розуміння сутності місцевого самоврядування, характеристик місцевого самоврядування і територіальних громад. Розкрито теоретичні засади організації та діяльності територіальних громад, загалом системи місцевого самоврядування, виокремлено низку його моделей. Обґрунтовано прихильність до концепції місцевого самоврядування, що базується на природному і невідчужуваному праві громад на самоврядування, обмеженому втручанні держави у справи громади. Розглянуто поняття «основи місцевого самоврядування» в сучасній вітчизняній та зарубіжних доктринах.

Савич Є. С. Право людини на звернення в Україні: конституційно-правовий аналіз : дис. ... д-ра філософії / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2021 (дата захисту: 30.06.2022). 240 с.

Дисертацію присвячено комплексному конституційно-правовому дослідженню права людини на звернення як нормативно регламентованої форми комунікативної взаємодії особи та держави. Проаналізовано історико-правові передумови становлення і розвитку права людини на звернення. Досліджено поняття звернення в конституційному праві як базової категорії. Запропоновано авторське визначення дефініції «звернення людини (громадянина)» в конституційно-правовому вимірі. З'ясовано місце права на звернення в системі основних прав і свобод людини. Досліджено конституційно-правові засади права людини на звернення, а також шляхи вдосконалення його законодавчого регулювання. Запропоновано у статті 40 Конституції України розширити коло суб'єктів, які зобов'язані прийняти і розглянути звернення. Розглянуто акти Конституційного Суду України на предмет інтерпретації сутнісних характеристик права людини

на звернення. Проаналізовано міжнародно-правові стандарти права людини на звернення, які відображені в актах міжнародного права на універсальному та загальноєвропейському рівнях. Досліджено правове регулювання реалізації права людини на звернення в законодавстві зарубіжних країн.

Синицин П. М. Інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України в контексті рішень Європейського суду з прав людини : дис. ... д-ра філософії / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2021 (дата захисту: 30.06.2022). 240 с.

Дисертаційна робота є комплексним монографічним дослідженням застосування рішень Європейського суду з прав людини Конституційним Судом України у своїй інтерпретаційній діяльності. Встановлено, що інтерпретаційна діяльність Конституційного Суду України є ширшою за надання офіційного тлумачення норм Конституції України, вона охоплює також тлумачення під час перевірки конституційності нормативних актів, публічних (внутрішніх та міжнародних) договорів (та під час розгляду конституційних скарг). Розкрито роль рішень Європейського суду з прав людини як джерела конституційного права України, що має складну, комплексну природу, поєднуючи в собі властивості одночасно правоінтерпретаційного акта та судового прецеденту, при цьому застосуванню як джерела права підлягають рішення, постановлені Європейським судом з прав людини не лише щодо України, а й щодо всіх держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Пропонується внесення доповнень до Закону України «Про Конституційний Суд України», які передбачили б можливість зміни рішення Конституційного Суду України у разі визнання його таким, що суперечить Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Тобто у разі, коли міжнародною судовою установою буде встановлено, що рішення Конституційного Суду України суперечить Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, передбачити надання можливості Конституційному Суду України переглядати таке рішення за умови висловленої ініціативи зацікавлених сторін за нововиявленими обставинами.

Сліпенюк В. В. Конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє : дис. ... д-ра філософії / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Одеса, 2021 (дата захисту: 14.01.2022). 288 с.

Дисертацію присвячено дослідженню конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. З'ясовано, що у правовій науці є фрагментарні дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, що здійснювалися протягом трьох періодів: дорадянського, радянського та незалежності, в контексті правового статусу перекладача, принципу мови судочинства та реалізації мовних відносин в українському суспільстві. Аргументовано конституційну природу права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, з огляду на наявність у ньому формально-правової, змістової та процесуальної складових. Сформульовано поняття «конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє» та визначено ознаки цього права. Обґрунтовано, що досліджу-

ване право належить до групи громадянських прав і свобод людини. Особливу увагу зосереджено на співвідношенні із правом на справедливий суд та правом на безоплатну правову допомогу. Визначено поняття, ознаки та систему міжнародних стандартів забезпечення досліджуваного права, що відображені у міжнародних договорах у сфері прав людини. Здійснено класифікацію останніх залежно від ступеня обов'язковості, територіально-просторової дії, кола адресатів та суб'єктів встановлення. Аргументовано, що позиція Європейського суду з прав людини щодо проблемних питань реалізації цього права нині є сталою, а всю сукупність рішень, у яких вона сформована, класифіковано на окремі групи: щодо підстав та специфіки залучення перекладача, щодо визначення рівня володіння мовою, щодо обсягу перекладу, щодо якості перекладу та щодо оплатності послуг перекладача. Визначено поняття, ознаки та систему гарантій досліджуваного права. Охарактеризовано механізм реалізації досліджуваного права. Встановлено, що перекладач має відповідати лінгвістичним та нормативним вимогам. Запропоновано при Державній судовій адміністрації України та її територіальних управліннях створити відділи судового перекладу. Сформульовано рекомендації щодо забезпечення умов надання лінгвістичної допомоги особі, яка не володіє державною мовою.

Спінчевська О. М. Конституційний юрисдикційний процес: сучасний стан та перспективи удосконалення : дис. ... д-ра філософії / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2021 (дата захисту: 24.06.2022). 266 с.

У дисертації обґрунтовано теоретичні положення щодо сучасного стану конституційного юрисдикційного процесу, зокрема його ефективності як засобу захисту прав і свобод людини і громадянина, а також розроблено на цій основі рекомендації щодо його вдосконалення, зокрема щодо внесення низки змін до національного законодавства з питань юрисдикційної діяльності Конституційного Суду України. Охарактеризовано основні проблеми, які виникають під час здійснення Конституційним Судом України юрисдикційних повноважень. Встановлено, що вирішення цих проблем залежно від їх характеру можливе як внаслідок підвищення правової культури та обізнаності суб'єктів звернення до Конституційного Суду України, так і шляхом внесення змін до нормативних актів, які регламентують процесуальну діяльність Конституційного Суду України. Обґрунтовано та сформульовано практичні пропозиції, спрямовані на вдосконалення конституційного юрисдикційного процесу, зокрема щодо правового регулювання окремих проблемних аспектів цього процесу, які виникають на різних його стадіях, і забезпечення виконання та можливості фактичної реалізації рішень і висновків Конституційного Суду України.

Юхно І. В. Інституціональні засади публічно-управлінської діяльності в умовах конституційного реформування : дис. ... д-ра філософії / Національний технічний університет «Дніпровська політехніка». Дніпро, 2022. 210 с.

Дисертацію присвячено дослідженню теоретико-методологічних засад, тенденцій та особливостей інституціональних засад публічно-управлінської діяльності в умовах конституційного реформування. У дисертації обґрунтовано виокремлення етапів розвитку суспільних відносин у системі конституційного реформування, розкрито інституціональні й теоретичні засади трансформацій-

ного процесу в державному управлінні, розроблено авторську класифікацію особливостей конституційного реформування в контексті модернізації державного управління в Україні. Систематизовано сучасні підходи до формування комплексного алгоритму реалізації демократичних засад конституційного реформування. Розкрито сутність сучасних тенденцій формування інституціональних засад трансформаційного процесу в системі публічного управління в контексті децентралізації влади в Україні. Розроблено і запропоновано авторську теоретичну концепцію конституційного реформування в контексті взаємовпливу трансформаційних чинників у системі державного управління в Україні, сформульовану на основі традицій державно-управлінських реформ, європейському досвіді публічно-управлінської діяльності.

СТАТТІ ТА НАУКОВІ ДОПОВІДІ

Баймуратов М. О., Кофман Б. Я. Мілітарний конституціоналізм: до питань про формування, розуміння і оформлення феноменології. Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. 2022. № 3. С. 6–18.

Загальний конституціоналізм виступає об'єктивним фактором демократичної правової державності та має забезпечити існування людиноцентричної політико-правової системи, в якій фундаментальні права людини мають пріоритетне значення відносно держави. Така транспозиція та побудова пріоритетів і черговості прав не тільки обмежує державну владу в її схильності до етатизму та свавілля, а й встановлює чіткі нормативні межі її функціонування. Найважливішою гарантією існування такої системи є конституція держави, яка, з одного боку, визнає, легалізує, охороняє, захищає, гарантує основоположні права людини, а з іншого — чітко встановлює юридичні обмеження для держави, її органів, посадових і службових осіб. На жаль, у сучасних умовах стан міжнародного миру та міжнародної безпеки, а з ними і вся система міжнародного правопорядку опинилися під загрозою через агресивний збройний напад РФ на Україну, що ставить, об'єктивує та актуалізує питання формування мілітарного конституціоналізму як одного з видів загального конституціоналізму, причому в контексті його різномірного розуміння — починаючи з локального, далі регіонального, національного, макрорегіонального, і закінчуючи глобальним рівнем, що знайде своє місце у феноменології глобального конституціоналізму.

Барабаш О. Соматичні права в системі прав людини: право власності на своє тіло. Право України. 2022. № 2. С. 108–121.

У статті досліджено соматичні права людини крізь призму власності людини на своє тіло. Зазначено, що сучасні культурні тенденції ведуть до суттєвої зміни суспільної системи цінностей. Те, що руйнує суспільство, не має права бути законодавчо закріпленим. Адже традиційна сім'я, соціальний інститут сім'ї є найпершим фундаментом будь-якого суспільства, зокрема громадянського. А законодавча фіксація деяких «соматичних прав» людини призведе якщо не до загибелі інституту сім'ї, традиційних сімейних відносин, то щонайменше до їх деградації. В умовах демографічної проблеми це загрожує знищенням усього суспільства, самої держави як такої. Якщо визнати,

що життя — безцінне, то це не можна застосувати до людського тіла. Законодавчі акти підтверджують, що суспільство вже давно стало призначати ціну за тіло і його органи. Ця практика, на жаль, триває і сьогодні, коли суди і страхові компанії вимагають компенсацію за втрату руки, ноги, ока. Однак фактично ця ціна зовсім не є ціною тіла або його органу, це лише плата або компенсація, що дає можливість жертві жити і лікуватися та частково покарати правопорушника. Сучасне кримінальне право захищає тілесну недоторканність за допомогою покарання того, хто завдає шкоди. Сімейне право захищає цінність фізичної безпеки і благополуччя, забезпечуючи тих, хто піклується про дітей, усім необхідним. Трудове право захищає автономію й добробут людини через встановлення допустимої кількості робочих годин, а також правил безпеки й охорони її здоров'я. Наголошено, що у питаннях права власності на тіло і його частини варто звертатися до цінностей, які не обмежуються лише ринковими інтересами. Цінності мають широкий спектр: від священності людського тіла і до поваги до наших предків, а також бажання служити суспільству. Власність на людські біологічні матеріали та контроль над ними містить у собі безліч незрівнянних між собою цінностей у межах нашого розуміння. Однією з таких унікальних цінностей є людська гідність.

Бесчастний В. М. Конституційні засади організації та здійснення публічної влади в Україні в практиці Конституційного Суду України (окремі аспекти). *Правові засади організації та здійснення публічної влади* : зб. тез V Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті д-ра юрид. наук, проф., академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Л. П. Юзькова (м. Хмельницький, 17 червня 2022 р.). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 40–43.

У публікації наголошується, що навіть в умовах воєнного стану організація та здійснення публічної влади в Україні мають ґрунтуватися на відповідних конституційних принципах та цінностях, включаючи вимогу щодо можливості обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина тільки в межах приписів частини другої статті 64 Конституції України. Водночас ключовою гарантією захисту конституційних прав і свобод людини як найвищої соціальної цінності є функціонування незалежного Конституційного Суду України та розгляд ним справ у порядку конституційного провадження на засадах правовладдя.

Білокурська О. В., Федорчук М. Д. Нормативно-правове регулювання обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні. *Правова держава* : зб. наук. пр. Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. 2022. № 46. С. 7–18.

У статті досліджуються питання нормативно-правового регулювання обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні. Аналізуються положення окремих нормативно-правових актів, ухвалених в Україні в період дії воєнного стану. Особливу увагу приділено деталізації рішень Конституційного Суду України з питань, що стосуються обмежень прав і свобод людини. Наголошено, що права людини можуть обмежуватися із

дотриманням принципів верховенства права, правової визначеності та пропорційності на правових засадах. Висвітлено випадки обмеження окремих особистих, політичних та соціально-економічних прав людини і громадянина в умовах воєнного стану в Україні.

Верба І. О. Доступність правосуддя в умовах воєнного стану як предмет наукового дослідження. *Європейські перспективи*. 2022. № 3. С. 10–15.

У статті розглянуто проблематику доступності правосуддя в умовах воєнного стану. Наголошено, що доступність правосуддя справедливо не лише вважається однією із найбільш актуальних доктринальних проблем правничої науки, а й має суттєве прикладне значення для розвитку громадянського суспільства та правової демократичної соціальної держави в Україні. Проблема доступності правосуддя отримала нові напрями для доктринального пізнання в умовах воєнного стану. Акцентовано, що проблематика доступності правосуддя з'явилась у працях учених XIX — початку XX століть. Наприкінці XX — на початку XXI століть вітчизняна правова наука суттєво інтенсифікувала дослідження у сфері доступності правосуддя. У межах юридичної доктрини цій проблематиці вчені приділяли увагу з позицій філософії права, галузевих юридичних наук, теорії судоустрою тощо. Разом із тим майже відсутні загальнотеоретичні дослідження доступності правосуддя у напрямі формування громадянського суспільства в Україні, євроінтеграційних процесів, розвитку інформаційного суспільства. Констатовано фактичну відсутність вивчення доступності правосуддя в умовах воєнного стану, що, з одного боку, видається цілком логічним, однак нинішня українська реальність свідчить про високий запит на дослідження цього напрямку. Підкреслено, що національна судова система так чи інакше призвичаїлася до особливого режиму функціонування, що було викликано пандемією та суттєвими обмеженнями фізичного пересування громадян. Саме інформаційно-комунікаційні технології надали можливість підтримувати належний рівень доступності правосуддя. В умовах воєнного стану подальший розвиток концепції «Електронне правосуддя» сприятиме забезпеченню доступності правосуддя.

Волошенюк О. В. Теоретична характеристика категорії «фундаментальні права людини». *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 2. С. 15–19.

Статтю присвячено теоретичному аналізу фундаментальних прав людини як особливої категорії. Встановлено, що під фундаментальними правами людини слід розуміти основоположні, найбільш важливі, засадничі права. Запропоновано три аспекти виокремлення даної категорії прав людини. Змістовно-ціннісний аспект вказує на зв'язок фундаментальних прав із базовими соціальними цінностями, що зумовлює їх універсальний характер. Ієрархічний аспект визначає місце фундаментальних прав у системі прав і свобод людини, акцентує на їх верховенстві та системотворчій природі. Процесуально-обмежувальний аспект демонструє особливості реалізації фундаментальних прав у контексті функціонування публічно-політичної влади та робить наголос на запобіганні втручання держави у найбільш важливі сфери особистого життя. Досліджено вплив місцевих умов і локальних культур на визнання окремих прав фундаментальними на прикладі діяльності Міжамериканського суду

з прав людини. Наголошено на тому, що в конкретних умовах місця і часу окремі можливості людини набувають особливої актуалізації та потребують підвищеного юридичного захисту і гарантування, що зумовлює розширення каталогу фундаментальних прав людини. Прикладом цього можуть слугувати свобода доступу до інформації та право на приватність («*privacy*»), які протягом останніх десятиліть набули статусу фундаментальних прав. Зроблено висновок, що фундаментальні права людини спрямовані на захист найбільш важливих, базових соціальних цінностей, є підґрунтям формування цілісної системи прав людини та створюють надійний каркас, що захищає особу від надмірного тиску з боку публічно-політичної влади.

Завальнюк І. В. Право на справедливий суд в контексті конституційно-правового реформування судової системи України. *Право і суспільство*. 2022. № 2. С. 16–23.

У статті досліджено теоретико-практичні аспекти права на справедливий суд у контексті конституційно-правового реформування судової системи України. Для досягнення забезпечення права на справедливий суд у контексті конституційно-правового реформування судової системи України визначено комплекс таких заходів: підвищення статусу і ролі суду в суспільстві й державі, наділення його повноваженнями, необхідними для виконання завдань, що впливають із Конституції України і норм міжнародного права; створення правових і економічних гарантій незалежної та ефективної діяльності суду; оптимальна структура судової системи, що забезпечує максимальну наближеність судів першої інстанції до населення, наявність ефективних вищих судів, необхідних для реалізації права зацікавлених осіб на оскарження судових постанов, а також для забезпечення правильного й однакового застосування законодавства на всій території України; встановлення належної процедури розгляду справ, що забезпечує доступність суду для всіх зацікавлених осіб, можливість рівноправної участі сторін у змагальному процесі, ухвалення законних та обґрунтованих рішень, їх оскарження та, у разі порушення закону, скасування; забезпечення виконання судових постанов, що набрали законної сили; забезпечення кожній особі за потреби отримання кваліфікованої юридичної допомоги, гарантованої Конституцією України; формування суддівського корпусу, здатного за світоглядом, освітою, моральними, вольовими та іншими якостями виконувати свої конституційні обов'язки; забезпечення підвищення рівня професійної підготовки суддів і працівників апарату судів. Аргументовано, що значущість інституту дисциплінарної відповідальності суддів для досягнення дійсної доступності правосуддя не викликає сумніву, однак, як показує практика, найбільш дієвим заходом є матеріальна відповідальність, адже без цього ефект від вжитих заходів якщо і буде, то вельми короткочасний і не настільки значний. Наголошено, що припинення певного «лідерства» нашої країни за кількістю виявлених Європейським судом з прав людини порушень прав людини є завданням державного престижу, і тому вирішення цієї проблеми відкладати не можна. Акцентовано, що захист порушених прав і свобод громадяни України повинні знаходити в національних органах судової влади та в Конституції України. Визначено напрями конституційно-правового розвитку вітчизняної судової системи в контексті справедливого судочинства:

розроблення законопроектів про компенсації постраждалим від неефективного правосуддя та постраждалим від контртерористичних операцій; реформа судової, судово-виконавчої та пенітенціарної систем; узагальнення рішень Європейського суду з прав людини в контексті масштабного моніторингу стану законодавства і правозастосування в Україні.

Зозуля О. І., Занкевич Н. В. Правовий статус та особливості діяльності Уповноваженого із захисту державної мови. *Форум права*. 2022. № 1. С. 62–75.

Непорушність національного суверенітету та стабільність конституційного ладу в державі не в останню чергу залежить від ступеня та якості правового регулювання мовних відносин. Це вимагає збереження балансу між мовними правами титульної нації та міноритарних меншин, забезпечення збереженості державної мови в реаліях мовного плюралізму, усунення потенційних та реальних загроз щодо її безперешкодного використання на території України тощо. Метою роботи є визначення правового статусу мовного омбудсмена, діяльність якого спрямовано на захист мовних прав та належного використання української мови, з'ясування особливостей його владної діяльності. Встановлено, що Уповноважений із захисту державної мови не є державним службовцем, а це не узгоджується із його фактичним правовим статусом. Діяльність мовного омбудсмена в цілому зосереджується на захисті мовних прав громадян та забезпеченні вільного функціонування державної мови. Однак він повинен захищати мовні права не лише громадян України, а й будь-якої особи, що відповідатиме, зокрема, засадам правової та демократичної держави, яка має обов'язок захищати права кожного. Уповноважений із захисту державної мови входить до системи органів виконавчої влади, має власну сферу відання, що враховується також законодавцем під час формування його владних повноважень. Проведене дослідження засвідчує, що мовний омбудсмен здійснює захисні та контрольно-наглядові функції. Захисна діяльність може бути ініціативною та моніторинговою.

Камінська Н. Розвиток європейського виборчого і референдного права. *ScienceRise: Juridical Science*. 2022. № 3. С. 4–9.

У статті проаналізовано сутність та особливості європейського виборчого та референдного права, з'ясовано тенденції та перспективи їх розвитку в сучасних умовах. Зауважено, що зі створенням розгалуженої системи міжнародно-правових стандартів універсального та регіонального (переважно європейського) рівнів, які гарантують права громадян на участь у виборах і референдумах, активне функціонування Ради Європи, ОБСЄ, ЄС, традиційні демократичні інститути виборів і референдумів вирізняються значною модернізацією та стандартизацією. Поряд із розвитком виборчого і референдного законодавства та відповідного законодавства на національному рівні спостерігається формування європейського виборчого та референдного права. Безумовно, необхідні ґрунтовні дослідження їх природи та сутності, предметно-функціональних та інших характеристик, механізмів реалізації існуючих європейських правових стандартів у цій сфері тощо. Резюмовано, що ризики та загрози, пов'язані зі збройною агресією проти України, відтворенням класичних інститутів народовладдя, на вдосконаленні яких були зосереджені зусил-

ля демократичних держав, а в останні десятиліття й міжнародних організацій, змушують розвивати ефективні інструменти протидії та запобігання маніпуляціям на виборах і референдумах, встановлення відповідальності за такі дії, збільшення загальнообов'язкових (нормативних) актів, а також актів «м'якого права» в цій сфері.

Колісник В. П., Берченко Г. В., Слінько Т. М. Конституційна ідентичність як втілення установчої влади. Вісник Національної академії правових наук України. 2022. Т. 29. № 3. С. 69–88.

У статті з'ясовано сутність концепції конституційної ідентичності, а також її зв'язок із установчою владою. Виокремлюються два основні підходи до розуміння конституційної ідентичності: широкий і вузький. У першому випадку йдеться про сталість певних принципів, інститутів і традицій, що втілюється на нормативному і правозастосовному (судовому) рівнях, у юридичних звичаях і практиці реалізації конституції. У другому випадку йдеться про наявність незмінюваних положень конституції, що поєднується із судовим контролем за змінами до конституції, а також конституційним контролем положень права Європейського Союзу. Багато конституцій захищають свою ідентичність, встановлюючи незмінювані конституційні положення або значно ускладнюючи внесення змін щодо певних принципових позицій. Вочевидь, ці правила покликані захистити конституції від встановленої (*constituted power, pouvoir constitué*) влади. Натомість саме установча (*constituent power, pouvoir constituant*) влада і призначена таку ідентичність конституції створювати або змінювати. За вузького підходу мова може йти іноді також про конституційний судовий контроль права Європейського Союзу. Робиться висновок, що концепція конституційної ідентичності, маючи на меті захистити основні конституційні цінності держав, може стати наріжним каменем взаємовідносин держав-членів із Європейським Союзом, особливо у випадку приходу до влади популістських сил. Останнім часом з'являється дедалі більше критиків концепції конституційної ідентичності, проте стверджується, що альтернативи конституційній ідентичності не існує. Формули «вічності» (*«eternity clause»*) продовжуватимуть існувати в конституціях як втілення установчої влади народу, який ухвалив конституцію, і Європейський Союз має з цим рахуватися. Зловживання ж цією концепцією є скоріше закономірним наслідком правління популістських партій і урядів, проте не причиною для відмови від конституційної ідентичності повністю.

Константий О. В. Проблеми відновлення порушених прав і свобод особи після встановлення Конституційним Судом України неконституційності норм закону. Юридичний науковий електронний журнал. 2022. № 9. С. 84–87.

У статті розглянуто проблеми відновлення порушених прав і свобод особи після встановлення Конституційним Судом України неконституційності норм закону, які були застосовані під час вирішення справи. Відзначається, що віднесення законодавцем до повноважень Конституційного Суду України розгляду конституційних скарг стало новим ієрархічно вищим на національному рівні засобом судового захисту основних прав і свобод особи. Наголошено на тому, що чинний механізм інституту конституційної скарги дозволяє

виправляти помилки у застосуванні судами норм законів, які визнаються такими, що суперечать Конституції України. Ухвалення Конституційним Судом України рішень за результатами розгляду справ за конституційними скаргами забезпечує утвердження верховенства права у практиці судів України. Конституційний Суд України запропоновано розглядати таким, що належить до судової влади, автономним органом конституційного правосуддя, який розглядає конституційно-правові спори, формує конституційну доктрину захисту конституційних прав і свобод особи. Досліджено наявну у практиці судочинства проблему щодо вирішення питання можливості перегляду у зв'язку з виключними обставинами судових рішень, які набрали законної сили та не потребують виконання. Запропоновано врегулювати у процесуальних кодексах можливість перегляду остаточних судових рішень на підставі встановлення Конституційним Судом України неконституційності норм закону, які застосовані під час ухвалення судом відповідного рішення, незалежно від умови «якщо рішення суду ще не виконано».

Костецька Т. А. Про електронний парламентаризм в Україні: стратегія впровадження та чинники розвитку. *Правова держава* : щорічник наук. пр. Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України. 2022. Вип. 33. С. 314–324.

Статтю присвячено окремим аспектам концептуально визначеної в Україні декілька років тому стратегії розвитку електронної демократії, реалізація якої передбачена на загальнонаціональному, регіональному та місцевому рівнях. Звертається увага на відповідність теорії і практиці е-демократії розроблених напрямів, поставлених завдань. Впровадження е-парламентаризму є однією з головних складових процесу її розвитку. Підкреслено, що діяльність е-парламенту відповідно до стратегічних завдань фактично була розпочата до повномасштабної російської війни проти України. Вирізняються окремі напрями, механізми вдосконалення форм організації, функціонування Верховної Ради України як е-парламенту, його особливості в умовах воєнного стану.

Кравченко А. П., Товста С. П. Порівняльна конституційна інтерпретація як прояв транснаціоналізації сучасного конституціоналізму. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 6. С. 63–66.

Наукову статтю присвячено комплексному аналізу порівняльної конституційної інтерпретації як прояву конституційної транснаціоналізації. У статті розглядається досвід застосування порівняльної конституційної інтерпретації і в Україні, і в зарубіжних країнах із різними правовими системами. Розкрито види порівняльної конституційної інтерпретації. З'ясовано переваги та недоліки такого методу тлумачення. Окрему увагу приділено питанням використання порівняльної конституційної інтерпретації, аналізу його використання і в зарубіжній практиці, і Конституційним Судом України, формуванню доктрини дружнього ставлення до міжнародного права. Окрему увагу приділено перевагам прецедентної системи права в аспекті застосування порівняльної конституційної інтерпретації, за рахунок надання свободи вибору судді у питанні аргументації власної позиції. Наголошено, що порівняльна інтерпретація може виявлятися у двох варіантах: використання принципу дружнього

ставлення до міжнародного права та застосування права іноземних держав. Саме другий варіант і викликає найбільше питань у науковців щодо доцільності та легітимності його застосування, з огляду на це в статті приділено окрему увагу аргументації науковцями своєї позиції та контраргументації щодо застосування права іноземної держави для заповнення прогалів у національному законодавстві. Проаналізовано практику Конституційного Суду України з питання використання порівняльної конституційної інтерпретації. З'ясовано, що використання принципу дружнього ставлення до міжнародного права набуло значного поширення в практиці Конституційного Суду України, тоді як методи використання іноземного права використовуються суддями лише під час викладення окремої думки. Зроблено висновок про позитивний вплив порівняльної конституційної інтерпретації на розвиток національного законодавства.

Крусян А. Р. Сучасний український конституціоналізм в умовах воєнного стану. Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2022. № 3 (21). С. 12–22.

У сучасних умовах воєнного стану в Україні, введеного Указом Президента України від 24 лютого 2022 року, науково-практична парадигма українського конституціоналізму набуває певних модифікацій, спричинених особливостями правового режиму воєнного стану. Так, об'єктивні воєнні загрози зумовлюють такі зміни його практичної парадигми. По-перше, це зміна нормативної основи системи конституціоналізму за незмінності Конституції України. По-друге, це зміни функціонального механізму конституціоналізму, а саме: зміни системи, компетенції та функціональної спрямованості органів публічної влади; тимчасове обмеження прав і свобод людини і громадянина; застосування особливих (надзвичайних) організаційно-правових засобів для забезпечення, захисту та охорони прав людини в умовах війни. По-третє, це необхідність удосконалення ідеологічної складової змісту конституціоналізму — конституційної правосвідомості в аспекті піднесення національної ідеї, національної ідентичності та утвердження національної стійкості українців. Водночас сучасна парадигма українського конституціоналізму містить константи, які є незмінними за будь-яких екстремальних умов, у тому числі вони є постійними і в умовах воєнного стану, а саме — це цілеспрямованість (на утвердження прав і свобод людини) та принципи сучасного українського конституціоналізму, що відповідають загальнолюдським та європейським цінностям.

Лялюк О. Ю. Військові та військово-цивільні адміністрації в системі територіальної організації влади в Україні: компаративний аналіз. Проблеми законності. 2022. Вип. 157. С. 6–19.

Досліджено питання конституційно-правового статусу військових і військово-цивільних адміністрацій та проблеми їх територіальної організації, проведено їх порівняльну характеристику. Проаналізовано недоліки правового регулювання територіальної основи діяльності військових та військово-цивільних адміністрацій, розглянуто питання їх взаємодії з іншими органами публічної влади.

Марцеляк О. В. Основні завдання вітчизняної конституційної реформи у сфері децентралізації публічної влади. *Децентралізація публічної влади в Україні: здобутки, проблеми та перспективи* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 17 червня 2022 р.) / Львівський національний університет імені Івана Франка ; за наук. ред. О. В. Батанова, Д. Вацінкевича, Р. Б. Бедрія. Львів ; Київ ; Щецин, 2022. С. 27–34.

Зазначено, що реформа з формування ефективного місцевого самоврядування та оптимізації системи територіальної організації публічної влади на новій територіальній основі можлива тільки шляхом внесення відповідних змін до Конституції України, які конституують: 1) оновлений статус громад, що мають виступати як первинний суб'єкт місцевого самоврядування і юридична особа, та органів місцевого самоврядування; 2) розподіл повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади, в тому числі щодо повноважень територіальних органів центральних органів виконавчої влади, їхніх підрозділів з урахуванням принципу субсидіарності та нової територіальної основи; 3) впровадження збалансованої бюджетної моделі надходжень та витрат органів місцевого самоврядування на виконання власних і делегованих повноважень; 4) реформатування місцевих державних адміністрацій, заміна інституту голів обласних та районних держадміністрацій із широкими повноваженнями на інститут префектів із наглядово-координувальними функціями, із переданням значної частини повноважень органів виконавчої влади органам місцевого самоврядування на місцевому й регіональному рівнях; 5) створення сприятливих правових умов для залучення жителів громад до прийняття управлінських рішень на місцях, розвиток різноманітних форм місцевої демократії; 6) організацію адміністративно-територіального устрою країни, в основі якої має бути відображений поділ території держави на відповідні адміністративно-територіальні одиниці (громади, райони, регіони), що створюватиме умови для формування найефективнішої системи публічної адміністрації, заснованої на врахуванні географічних, демографічних, економічних, соціальних, культурних та інших особливостей територіальних одиниць, і максимально відповідатиме потребам населення. На думку автора, такі зміни до вітчизняного Основного Закону відповідають європейським та міжнародним стандартам і дадуть змогу забезпечити спроможність місцевого самоврядування та побудову ефективної системи територіальної організації влади в Україні.

Марчук М. І., Гудзь Л. В. Місцеві вибори у країнах Європейського Союзу та Україні: порівняльна характеристика. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 70. С. 119–123.

У статті проведено порівняльний аналіз виборчого законодавства країн Європейського Союзу та України на місцевому рівні, на основі цього аналізу напрацьовано пропозиції щодо вдосконалення виборчого законодавства України з урахуванням досвіду Європейського Союзу. Основні форми безпосередньої демократії у більшості країн-членів Європейського Союзу та в Україні закріплено на конституційному рівні, а порядок підготовки і проведення виборів регулюють спеціальні закони про вибори. На думку авторів, вітчизняне виборче законодавство

переобтяжене деталізованими нормами щодо процедурних аспектів, на відміну від законодавства країн Європейського Союзу, де набагато більше уваги приділяється питанням прозорості партійних фінансових фондів та фінансування виборчих кампаній, а також захисту інтересів національних меншин. Охарактеризовано основні способи реалізації права голосу не за місцем включення до списків виборців у країнах-членах Європейського Союзу: голосування за відкріпними посвідченнями на спеціально визначених дільницях, голосування на території дипломатичних і консульських представництв, голосування поштою, голосування за довіреністю, голосування за місцем перебування, голосування через Інтернет, дистанційне голосування. Зазначено, що норми, в яких закріплено інститут грошової застави, є дискримінаційними, оскільки порушується принцип рівності виборчого права і створюється ситуація, за якої з політичної арени усуваються кандидати за майновим критерієм. З метою приведення у відповідність законодавства України до міжнародних стандартів, які встановлені Європейським Союзом, автори пропонують: надати право голосу на місцевих виборах громадянам інших держав або особам без громадянства, які постійно проживають на території відповідної територіальної громади і постійно сплачують місцеві податки та збори, мають спільні місцеві інтереси, пов'язані побутом, інфраструктурою, спілкуванням, відпочинком тощо; запровадити електронне голосування; не застосовувати інститут грошової застави на місцевому рівні; запровадити індивідуальне (партійне) гендерне квотування за прикладом Франції.

Пухтинський М. Конституційно-правовий вимір багаторівневого врядування. Сучасні політичні процеси: глобальний та національний виміри : матеріали II Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 29 квітня 2022 р.) / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2022. С. 103–108.

Сучасна трансформація територіального врядування через реформу адміністративно-територіального устрою, децентралізацію публічної влади, розбудову спроможного місцевого самоврядування має виняткове значення для збереження цілісності, суверенітету України, її унітарної організації. Власне, адміністративно-територіальна реформа, проведена на засадах децентралізації, субсидіарності щодо надання якісних послуг населенню, передання значного обсягу повноважень та фінансових ресурсів територіальним громадам, покликана вдосконалити та зміцнити унітарний устрій України. Процес трансформації територіального врядування має забезпечуватися відповідними фінансово-економічними, організаційними, кадровими, правовими механізмами, які супроводжують децентралізацію публічної влади на територіальному рівні її організації. Багаторівневе врядування, врядування на державному, регіональному, субрегіональному, громадівському рівнях із залученням міжнародної складової створює синергетичні можливості для відновлення України, подолання наслідків військової руйнації, задіяння демократичного потенціалу розвитку.

Речицький В. Конституція, конституційна доктрина, конституційний процес і війна. Український часопис конституційного права. 2022. № 2. С. 53–58.

Із початком повномасштабної російської агресії виникло чимало питань у сфері конституційного права. Низка проблемних моментів не лише зали-

шається відкритою, а й розширюється. Зокрема, в умовах воєнного стану актуальним є співвідношення між чинними нормами Конституції України та конституційною доктриною. Не менш важливим є пошук відповідей на питання щодо типу демократії в Україні, права на свободу вираження поглядів, державної власності на землю, взаємодії суспільства та держави тощо. Зміни в громадянському суспільстві, що спричинені подіями війни, неминучі. Без сумніву, про завершеність українського конституційного процесу поки не йдеться. Сьогодні офіційна конституційна доктрина України знаходиться під впливом як американської і європейської конституційної парадигми, так і внутрішніх умов. Обставини війни на практиці зумовили відхід від усталених норм права. Зокрема, право на вільне придбання й володіння вогнепальною зброєю, яке активно пропагується вищими посадовими особами, реалізувалось у вигляді роздачі зброї членам територіальної оборони, заборона цензури поєднується з вилученням із продажу російськомовної літератури. Активно обговорюється примусове позбавлення українського громадянства, применшення фундаментальної ролі приватної власності та інші наслідки сучасних обставин у державі.

Сінкевич О. До питання кодифікації законодавства України про референдуми. *Juris Europensis Scientia*. 2022. № 2. С. 23–27.

Констатовано, що прийняття Виборчого кодексу України слід вважати однією з центральних та найважливіших подій, коли йдеться про систематизацію національного конституційного законодавства. Проте залишаються майже не врегульованими на державному рівні питання, пов'язані з організацією та проведенням референдумів, — і всеукраїнських, і місцевих. Узагальнена теза щодо того, що порядок організації та проведення референдумів доцільно регламентувати в межах Виборчого кодексу України, не є новою у національній юридичній літературі. Однак із прийняттям Виборчого кодексу України вона майже не отримує додаткової аргументації, що навряд чи спряє подальшому вдосконаленню конституційного законодавства України. Метою статті є деталізація цієї тези. Зазначено, що кодифікація положень про вибори та референдуми у межах Виборчого кодексу України матиме низку переваг. Перудсім — це можливість організації та проведення всеукраїнських і місцевих референдумів. Запропоновано взяти до уваги і так звані «родові» переваги, які має кодифікація у цілому. А саме — це усунення дублювання й суперечностей у нормативно-правових актах, надання правовому регулюванню відповідного інституту права цілісності та повноти, упорядкування галузевого законодавства шляхом укрупнення його актів (а отже, зменшення їх кількості), сприяння стабільності законодавства (за статистикою, у перше десятиріччя після прийняття кодексів до них вноситься небагато змін та доповнень). Узагальнено, що в історії систематизації українського виборчого законодавства були спроби включити положення про референдуми до виборчого кодексу, однак вони не мали успіху. Проте зауваження щодо назви «Виборчий кодекс» у разі, якщо до проекту включалися також і положення про референдуми, в юридичній літературі висловлено не було. Тому слід вважати цілком можливим включення положень про референдуми до Виборчого кодексу України.

Софінська І. Д. Конституційна скарга як інструмент гарантування фундаментальних принципів конституціоналізму. *Часопис Київського університету права*. 2022. № 1. С. 52–58.

У статті розглянуто інститут конституційної скарги як дієвий інструмент та механізм захисту порушених конституційних і конвенційних прав і свобод людини. На думку авторки, інституційні виклики сьогодення та загрози ефективного застосування цього конституційно-правового інституту можуть бути подолані завдяки запропонованим у статті доповненням чинного законодавства України у сфері конституційної юстиції, враховуючи значні здобутки світової правничої спільноти, фундаментальні конституційні цінності та загальноприйняті міжнародні стандарти захисту прав людини.

Томкіна О. О. Верховенство права як основоположний конституційний принцип законодавчої діяльності. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 112–119.

Статтю присвячено актуальній проблемі реалізації в Україні конституційного принципу верховенства права у сфері законодавчої діяльності. Здійснено теоретико-правовий аналіз цього принципу в зазначеній сфері, сутності, змісту і форми «правового закону». У статті констатовано, що недостатній, а подекуди низький рівень якості законів негативно позначається на ефективності дії норм права, несе у собі потенційні і реальні ризики порушення прав людини, які, по суті, виступають єдиним критерієм перевірки законів на відповідність принципу верховенства права — засадничого конституційного принципу, що визнається і діє в Україні. Підкреслено, що, попри різні доктринальні підходи стосовно інтерпретації принципу верховенства права («поелементний», «інтегральний» тощо), він посідає загальнозасадниче місце в конституційному правовому полі. Верховенство права — один із основних критеріїв конституційності законів, тому стан реалізації принципу верховенства права у законодавчій діяльності відіграє велике значення для юридичної оцінки на їх конституційність. Аналіз показав, що «узагальнений смисл принципу верховенства права» у сфері законодавчої діяльності розкривається насамперед через категорію правового за змістом і формою закону. Тобто дія принципу верховенства права спрямована на ухвалення відповідно до чітко регламентованої процедури правових законів, зміст і цілі яких визначаються правами людини. Зроблено висновок, що принцип верховенства права зобов'язує державу визнавати природні права людини як атрибутивні властивості особистості, дотримуватися та захищати їх. Саме права людини є межами публічної влади та її розсуду, які (межі) не можуть бути нею подолані без ризику втрати своєї легітимності.

Чиркін А. С. Нормотворчість органів місцевого самоврядування в умовах воєнного стану. *Державне будівництво та місцеве самоврядування* : зб. наук. пр. / НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України. Харків : Право, 2022. Вип. 43. С. 141–153.

У статті висвітлено нормотворчу діяльність органів місцевого самоврядування під час воєнного стану в Україні. Акцентовано, що основним вектором нормотворчості місцевого самоврядування у відповідний час були безпекові питання і соціальна сфера.

МОНОГРАФІЇ, МАТЕРІАЛИ КОНФЕРЕНЦІЙ ТА ІНШІ ВИДАННЯ

Застосування судами Конституції України: доктрина і практика / О. Ю. Водяніков, О. В. Грищук, В. В. Лемак, Д. Г. Михайленко, О. В. Совгіря [та ін.] ; упоряд.: А. А. Єзеров, Д. С. Терлецький. Київ : ВАІТЕ, 2022. 603 с.

Видання охоплює розвідки максимально широкого діапазону теоретичних та практичних питань, які постають під час застосування судами Конституції України — акта найвищої юридичної сили, норми якої є нормами прямої дії. Окрему увагу присвячено функціональній взаємодії судів загальної юрисдикції та Конституційного Суду України в контексті судового захисту конституційних прав і свобод особи. Публікацію відзначено дипломом за I місце у Конкурсі імені Святого Володимира на краще науково-правниче видання у номінації «Конституційне право; муніципальне право».

Кабанов О., Заярний О., Мироненко В. Довідник із громадянських (особистих), політичних та інших прав людини в умовах воєнного стану. Київ, 2022. 185 с.

Публікація стане в нагоді кожному, хто не знає, як реалізувати свої права в умовах дії правового режиму воєнного стану, а також правозахисникам, представникам громадських організацій, працівникам органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, усім, кого цікавлять питання реалізації та дотримання прав людини.

Камінська Н. В., Назарко Ю. В. Конституційне право на охорону здоров'я в Україні та державах Європейського Союзу: порівняльно-правове дослідження : монографія. Київ : КНТ, 2022. 282 с.

У монографії комплексно досліджено конституційне право на охорону здоров'я, зокрема його регламентацію та реалізацію в Україні та державах Європейського Союзу. Проаналізовано відповідну теоретичну основу, доктринальні джерела та методологічний інструментарій, міжнародно-правові стандарти права на охорону здоров'я, конституційно-правове регулювання права людини і громадянина на охорону здоров'я в Україні та державах Європейського Союзу. Сформульовано висновки, рекомендації та пропозиції у цій сфері, зокрема зміни та доповнення до національного законодавства України, спрямовані на вдосконалення забезпечення конституційного права людини і громадянина на охорону здоров'я.

Конституції країн світу: Латвійська Республіка, Литовська Республіка, Естонська Республіка : переклад з офіційного тексту / О. В. Коротюк, О. В. Лавринович. Харків : ОВК, 2022. 162 с.

У книзі представлено повні тексти конституцій Латвійської Республіки, Литовської Республіки, Естонської Республіки у чинній редакції. Текст викладено українською мовою.

Конституції країн світу: Республіка Сербія, Республіка Косово, Республіка Албанія, Чорногорія : переклад з офіційного тексту / О. В. Коротюк, О. В. Лавринович. Харків : ОВК, 2022. 324 с.

У книзі представлено повні тексти конституцій Республіки Сербія, Республіки Косово, Республіки Албанія, Чорногорії у чинній редакції. Текст викладено українською мовою.

Конституційні права і свободи людини та громадянина в умовах воєнного стану : матеріали наук. семінару (23 червня 2022 р.) / упоряд.: М. В. Ковалів, М. Т. Гаврильців, Н. Я. Лепіш. Львів : ЛьвДУВС, 2022. 315 с.

Збірник містить тези доповідей та повідомлень щодо проблем ефективного забезпечення прав і свобод людини в умовах воєнного стану. Особливу увагу приділено особливостям реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану.

Основні права людини: німецько-український правовий вимір : монографія / Р. С. Мельник, О. В. Грищук, М. В. Савчин [та ін.] ; за ред. Р. С. Мельника. Одеса : Гельветика, 2022. 403 с.

Монографія висвітлює низку теоретичних та практичних питань у царині прав людини. Читачам пропонується авторський погляд на сталі наукові концепції та конструкції, які піддано фаховому переосмисленню. У підґрунтя роботи покладено німецьку доктрину прав людини, яку було адаптовано до українських реалій праворозуміння та правозастосування.

Парламент : часопис. 2021–2022. Вип. 1 : Парламентська обструкція у світі та в Україні / В. Скрипець ; Лабораторія законодавчих ініціатив. Київ, 2022. 75 с.

Навесні 2020 року Верховна Рада України IX скликання зіштовхнулася з цікавим явищем: депутати меншості, строго слідуючи нормам Регламенту Верховної Ради України, змогли на декілька тижнів паралізувати роботу парламенту. Щоб протистояти такому явищу, депутатам більшості довелося винаходити нові положення Регламенту та вдаватися до вельми оригінального трактування старих. Таке явище не є автентично українським, а українські депутати меншості не є ні винахідниками, ні віртуозами у своїй діяльності з блокування роботи. Читачам пропонується почати свою подорож цим дослідженням із вирішення термінологічної плутанини, опинитися у найкращому клубі Лондону, побачити нове обличчя ірландської боротьби за незалежність, довідатися, що робив Марк Твен в імперському Відні, заспівати українські пісні у великих та малих сеймах, переосмислити морально-етичну сторону блокування парламенту, зрозуміти, чому ісландські міністри не люблять ходити до Альтінгу, нарешті пізнати 10 способів заблокувати роботу парламенту та 5 способів її розблокувати. Після цього, у другій частині дослідження, читачі зможуть розібратися в усіх тонкощах Регламенту Верховної Ради України та стати справжніми бійцями українського парламентського фронту.

Права людини та публічне врядування в сучасних умовах : матеріали V Міжнародного правничого форуму (м. Чернівці, 10 червня 2022 р.) / Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. Чернівці : Технодрук, 2022. 323 с.

Збірник містить матеріали доповідей учасників V Міжнародного правничого форуму «Права людини та публічне врядування в сучасних умовах», який відбувся у Чернівцях 10 червня 2022 року. Міжнародний форум присвячено проблемам правового регулювання прав людини та публічного врядування в сучасних умовах.

Тертишник В. М. Конституція України. Науково-практичний коментар. Київ : Алерта, 2022. 430 с.

У цій роботі розкрито положення чинної Конституції України та питань їх реалізації з урахуванням Акта проголошення незалежності України від 24 серпня 1991 року, а також міжнародних правових актів, рішень Конституційного Суду України та Європейського суду з прав людини. Ґрунтовно розкрито доктринальні питання правової держави, проблеми реалізації принципу поділу влади та формування механізмів стримувань і противаг, розвитку системи гарантій прав і свобод людини, вдосконалення інститутів правничої допомоги та захисту, забезпечення правосуддя. Проаналізовано проблеми верховенства права, юридичної визначеності та конкуренції правових норм. Значну увагу приділено реалізації стратегічної мети суспільства — розбудові суверенної, незалежної, соціальної правової держави. Внесено пропозиції щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування.

Україна на сучасній геополітичній шахівниці світу: феноменологічний та конституційно-правовий аналіз : матеріали міжнар. круглого столу (м. Ужгород, 14 липня 2022 р.). Ужгород : Ужгородський національний університет, 2022. 120 с.

У збірнику представлено стислий виклад доповідей і повідомлень міжнародного круглого столу «Україна на сучасній геополітичній шахівниці світу: феноменологічний та конституційно-правовий аналіз», яка відбулася на базі юридичного факультету Ужгородського національного університету 14 липня 2022 року.

Функціонування Конституції України в умовах війни: теоретичні засади та практичні реалії : матеріали міжнар. круглого столу (м. Ужгород, 27 червня 2022 р.). Ужгород : Ужгородський національний університет, 2022. 133 с.

У збірнику представлено стислий виклад доповідей і повідомлень міжнародного круглого столу «Функціонування Конституції України в умовах війни: теоретичні засади та практичні реалії», який відбувся на базі Ужгородського національного університету 27 червня 2022 року.

||| ВІТАЄМО ЮВІЛЯРІВ |||

Судді Конституційного Суду України, працівники Секретаріату Суду та члени редакційної ради «Вісника Конституційного Суду України» висловлюють найщиріші привітання з нагоди:

60-річного ювілею — судді Конституційного Суду України у відставці, кандидату юридичних наук, доценту, доктору права, заслуженому юристу України **Петру Богдановичу Стецюку**;

45-річного ювілею — судді Конституційного Суду України, доктору юридичних наук, професору **Оксані Вікторівні Гришук**;

75-річного ювілею — судді Конституційного Суду України у відставці, кандидату юридичних наук, заслуженому юристу України **Андрію Андрійовичу Стрижаку**;

85-річного ювілею — судді Конституційного Суду України у відставці, доктору юридичних наук, професору, член-кореспонденту НАПрН України **Миколі Івановичу Козюбрі**;

70-річного ювілею — судді Конституційного Суду України у відставці, доктору юридичних наук, заслуженому юристу України **В'ячеславу Васильовичу Джуню**.

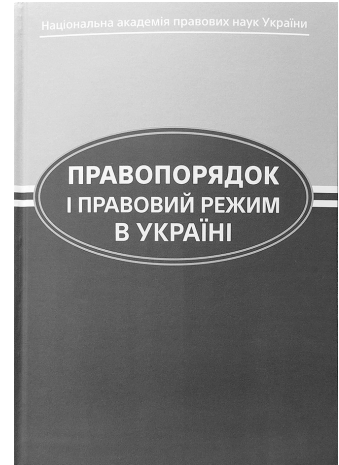
Шановні ювіляри, хай поряд із вами завжди будуть віра й надія, оптимізм і впевненість, а доля дарує вам здоров'я, береже від негараздів та бід, додає сил і натхнення!

Вийшла друком:

Правопорядок і правовий режим в Україні : наукова монографія / кер. авт. колективу А. О. Селіванов. Київ : Логос, 2022. 292 с.

У колективній науковій монографії авторський колектив вчених-юристів досліджує правову природу і спрямованість правопорядку та правового режиму як базових категорій республіканського конституціоналізму і вперше розглядає їх сутність як одних із найважливіших принципів української державності.

Розділи монографії підготовлено в єдиному напрямі, що становить теоретичну і практичну базу української державності. Авторський колектив очолює А. О. Селіванов — доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України.

Заступник керівника Департаменту організаційної роботи —
керівник Редакційно-видавничого управління Секретаріату
Конституційного Суду України

С. Сидоренко

тел.: 0 (44) 238-10-32

Відповідальний секретар

Я. Скринник

тел.: 0 (44) 238-11-54

e-mail: court@ccu.gov.ua

Підписано до друку 01.12.2022.

Формат 70x100/16.

Ум. друк. арк. – 8,31. Обл.-вид. арк. – 8,05.

Замовлення № 046/22. Наклад 100.

Віддруковано згідно з наданим оригінал-макетом

ТОВ «Про формат»

04080, м. Київ, вул. Кирилівська, 54

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції в Україні
ДК № 5942 від 11 січня 2018 р.